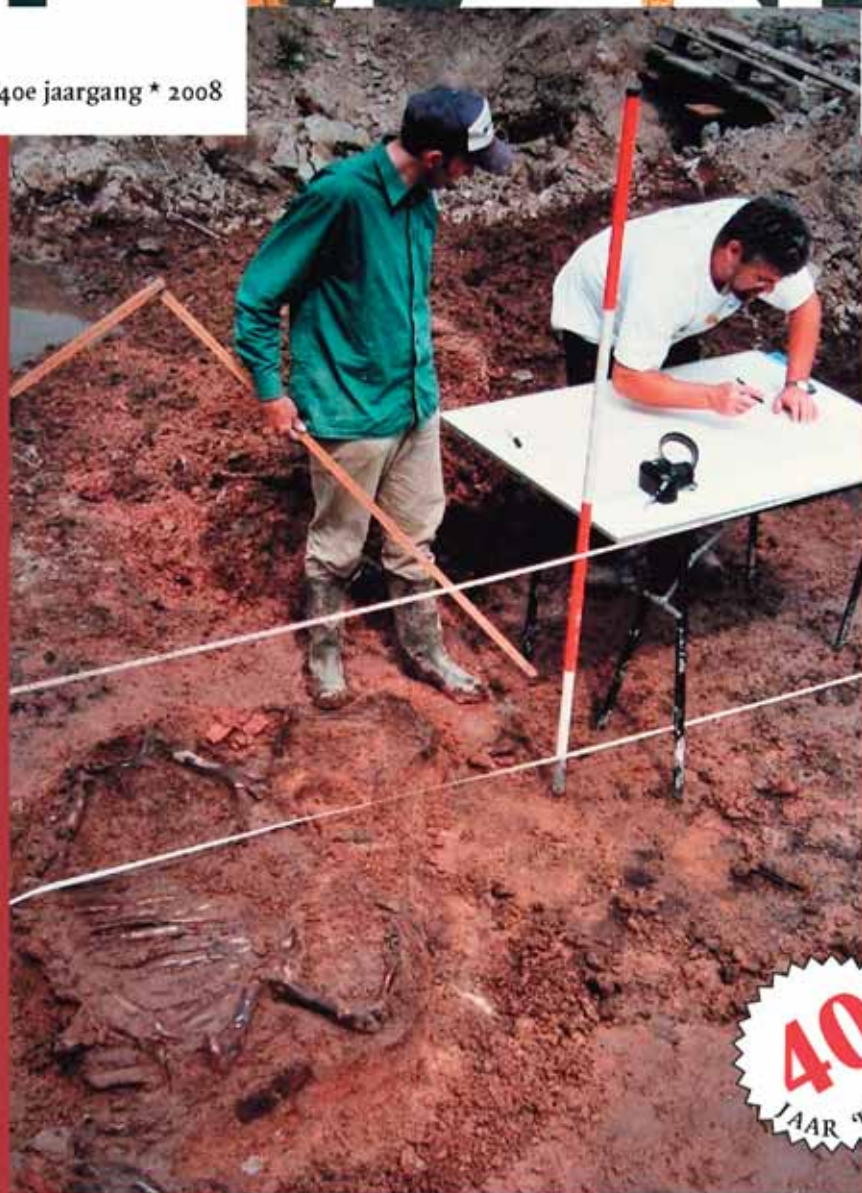

HOLLAND

40e jaargang * 2008

40
JAAR 'HOLLAND'

Archeologische Kroniek

Holland, Archeologische Kroniek

Holland, *Archeologische Kroniek* is een uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts Holland, *Historisch Tijdschrift* en de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. De uitgaven komen tot stand mede dankzij financiële steun van de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. *Holland, Archeologische Kroniek* en *Historisch Tijdschrift* worden kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studiën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

M. Anema (eindredactie), S. Bijker, C. van Bochove, F. Deen, M. van Drunen, C. Gaemers, D. van den Heuvel, H. Kaal, P. van de Laar, H. Laloli, A. Nobel, D. Onnekink, I. van Tuinen, J. Zijlderduijn, K. Zweerink.

Eindredactie *Archeologische Kroniek*: Sjoerd Bijker.

Kopij voor *Holland, Historisch Tijdschrift* en *Hollandse Studiën* moet conform de richtlijnen van de redactie voor stijl, notenapparaat en dergelijke in tweevoud worden ingediend bij de redactiesecretaris van Holland, mevr. A. Schmidt, Adelaarsweg 35h, 1021 BP Amsterdam, ariadneschmidt@xs4all.nl. De richtlijnen van de redactie zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris, of kunnen worden geraadpleegd op de website: www.verenigingholland.nl. Publicaties ter bespreking of aankondiging in *Holland* gaarne zenden aan de boekenredacteur: T. de Nijs, p/a vakgroep Geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat en ledenadministratie: Historische Vereniging Holland, Postbus 2260, 1200 CG Hilversum, e-mail: hollandleden@verloren.nl, telefoon: 035-6859856 (Uitgeverij Verloren).

Contributie: minimaal € 30,00,- per kalenderjaar, na ontvangst van de contributienota te storten op bankrekening 59.03.46.075 (ABN-AMRO Bank) t.n.v. Historische Vereniging Holland Ledenadministratie te Hilversum. Nieuwe leden krijgen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van het tijdschrift *Holland* toegezonden.

Losse nummers: € 7,50, dubbele nummers € 15,-, vermeerderd met € 1,50 administratiekosten voor een enkel nummer, € 2,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek 'Verkrijgbaar via Holland' achterin het tijdschrift.

De redactie van *Holland, Archeologische Kroniek* heeft er naar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de eindredacteur M. Anema wenden: Argonautenstraat 62 I, 1076 KS Amsterdam, e-mail: mariekeanema@gmail.com.

Foto omslag: Schagen * Regioplein. Het inmeten van een runderskelet.

ISSN 1571-2184

© 2008 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Archeologische Kroniek Holland

2007

Inleiding: De feiten blijven, de interpretatie ervan verandert

De provincies Noord- en Zuid-Holland verzorgen al vele jaren de coördinatie van de archeologische kroniek. TGV Teksten en Presentatie staat voor de redactie en de Vereniging Holland brengt de kroniek uit als *special* van haar tijdschrift. Een mooie samenwerking, die jaarlijks resulteert in een fraai en nuttig overzicht van bodemonderzoek en vondsten in de Hollandse gewesten. De provincie is van oudsher een overheidslaag die zich bezighoudt met 'het bovengemeentelijke belang' in de archeologie. De betekenis van de provincies voor de archeologie is, mede door een toetsende rol in de ruimtelijke ordening, altijd vrij groot geweest, maar daar komt verandering in. Aan de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening die binnenkort van kracht wordt en ook aan de gewijzigde Monumentenwet van vorig jaar is de bescheidener rol van de provincie in de archeologie goed af te lezen. Het zijn de gemeenten die de archeologie op een goede manier in bestemmingsplannen moeten opnemen en het is het Rijk dat daarop controleert. Bedrijven graven op en verzorgen rapporten; en dit alles op de wijze zoals die is vastgelegd in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). Aan het einde van de rit komt de provincie pas weer echt in beeld, namelijk wanneer opgegraven materiaal wordt 'gedeponeerd'. Verder kunnen de provincies in theorie onwillige gemeenten nopen tot medewerking via de aanwijzing van 'attentiegebieden', maar of dat echt gaat gebeuren is onzeker.

Provincies moeten volgens de Monumentenwet een depot in stand houden en daar de collecties opslaan en bewaren 'op een wijze die uit een oogpunt van behoud en toegankelijkheid verantwoord is'. Ook hier heeft de KNA het nodige over te melden. Tevens kunnen de provincies gemeentelijke depots aanwijzen, waar op een vergelijkbare verantwoorde wijze archeologische collecties worden bewaard. Kortom: provincies moeten zich toeleggen op een specifieke taak: het archeologische depot. Het is aardig om eens te kijken wat een archeologisch depot nu eigenlijk is, of wat het in het nieuwe archeologische bestel zou moeten of kunnen zijn. Want met het depot hebben de provincies naar mijn idee een belangrijke rol gekregen, indien zij die taak serieus nemen.

Ik wil kort drie richtlijnen aanstippen die de provincie Noord-Holland in haar toekomstplannen voor een archeologisch depot wil gaan hanteren. Ten eerste: het archeologisch depot moet zorgen voor een duurzame en toegankelijke opslag van collecties. Ten tweede moet het depot toegankelijk zijn voor het publiek (zonder echt een museum te worden), mede om zo een draagvlak te vormen voor archeologische monumentenzorg en -onderzoek. En ten derde moet het depot niet alleen actief speuren naar zoekgeraakte vondsten of collecties, maar ook naar publicaties, foto's en andere gegevens, om zo een compleet mogelijk vondsten- en gegevensbestand te vormen. Als het depot dit alles met succes nastreeft, kan er ook een gat gedicht worden dat door Malta is ontstaan: het bieden van mogelijkheden voor meer synthetiserend onderzoek, maar ook de basis vormen voor amateur-archeologie en geschiedschrijving op een goed niveau.

Dan nog iets over die wetenschappelijke component. Met de implementatie van Malta (of althans, delen daarvan) is er sprake van een groeiend aantal archeologische opgravingen en

daarmee ook van een toenemend aantal archeologische collecties die moeten worden bewaard. Dat bewaren heeft een belangrijke reden. Natuurlijk is het aardig om het publiek (al of niet gerestaureerde) vondsten te laten zien, maar belangrijker dan dat is het bieden van kansen aan toekomstige onderzoekers om op een andere, betere of aanvullende manier naar opgegraven materiaal te kijken, teneinde nog veel meer over het opgegraven en dus grotendeels vernietigde verleden te weten te komen.

Ik heb eens een archeoloog horen zeggen: 'Ik weet de datering van een huis pas zeker, als ik zelf een scherf uit een paalgat heb gehaald. Anders ben en blijf ik sceptisch.' Deze uitspraak komt voort uit het feit dat opgraven hoe dan ook mensenwerk (en deels ook *handwerk*) is, dat nog steeds dikwijls afhangt van inschattingen en beslissingen in het veld. Om maar niet te spreken van haast, stress, slechte omstandigheden zoals regen of zon, voorkomen van archeologen, wisselende ervaring van archeologen, enz. Zoveel mogelijk van een archeologische opgraving zou achteraf reproduceerbaar moeten zijn en opnieuw gecheckt of herhaald moeten kunnen worden aan de hand van alles wat vastgelegd of verzameld is. Het is niet onmogelijk dat bepaalde aangekraste sporen toch niet bij een bepaalde periode behoren, of dat bepaalde scherven bij nader inzien toch in een spoortje net naast het bestudeerde paalgat zaten. Ook kan het zijn dat een type aardewerk bij nauwkeurige bestudering net jonger of ouder is dan eerst vermoed. Met andere woorden: conclusies die destijds zijn getrokken over vindplaatsen zouden op basis van een toekomstig bezoek aan het depot heroverwogen moeten kunnen worden. Kortom: goed depotbeheer is van grote wetenschappelijke waarde.

Rob van Eerden, provinciaal archeoloog provincie Noord-Holland

Archeologische Kroniek Noord-Holland 2007

Alkmaar ★ Laat 50 | In verband met bouwplannen is in juli 2007 een inpassend onderzoek verricht bij Laat 50; een gebouw dat uit niet meer bestaat dan een houten gevel en een golfplaten dak. De locatie bevindt zich tegenover het terrein aan de zuidzijde Laat, waar in 1998-1999 grootschalige opgravingen plaatsvonden. Als oudste bewoning was hier een drietal boerderijterpjes ontdekt van omstreeks 1400. Dit was destijds een verrassing, omdat we tot dan toe meenden dat het Voormeer zich vanouds tot hier zou hebben uitgestrekt. In de jaren daarna is er steeds tevergeefs gezocht naar de oude oever van dit meer – de meest recente hypothese is dat het meer in maximale omvang tot aan de Annastraat gereikt zou hebben.

Achterin het perceel werd een oost-west georiënteerde beschoeiing ontdekt op ongeveer 16,50 m van de Laat, bestaande uit ingeslagen palen en houten planken. Het water bevond zich aan de noordzijde van deze beschoeiing. Of we hier te maken hebben met een meeroever of slechts een slootje kon niet worden vastgesteld vanwege de onmiddellijke nabijheid van de tuinmuur van de achterbuurman aan het Verdrunkenoord. Van de diverse dendrochronologische monsters leverde slechts één balk een resultaat, namelijk een kapdatum ná 1380 (RING intern rapport nummer: 2007071). Omdat het hout niet meerdere decennia jonger zal zijn, lijkt het erop dat deze beschoeiing dienst deed vlak voor of tijdens de gebruiksperiode van de boerderijen aan de overkant van de Laat. Opvallend is dat de verkaveling in het blok tussen Laat en Verdrunkenoord niet doorloopt van noord naar zuid, maar dat de Laat-zijde een andere indeling heeft dan de Verdrunkenoord-zijde. De begrenzing wordt schijnbaar gevormd door onze gevonden beschoeiing. Dat zou kunnen betekenen dat hier wellicht de oude meeroever is gevonden – de aanplempingen voor huizenbouw aan het Verdrunkenoord, waarvan in een paar documenten vanaf 1470 melding wordt gemaakt, zouden zich hier dan afgespeeld kunnen hebben. In die tijd werden ook aan weerszijden van de Laat huizen gebouwd.

Aan de straatkant van Laat 50 werd een vrijwel complete plattegrond opgegraven van een gebouw, mogelijk nog daterend uit de tweede helft van de 15de eeuw. De funderingen waren gemaakt van baksteen, maar we denken dat op deze lichte bakstenen funderingen in eerste instantie een houten huis heeft gestaan. De tussenwanden bestonden eerst ook uit hout, gefundeerd op houten leggers. De eerste vloer bestond uit een laag klei, waarin haardjes zijn aangetroffen die centraal in de ruimte moeten hebben gelegen. Later werd dit vervangen door een plavuizenvloer. De haardplaatsen werden op een bepaald moment verplaatst naar een soort brandmuur halverwege het gebouw, met aan weerszijden ervan een doorgang. De brandmuur stond min of meer vrij in de ruimte en hij zal aan de balklaag erboven verankerd zijn geweest. Zowel aan de voor- als achterzijde van de brandmuur was een haardplaats en de muur zal dus een dubbele schouw en schoorsteen hebben gedragen. Elke haard had een concave achterwand zonder wangen aan de zijkant.

Vervolgens is het pand in baksteen herbouwd. De brandmuur met haardplaatsen werd daarbij opgenomen in een bakstenen tussenmuur. Het pand werd naderhand gebruikt voor ambachtelijke activiteiten. In het achterhuis werd een ronde oven gebouwd, in de brandmuur werd een gat gemaakt om te kunnen stoken vanuit de voorkant (afb. 1). Waarvoor deze

Afb. 1. Alkmaar * Laat. De oven sluit aan op de bakstenen brandmuur, waarin een stookgat was uitgehakt, gevuld met zwarte as.

oven diende is niet bekend, maar mogelijk hield hij verband met beenbewerking, waarvan in het pand enkele afvalresten zijn gevonden.

In een volgende verbouwing werd de gehele westelijke zijmuur van het pand teruggezet om een steeg te creëren. Aan de straatkant werd een kelder aangetroffen met daarin geïntegreerd een soort waterput gevuld met schelpen, die mogelijk diende om de kelder droog te houden. Ook de kelder werd diverse malen verbouwd.

Een belangrijke verandering vond plaats in het laatste kwart van de 17de eeuw. Er zijn vanaf deze tijd geen bouwsporen meer in het pand gevonden en vermoedelijk verviel het toen tot pakhuis. Om onduidelijke reden is omstreeks deze tijd ook het gehele achterterrein een halve meter diep omgespit.

Gemeente Alkmaar, afdeling monumentenzorg en archeologie, Rob Roedema

Alkmaar * Langestraat 3-5/Kraanbuurt 1 | Een ingrijpende winkelverbouwing, waarbij onverwacht de funderingen vernieuwd moesten worden, was in februari 2007 de aanleiding tot een gemeentelijke opgraving in het winkelpand Langestraat 3-5. Bij de winkel hoort ook een pand om de hoek, Kraanbuurt 1, waardoor het onderzoeksterrein vrij groot bleek. Er kwamen huisresten en beerputten tevoorschijn die behoorden bij minstens zeven oude panden. Zes van deze panden hadden sinds de 16de eeuw een eigen kap haaks op de straat en het hoekpand had een soort dubbele steekkap. Bij de opgraving bleek dat deze indeling was ontstaan door het opdelen van grote middeleeuwse panden. De vroegste opgegraven resten waren drie

Afb. 2. Alkmaar * Langestraat.
Uit een 15de-eeuwse rechthoekige
beerput komen zelfs diverse onbe-
schadigde grappen en pispotten.

houten huizen uit het begin van de 14de eeuw, gebouwd op een stevig ophogingspakket.

In de noordoosthoek van de opgraving bleek een deel van een kelder te zijn gebouwd van bakstenen van 27/28x14.5x7 cm, dateerbaar in de eerste helft van de 14de eeuw. De kelder hoorde waarschijnlijk bij een huis op de hoek van de Langestraat en Kraanbuurt, met de kap parallel aan de Langestraat. Dit gebouw is in de 16de eeuw, of eerder, al opgedeeld of gesloopt. Het daarna gebouwde hoekpand Langestraat 1 was eeuwenlang de apotheek De Eenhoorn.

Ter plekke van Kraanbuurt 1 werden baksteenfunderingen gevonden van een huis dat mogelijk uit de tweede helft van de 14de eeuw dateert. Het kreeg later een kelder onder het achterste deel van het huis. Vermoedelijk was het vanaf het begin in een voor- en achtervertrek verdeeld.

Omstreeks het midden van de 14de eeuw verrees er langs de Langestraat een lang bakstenen huis met de kap parallel aan de straat. Het sloot aan de oostkant aan op het hoekpand met de kelder. In de opgraving werden in het pand twee tussenmuren gevonden met sporen van een originele schouw aan de westkant in Langestraat 5. Later is het gebouw gesloopt en vervangen door aparte huisjes met de kap haaks op de Langestraat. Deze pandjes zijn gemiddeld nog geen vijf meter breed en zes meter diep geweest. Deze situatie is te vinden op de eerste afbeelding van deze hoek, namelijk op de stadskaart van Cornelis Drebbel van 1597. Het is onduidelijk wanneer deze sloop en herbouwfase moet hebben plaatsgevonden.

Er werden één houten en zes bakstenen beerputten gevonden, met daarin voor Alkmaarse begrippen een opmerkelijke hoeveelheid middeleeuws materiaal (doorgaans wierpen de middeleeuwse Alkmaarders nog weinig huisafval in hun beerput) (afb. 2). Door alle wijzi-

Afb. 3. Alkmaar* Langestraat. Een vroeg-15de-eeuwse bronzen lavabo komt met een hengel én een deksel uit een beerput.

gingen in de bebouwing en erfindelingen was er een concentratie van vier beerputten achter Langestraat 5. Middenachter Langestraat 3 werden twee beerputten gevonden, die later waren vervangen door riolen. Deze riolen liepen via de steeg tussen Kraanbuurt 1 en 1A oostwaarts en loosden in de Mientgracht onder de Hoge Stenen Brug, waar de bouwsporen van een rioolopening nog steeds aanwezig zijn in de zijkant van de westelijke overwelfing. Door de complexe situatie is het voor drie van de beerputten niet zeker bij welk huis ze behoord moeten hebben. Niet alleen is de bebouwing veranderd, met name rond 1500 en rond 1575, maar ook de achtererven zijn meer dan eens heringedeeld. De beerputten behoorden bij panden aan de Kraanbuurt, Langestraat en Boterstraat.

Twee beerputten bevatten vondsten vanaf ongeveer het midden van de 14de eeuw, terwijl er nog voor 1400 twee beerputten bijkwamen. Een van de twee oudste putten werd bovendien vervangen door een nieuwe beerput er vlak naast. Ook was er een houten put, mogelijk van origine gebouwd als waterput, die in de 15de eeuw als beerput diende. Omstreeks 1575 werd een van de privaten verplaatst en moest een beerput worden vervangen.

Zodoende waren er maar liefst vijf putten met 15de-eeuws vondstmateriaal. Deze bevatten de gebruikelijke variatie aan alledaags servies van rood aardewerk, zoals voorraadpotten, pispotten, kookpotten, borden, kommen, papkommen en dergelijke, en ook steengoed uit Siegburg, zoals kannen, kruiken en ander drinkgerei. Twee putten leverden ook wat glaswerk op, zoals maigeleins en ribbelbekers die in het algemeen alleen bij huizen van de elite worden opgegraven. Ook werden een tinnen pispot en bordje en een uitzonderlijke bronzen lavabo opgegraven (afb. 3). Een merkwaardige vondst was een rood aardewerken beker met spitse bodem, een 'drinkuit' oftewel een beker die de gebruiker alleen ondersteboven en dus 'uitgedronken' op tafel kon zetten. Er werden fragmenten van meerdere exemplaren gevon-

den. Verder werden delen van een pijpaarden heiligenbeeldje gevonden en het hoofd van een aardewerken Maria(?)beeld.

Het vondstmateriaal uit de 16de tot 18de eeuw past bij bewoners van gemiddelde welstand. Uit de 16de eeuw dateren enkele fraaie kannen van steengoed uit Keulen. Speciale melding verdienen nog de talrijke vondsten van miniatuurservies in de beerputten, meisjes-speelgoed dat ook wel werd aangeduid als 'poppengoed'. Ook kwamen enkele raadselachtige zaken uit een 16de-eeuwse put tevoorschijn: een reeks 'krullen' van goud die zijn gevormd door het afsnijden van randjes van munten (dit 'besnoeien' was vanouds onwettig) en plaatjes lood waarin van verschillende grote sleutels de baard was afgedrukt – ter voorbereiding van illegale activiteiten?

Gemeente Alkmaar, afdeling monumentenzorg en archeologie, Rob Roedema en Peter Bitter

Alkmaar * Spanjaardstraat 1-3 | Van 6 tot en met 12 december 2007 werd op het terrein Spanjaardstraat 1 en 3 een opgraving uitgevoerd door de gemeentelijke afdeling monumentenzorg en archeologie. Aanleiding was de sloop van beide panden ten behoeve van nieuwbouw. De kavels lagen van origine op het achtererf van Luttik Oudorp 56, waar vanaf 1782 gedurende bijna een eeuw een cichoreifabriek genaamd De Burg gevestigd was. Hier werd van de geroosterde wortels van wilde cichorei, een plant die verwant is aan witlof, een drank vervaardigd gelijkend op koffie. Van deze fabriek werden diverse resten opgegraven.

Op het perceel Spanjaardstraat 3 kwam de fundering tevoorschijn van een rosmolen met een diameter van ruim 5 m (afb. 4). De paardengang was een rondlopend baksteenpad van 60 cm breed met éénsteens gemetselde lage opstaande randen. Op de stenen lag een 20 cm dik grijs kleipakket. Hier liep het paard zijn rondjes en liet af en toe wat vallen, wat zichtbaar was als een ingelopen pad gevuld met zwarte humeuze grond. Exact in het midden bevond zich een bakstenen plaat van 60 x 60 cm die als fundering heeft gediend voor de maalstenen.

Halverwege het perceel werd een sleutelgatvormige oven aangetroffen. Duidelijk was te zien dat het ronde deel flink te lijden heeft gehad van de hitte. Van het vierkante werkdeel waren delen later vernieuwd, waarbij een ijzeren deurtje was geplaatst (afb. 5). De oven stond in een gebouwtje van dezelfde bakstenen en deze zullen samen zijn gebouwd. Bij de vernieuwing van de oven werd tegenover de oven en onder de nieuwe muur/fundering een waterput gebouwd. De put was afgesloten met een gemetselde koepel en resten van de ijzeren aanzuigbuis zaten nog steeds in de koepel vast. Aan de oostzijde van het gebouwtje liep een gangpad.

Op een gegeven moment werd iets noordelijk in een naastgelegen ruimte een geheel nieuwe, ditmaal rechthoekige, oven gebouwd. Hiervan werd alleen de bodemplaat gevonden, gebouwd met harde bakstenen en trasgemetseld.

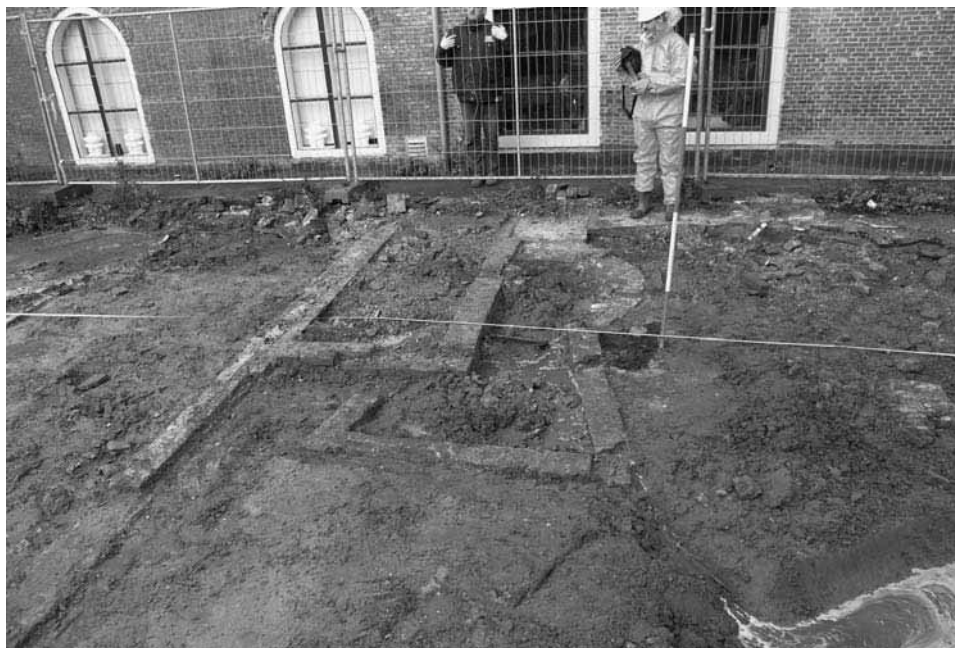
Onder de eerste ovenloods en rosmolen werden nog enkele funderingen gevonden van een ouder gebouw. Het is onduidelijk of dit de resten waren van de eerste laat-18de-eeuwse cichoreifabriek, of van een nog oudere bouwfase.

Achter Spanjaardstraat 1 werd ook een oven gevonden. Gezien de machinaal vervaardigde baksteen zal dit de laatst gebruikte oven van de cichoreifabriek zijn geweest.

Onder deze resten kwamen funderingen te voorschijn van een 18de-eeuws gebouw met een rechthoekige kelder van 2,5 x 2 m. Deze was aan het eind van de 18de eeuw gedicht met zeer veel puin, waaronder veel wandtegels uit het midden van die eeuw. Verder bevond zich onder de oven bij Spanjaardstraat 1 nog een waterput met hierin wat 16de-eeuws roodbak-kend aardewerk.

Afb. 4. Alkmaar * Spanjaardstraat. Laat-18de-eeuwse rosmolen van cichoreifabriek De Burg, gezien vanuit het zuiden met op de achtergrond de Spanjaardstraat.

Afb. 5. Alkmaar * Spanjaardstraat. Laat-18de-eeuwse sleutelgatvormige oven oversneden door een rechthoekige oven, beide van de cichoreifabriek De Burg.

Afb. 6. Amsterdam * Leidsekade. Tijdens funderingsonderzoek in Hotel Lion op de Leidsekade werd metselwerk van het 17de-eeuwse bolwerk Sloten aangetroffen (foto: Bureau Monumenten en Archeologie, J. Veerkamp).

Achter Luttik Oudorp 56 is in het verleden 16de-eeuws pottenbakkersafval gevonden (Ostkamp et al 2001). Helaas werd in de opgraving weinig van het pottenbakkersbedrijf teruggevonden. Wel was onder het gehele perceel Spanjaardstraat 1 een 20 tot 30 cm dikke stortlaag met pottenbakkersafval uit het derde kwart van de 16de eeuw aanwezig.

Oudere bewoningsresten werden niet aangetroffen. Wel werd in enkele profielsleufjes geconstateerd dat het gebied moet zijn aangelegd in de late 14de of de eerste helft van de 15de eeuw, gezien de vele scherfsvondsten in de ophogingslagen. Op de rooilijn met de Spanjaardstraat werd de kade gevonden van een afwateringssloot die aanvankelijk op de plaats van de straat lag. Omstreeks 1575, kort na het Spaanse Beleg (die de straat de naam gaf), is deze sloot gedempt voor de aanleg van de straat. Nog lange tijd was de Spanjaardstraat een achterweg, met langs de zuidkant de achtererven van de huizen langs het Luttik Oudorp. Ook de cichoreifabriek bevond zich nog op het achterterrein van Luttik Oudorp 56. Pas vanaf de late 19de eeuw kwam de bebouwing langs de zuidkant van de Spanjaardstraat tot zelfstandige ontwikkeling.

Gemeente Alkmaar, afdeling monumentenzorg en archeologie, Rob Roedema en Peter Bitter

Amsterdam * Leidsekade | Tijdens twee funderingsonderzoeken aan de Leidsekade zijn waarnemingen uitgevoerd naar resten van het laat 17de-eeuwse bolwerk Sloten. Onder de achtergevel van Theater Bellevue op Leidsekade 90 bevond zich een deel van de houten fundering die doorliep onder de naastgelegen bioscoop aan de Marnixstraat. Het houtwerk bestond uit een vloer van 5 cm dikke planken (waarschijnlijk grenen) met kespén (35 cm breed, 25 cm dik) op 1 m afstand van elkaar. Onder de drie kespén die werden vrijgelegd zat een heipaal waarvan de kop in de kespébal was ingelaten. Bij Hotel Lion op Leidsekade 86 werd een muurfragment van ditzelfde bolwerk blootgelegd. De muur waarvan ca. 1,1 m in zicht kwam, was uitgevoerd in oranje bakstenen van 4x23x11/11,5 cm (afb. 6). Zowel

de funderingsconstructie als het metselwerk van dit deel van de stadsmuur kwamen nauw overeen met die van het bolwerk Oosterblokhuis, dat in 2005 op het Prof. Tulpplein in kaart was gebracht. Deze gelijkenissen onderstrepen de uniforme aanpak bij de uitvoering van de Amsterdamse vestingwerken bij de Vierde Uitleg van 1660.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Amsterdam * Nieuwe Jonkerstraat | In april 2007 is een opgraving uitgevoerd in een voormalige timmerloods tussen de Nieuwe Jonkerstraat 4 en Ridderstraat 5. Dit deel van de binnenstad (de Lastage) was in de 16de eeuw een buitenstedelijk gebied met een grote maritieme bedrijvigheid. Ter hoogte van de Nieuwe Jonkerstraat lagen toen vijf lijnbanen. Nadat de Lastage in het laatste kwart van de 16de eeuw binnen de stadsomwalling was komen te liggen ontstond hier een woonwijk. De oudste sporen op deze vindplaats bestonden uit ophogingen uit de 15de eeuw. Ze duiden erop dat het natuurlijke veenlandschap direct buiten de stad toen al bouwrijp werd gemaakt. Uit de periode waarin de Lastage werd ingericht zijn enkele looppniveaus teruggevonden die mogelijk aan werkplaatsen toebehoorden. Deze bestonden uit dunne schelplagen om het drassige terrein begaanbaar te houden. In de loop van de 16de eeuw verschenen de eerste stenen structuren. Hiervan resteerden nog twee plavuizenvloertjes. Dendrochronologisch onderzoek van de houten bekisting wees uit dat de vloeren na 1515 moeten zijn aangelegd. De bouwsels zijn waarschijnlijk omstreeks 1585 in onbruik geraakt, omdat toen de Jonker- en Ridderstraat werden aangelegd. Vervolgens is het terrein gedurende de 17de eeuw volgebouwd. Daarbij ontstond de percellering die tot in de 20ste eeuw vrijwel ongewijzigd bleef.

Wel zijn de huizen in die drie eeuwen regelmatig verbouwd, vaak vanwege veranderingen in ruimtegebruik. De 18de-eeuwse bewoners van het perceel aan de Ridderstraat bijvoorbeeld beschikten over een beerput op de binnenplaats achter het huis. Deze open ruimte had een eeuw later plaatsgemaakt voor een kelderwoning met een schouw tegen de zijgevel. De beerput was een vierkante bakstenen constructie met een houten vloer. De dendrochronologische datering van één van de planken kwam uit op een veldatum van 1673. De put bevatte nog afval dat was achtergebleven, nadat de put tijdens de gebruiksperiode was geleegd. Het ging om een grote hoeveelheid aardewerk en kleipijpen uit de tweede helft van de 18de eeuw. Daarnaast bevond zich een beerkuil die waarschijnlijk gevuld was met deel van de inhoud van deze put.

Bij het perceel aan de Nieuwe Jonkerstraat 10 was een dergelijke ruimte-ontwikkeling ook zichtbaar. Hier werd een opslagkelder van 3,6 x 4,1 m met aan de achterzijde een aanbouw van 1,7 x 2 m tot woonruimte omgebouwd. De wanden waren bekleed met witte tegels die in de loop der tijd regelmatig vervangen zijn. Op een aantal plaatsen resteerde de onderste rand van de oorspronkelijke blauw op wit gedecoreerde tegels uit ca. 1630. Deze waren deels uit het zicht verdwenen in een latere fase, bij de aanleg van een rechthoekige gemetselde bak van 2,3 x 2,4 m met bijbehorende vloer. Dit was mogelijk een zomerkeuken, waar bederfelijke waar koel gehouden werd. De fundering bestond uit een houten raamwerk van planken en palen waarvan het hout al eerder werd gebruikt, zo blijkt uit de uiteenlopende dateringen ervan (na 1574 en 1605). Nadat de zomerkeuken zijn functie had verloren, is hier een vloer van rode ongeglazuurde plavuizen overheen gelegd. Vermoedelijk in de 19de eeuw is de kelderruimte als woonruimte ingericht, met een schouw tegen de westelijke zijmuur (afb. 7). Van de toegang naar de aanbouw resteerden de drempel en verkoolde palen van de deurpost. In 1930 is het pand ten slotte gesloopt bij de grootschalige sanering van de buurt.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Afb. 7. Amsterdam* Jonkerstraat. Een 17de-eeuwse kelder die in de 19de eeuw is verbouwd tot woning. In de vloer tegen de zijmuur (achter) is het restant van de schouw zichtbaar (foto: Bureau Monumenten & Archeologie, R.M. Jayasena).

Amsterdam * Nieuwe Kerk | De melding van de vondst van skeletresten tijdens plaatselijk funderingsherstel van de koorpijlers van de Nieuwe Kerk was aanleiding voor een archeologische waarneming op 10 mei. De aanwezigheid van skeletdelen bleek zich te beperken tot de ondergrond rond pijler 18. De bodem bestond uit een 10 cm dikke zerkenvloer die rustte op een betonvloer met wapening van ca. 30 cm. Hieronder was een ca. 1,35 m dik verrommeld pakket van geel droog zand met daarin losse en secundair begraven skeletdelen, die waarschijnlijk afkomstig waren van knekelputten of graven die geruimd zijn tijdens voorgaande 20ste-eeuwse verbouwingen. De onderste skeletdelen, waaronder een klein bovenbeen (femur) (ca. 9 cm lang) van een pas geboren baby (0-4 mnd), lagen op metselwerk van oranje baksteen (22,5 x 11 x 4 cm). De bakstenen op ongeveer 0,15 m onder N.A.P (ca. 1,65 m onder de bovenkant van de zerkenvloer) markeerden de bovenkant van een verbinding tussen de basementen van de pijlers. Deze funderingsconstructie is identiek aan die van de pijlers van het schip van de Nieuwezijds Kapel. Hier werd tijdens een archeologisch onderzoek in 2005 een soortgelijke muur aangetroffen als onderdeel van de 15de-eeuwse fundering waarmee de pijlers onderling waren verbonden.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Amsterdam * Nieuwmarkt | Bij een funderingsonderzoek op de Nieuwmarkt op 19 juni is een deel van het trottoir ter hoogte van de Metselaarstoren van de Waag verwijderd. Tot 1601 maakte de Waag als Sint Anthonispoort onderdeel uit van de 15de-eeuwse stadsmuur. Vanwege het sonderingsgat was er gelegenheid tot het documenteren van delen van de funde-

Afb. 8. Amsterdam * Nieuwmarkt. Fundering van de Metselaarstoren van de Waag. De brede gemetselde hoek van oranje baksteen maakte onderdeel uit van de stadsmuur uit 1488 (foto: Bureau Monumenten en Archeologie, J. Veerkamp).

ring van de stadsmuur en van de Metselaarstoren (afb. 8). De achthoekige toren bleek te rusten op de rechthoekige fundering van een ouder bijgebouwtje van de Sint Anthonispoort. Dit gebouwtje is nog afgebeeld op de stadsplattegrond van Pieter Bast uit 1597. Het zichtbare segment van de zware stadsmuur was 94 cm dik (de buitenzijde werd niet vrijgelegd) en opgetrokken uit oranje rode baksteen van $21,5/22 \times 10,5 \times 5$ cm. Zowel de stadsmuur als de aanbouw waren gefundeerd op een eikenhouten roosterfundering. De muur liep in een haakse hoek om de Metselaarstoren richting het poortgebouw. De aansluiting van de stadsmuur op de poort is waargenomen bij een funderingsonderzoek in 1993; toen is aangetoond dat de roosterfundering van de stadsmuur en die van het originele poortgebouw met elkaar verbonden zijn en dus in één fase werden gebouwd.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Amsterdam * Noord/Zuidlijn | De archeologie van de Noord/Zuidlijn stond vooral in het teken van de verwerking en uitwerking van de vondsten en gegevens van het onderzoek dat in 2005 en 2006 op het Damrak is uitgevoerd. De vondstcollectie uit het Damrak, die onder

Afb. 9. Amsterdam * Noord/Zuid-
lijn. Een serie pollenbakken in een
profiel op 10,5-15,5 m onder
N.A.P. in de bouwput van metro-
station Ceintuurbaan (foto: Bureau
Monumenten en Archeologie, P.
Kranendonk).

meer uit een bulkverzameling van honderdduizenden aardewerk scherven bestond, is inmiddels gereinigd en waar nodig geconserveerd en gerubriceerd, waarbij het vondstmateriaal summier is beschreven en in de vondstdatabase is ingevoerd. Ook is de verdere uitwerking op specialistenniveau in gang gezet. Zo zijn de series bodemmonsters van de vulling van de Amstel en het IJ momenteel beschreven. Onder meer door diatomeeënonderzoek en pollenanalyse zal meer inzicht moeten worden verkregen in de genese van de Amstel, het IJ en de ontwikkeling van het landschap rondom de vindplaats.

Naast de uitwerking van het Damrak-vondstmateriaal is er op enkele locaties van het Noord/Zuidlijn-project kleinschalig veldwerk verricht. Zo zijn de ontgraving van de kruising Nieuwe Leeuwarderweg / Buiksloterringdijk en die van Station Vijzelgracht archeologisch begeleid. De ontgraving onder dak voor Station Ceintuurbaan kende een intensiever archeologisch programma. Hier zijn meerdere operaties uitgevoerd om de bodemopbouw tot ca. 15 m onder N.A.P. in kaart te brengen (afb. 9). Op deze diepte is sprake van pleistocene afzettingen, die zich hier zo'n 25 tot 35.000 jaar geleden hebben gevormd. Het totale bodempakket is tot deze diepte systematisch bemonsterd. Dit ecologisch/geologisch onderzoek zal in 2008 verder worden voortgezet, tot uiteindelijk een diepte van ca. 35 m onder N.A.P. zal zijn bereikt.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski/Peter Kranendonk

Afb. 10. Amsterdam * Oudezijds Voorburgwal. 17de-19de eeuwse beer- en waterkelders en een bakstenen goot achter Oudezijds voorburgwal 28 (foto: Bureau Monumenten en Archeologie, R.M. Jayasena).

Afb. 11. Amsterdam * Spuistraat 32. De vloerbalken in het achterhuis van Spuistraat 32 rusten op opvallend zwaar metselwerk van een voorganger (foto: Bureau Monumenten en Archeologie, J. Veerkamp).

Amsterdam * Oudezijds Voorburgwal 28 | Achter het perceel Oudezijds Voorburgwal 28 (het 'Veilinghuisje') zijn bij een inventariserend veldonderzoek in oktober enkele structuren vrijgelegd, die behoorden bij de achterbouw van de percelen Heintje Hoekssteeg 15-21 (afb. 10). Het ging om een reeks van 17de-19de-eeuwse water- en/of beerkelders, benevens een bakstenen goot die mogelijk verband hield met een suikerbakkerij ter plekke. Na documentatie zijn de zichtbare resten afgedekt om, samen met de eventuele onderliggende archeologische overblijfselen, in situ te worden bewaard.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Amsterdam * Spuistraat 32 | In februari vond een waarneming plaats op Spuistraat 32 na verwijdering van een deel van de vloer ten behoeve van civieltechnisch grondwerk. Hier werd muurwerk zichtbaar dat geen relatie had met het huidige pand en dus tot een voorloper behoorde. De muur liep in het voorhuis ca. 45-50 cm uit de huidige muur en duidde op de mogelijke aanwezigheid van een steeg (ca. 90-100 cm breed) die na opheffing over de twee belendende percelen (# 30 en # 32) was verdeeld. Het metselwerk was in het achterhuis dermate zwaar uitgevoerd dat het moeilijk aan een regulier woonhuis gekoppeld kan worden (afb. 11). Bij de aanleg van het huidige pand is op deze muren voortgebouwd, waarbij de vloerbalken erop zijn geplaatst en bij de achtergevel het muurwerk deels is verwijderd. Uit een plavuizenvloertje viel af te leiden dat de voorloper uit de 16de eeuw dateerde, maar waarschijnlijk ouder was.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Amsterdam * Spuistraat 256-258 | Vanwege de voorgenomen aanleg van een parkeerkelder en nieuwbouw van een hotel is archeologisch onderzoek gedaan aan de Spuistraat 256-

Afb. 12. Amsterdam * Spuistraat 256-258. Een deel van het langgerekte profiel haaks op de Spuistraat met ophogingen en mestkuilen uit de 15de en 16de eeuw (foto: Bureau Monumenten en Archeologie, J. Veerkamp).

258. De Spuistraat ontstond in 1867 door demping van de Nieuwezijds Achterburgwal. De gracht werd omstreeks 1385 gegraven en begrensd tot in 1425 de westkant van de stad. Op de bouwlocatie zijn sporen gevonden van een lage wal en een in het natuurlijk veen gegraven greppel. Op verschillende plaatsen waren mestkuilen zichtbaar (afb. 12). Deze resten bevestigen het historische beeld dat hier tot het begin van de 15de eeuw een weidegebied buiten de stad lag, waar mogelijk vee gehouden werd. In de tweede helft van de 15de eeuw is het terrein opgehoogd voor bebouwing. Deze datering kon worden afgeleid uit het aardewerk en schoeisel uit de ophogingslagen. In de 19de en 20ste eeuw zijn de resten van deze bebouwing verstoord door de aanleg van kelders.

Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten en Archeologie, Jerzy Gawronski

Beverwijk – Wijk aan Zee * Dorpsweide | In Wijk aan Zee hebben leden van de AWN de graafwerkzaamheden voor de aanleg van een waterreservoir op de Dorpsweide gevolgd. In het zuidoostelijk deel van het te ontgraven terrein waren sporen van akkers zichtbaar. In het talud van de vijver (ongeveer ter hoogte van Krochtweg nr. 40) kwam een gemetselde waterput uit de Vroeg-Moderne Tijd tevoorschijn. In het zuidwestelijk deel van het terrein waren sporen van bewoning te zien: een asplek, paalresten en 17de-eeuws puin. Tot het vondstmateriaal behoren onder meer Engelse muntjes uit de 17de eeuw, veel duiten uit West-Friesland, lakenloodjes (onder andere uit Kampen), loden netverzwaringen en musket- en kanonskogels. Op het terrein waren de beddingen van diepe greppels te volgen, evenals de oude Relbeek, parallel aan de Zeestraat.

Archeologische Werkgroep Beverwijk-Heemskerk, R. van Gulik

Bloemendaal * Groot-Olmen | Naar aanleiding van de beperkte opgravingen in 2006, is in het stuifduingebied Groot-Olmen in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland een uitgebreide tweede opgravingscampagne uitgevoerd binnen hetzelfde gebied. Wederom werden akkers, nederzettingssporen en talloze vondsten aangetroffen uit de Vroege Middeleeuwen. Het onderzoek heeft zich dit jaar vooral gericht op drie plaatsen: locatie 1 (vindplaats 3), locatie 2 (vindplaats 8 en 14) en locatie 3 (vindplaats 2).

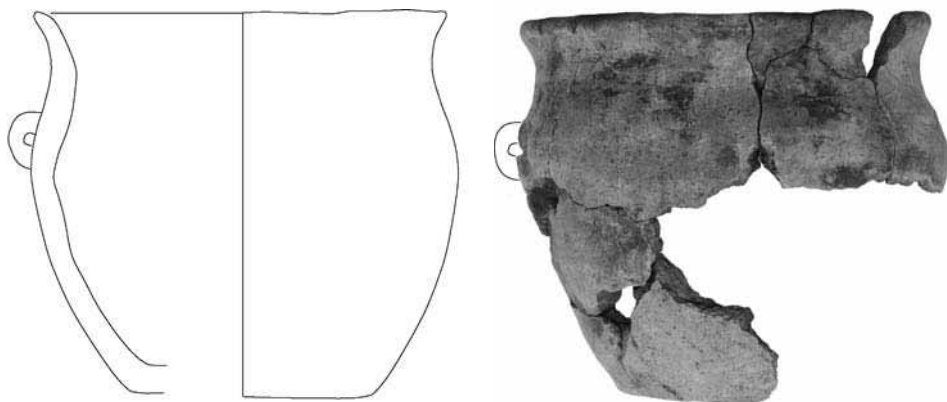
Het onderzoek bij locatie 1 bleek een waardevolle aanvulling op het onderzoek uit 2006. Toen werden in één spoor aardewerkfragmenten van minstens 50 potten aangetroffen uit de late 5de en vroege 6de eeuw (475-525 na Chr.). Nu kon de boerderijplattegrond uit deze periode worden onderzocht en nog eens vier nagenoeg identieke plattegronden uit de opvolgende bewoningsfasen. Het betreft een reeks van vijf elkaar deels overlappende tweescheppige, vijf meter brede plattegronden, waarvan de buitenwanden in een diepe smalle greppel waren geplaatst. De lengtes van de verschillende boerderijen varieert van 14 tot 31 m, maar niet elke plattegrond is volledig bewaard gebleven. De nederzetting was gelegen tussen een duin aan de westzijde en een veenmoeras aan de oostzijde. De jongste boerderij dateert waarschijnlijk uit het eerste kwart van de 7de eeuw en is niet alleen de langste (31 m), maar ook een kwartslag gedraaid ten opzichte van de andere vier plattegronden (afb. 13). Het laagstgelegen deel van de plattegrond is later overgroeid met veen, waardoor dit deel ook goed geconserveerd is. Behalve een haardplaats kon er ook een tussenwand onderscheiden worden tussen stal- en woongedeelte. De wandgreppels toonden duidelijke afdrukken van staande aangepunte planken. In tegenstelling tot de meeste andere gebieden in Noord-Holland hadden de bewoners hier voldoende hout tot hun beschikking. In deze periode is er

Afb. 13. Bloemendaal * Groot-Olmén. Het 31 m lange tweeschepige woonstalhuis (vroege 7de eeuw) met het woongedeelte met haard op de voorgrond.

waarschijnlijk voor het eerst echt sprake van een met eikenbos bedekt duinlandschap. Vergelijkbare plattegronden zijn nog niet eerder aangetroffen in het kustgebied. De vondsten bestaan voor meer dan 90% uit geïmporteerd draaischijfaardewerk. Het merendeel hiervan lijkt afkomstig uit Mayen in de Duitse Eifel. Hier tegenover staat een zeer klein aantal emmer- en tulpvormige handgemaakte potten, waarvan we vermoeden dat het de eerste vormen zijn van een nieuwe lokale aardewerktraditie, waaruit uiteindelijk de kogelpot is ontstaan (afb. 14). Dit ‘nieuwe lokale’ aardewerk lijkt qua vorm en baksel nog bijna in een experimenteel stadium. Opvallend zijn enkele kleine doorgepriekte bandoortjes die niet op de rand van de pot staan, maar op de schouder. Op het achterterrein werden diverse vuurplaatsen aangetroffen en een 10 bij 20 m grote drinkpoel. Nederzettingsafval hieruit bestaat uit grote fragmenten importaardewerk, dierlijk bot en vooral ook stukken gewei, waarschijnlijk van edelhert. In de 8ste en 9de eeuw is het terrein in gebruik genomen als akkerland. Een groot deel van dit akkerland is later weer verstoven, maar het gedeelte dat in de poel is meegezakt wijst op langdurige akkerbouw, waarschijnlijk al direct na de bewoning in de loop van de 7de en gedurende de gehele 8ste eeuw. Gelijktijdig of nog jonger zijn enkele karresporen die direct over de 7de- eeuwse plattegrond hebben gelopen (afb. 15).

Het onderzoek bij locatie 2 leverde, naast de drie plattegronden die hier in 2006 al waren opgegraven, nog vier plattegronden op. De gehele nederzetting ligt op ongeveer 100 m van locatie 1, maar is waarschijnlijk net iets jonger en te dateren vanaf de tweede helft van de 7de eeuw tot de 9de eeuw. De vroegste plattegrond is eenschepig en heeft dubbele wandpalen. Ver-

Afb. 14. Bloemendaal * Groot-Olmen. Het enige tot nu toe bekende handgemaakte aardewerk dat met zekerheid in de laat 5de- vroeg 6de eeuw is te dateren. Dit aardewerk behoort tot de vroegste bewoningsfase.

Afb. 15. Bloemendaal * Groot-Olmen. Duidelijk met licht zand opgevulde karresporen die dwars op de 7de- eeuwse plattegrond staan en er waarschijnlijk overheen hebben gelopen.

gelijkbare plattegronden zijn tot nu toe binnen Kennemerland alleen in Uitgeest-De Dog aangetroffen (Besteman 1990). Van een andere plattegrond is slechts één lange wand bewaard gebleven. Het betreft een bootvormige plattegrond met zware naar binnen schuinstaande en twee binnenstaande zogenaamde 'portiekpalen'. Vergelijkbare plattegronden zijn vooral bekend uit Dorestad (Van Es & Verwers 1995) en zijn nog nooit in Noord-Holland aangetroffen.

Op locatie 3 werd een 7de-eeuwse drinkpoel onderzocht die waarschijnlijk op deze plek door de diepte het enige goed bewaard gebleven spoor is. Rondom deze poel is in de afgelopen jaren wel veel aardewerk verzameld. De poel was ongeveer 10x10 m en vondsten lagen alleen aan de westkant van de poel. Het is dus waarschijnlijk dat de nederzetting direct westelijk lag van deze poel. Uit de poel kwamen vooral fragmenten draaischijfaardewerk, waaronder een archeologisch complete laat 6de- of vroeg 7de- eeuwse ruwwandig Mayener pot. Ook uit deze poel kwam relatief veel hertshoorn. Verder werd er op ongeveer 3,20 boven N.A.P. een boomstronk van een eik in situ aangetroffen. Deze lag ver onder het huidige en laatmiddeleeuwse waterpeil, waardoor het duidelijk is geworden dat het vroegmiddeleeuwse waterpeil aanzienlijk lager lag. Met name door de laatste constatering is het duidelijk geworden dat er op grotere diepte waarschijnlijk nog veel meer vroegmiddeleeuwse sporen bewaard zijn gebleven. Deze worden echter door het huidige grondwaterpeil voldoende beschermd. Vroegmiddeleeuwse sporen die echter boven het huidige grondwaterpeil uitsteken zijn binnen dit stuifgebied nog steeds 'vogelvrij' en aan winderosie onderhevig. In de afgelopen jaren zijn hiervan de meeste opgegraven, maar in een dynamisch stuifgebied als Groot Olmen zijn 'nieuwe ontdekkingen' nooit uit te sluiten.

Hollandia Archeologie bv, Jan de Koning

Castricum * De Boogaert | Naar aanleiding van geplande sloop- en bouwwerkzaamheden werd op donderdag 8 en vrijdag 9 februari een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) en op donderdag 2 en vrijdag 3 maart 2007 een klein definitief onderzoek uitgevoerd op het terrein aan De Boogaert. Hierbij werden twee vindplaatsen uit de Romeinse Tijd (2de en 3de eeuw) ontdekt. De oostelijke vindplaats (vindplaats 1) bevatte vooral nederzettingssporen als kuilen, paalkuilen en greppels. Deze bevonden zich op een diepte van ca. 0,9 m onder het maaiveld (tussen 0,4 en 0,6 m onder N.A.P.) en kwamen tevoorschijn onder een 0,2 m dikke cultuurlaag. Opvallend was dat het deel ten westen van het verzorgingshuis, in tegenstelling tot de verwachting (Warning. & Soonius, 2005), niet verstoord bleek te zijn.

In één van de westelijke werkputten waar de spoordichtheid laag was, werden twee ingegraven bijna complete potten aangetroffen. Bij één van de twee potten werd een deel van het skelet van een jong rund aangetroffen dat om de pot heen was gelegd. Waarschijnlijk markeren deze potten het westelijk einde van de oostelijke vindplaats.

Hoewel het inheemse aardewerk moeilijk nauwkeurig te dateren valt, lijkt het merendeel van het materiaal van vindplaats 1, afkomstig te zijn uit de 2de en 3de eeuw na Chr. De aanwezigheid van voetbekers (situlae) en grove kartelranden zijn een indicatie voor deze datering. Ook het ontbreken van typisch 1ste-eeuwse vormen, zoals onversierd streepband of brede potten met ingesnoerde hals (Taayke type Ge en Gw4) is een aanwijzing voor een datering na het jaar 100.

Er zijn vijf Romeinse importfragmenten aangetroffen. Het betreft onder andere 3 randscherven van een terra sigillata kom (type Dragendorff 37). Dit type komt voor vanaf 70 na

Afb. 16. Castricum * De Boogaert. De oudste waterput. Duidelijk is te zien dat de rand is gemaakt van gestapelde plaggen.

Chr. tot in de 3de eeuw. Een andere 'import'-scherf is een wandfragment van een kom (type Dragendorff 29). Deze komt voor in de 1ste eeuw tot 85 na Chr. Opvallend aan dit fragment is de slechte, verweerde staat. Het blijkt dat er vaker relatief kleine en verweerde scherven uit de 1ste eeuw na Chr. in jonger gedateerde nederzettingen worden teruggevonden (Vons en Bosman, 1988). Men gaat er vanuit dat deze scherven zijn opgeraapt in één van de Romeinse forten bij Velsen, nadat deze door de Romeinen waren verlaten.

De tweede vindplaats ligt meer naar het westen. Hier werden onder andere een tweetal waterputten en een vondstrijke greppel aangetroffen. Waarschijnlijk heeft er dichtbij een woonstalboerderij gestaan; deze is echter niet in de proefsleuven teruggevonden. Mogelijk heeft zij iets ten noorden van de vindplaats gestaan. Hier is de bodem door sloopwerkzaamheden ernstig verstoord.

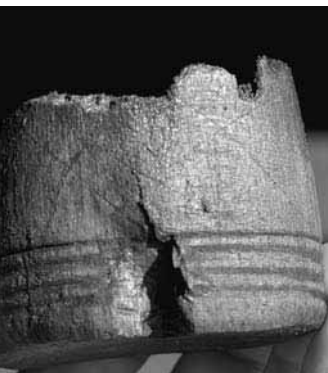
De oudste aangetroffen waterput (afb. 16) is opgebouwd uit minimaal vier lagen opgestapelde plaggen. Waarschijnlijk zijn dit er meer geweest, maar doordat de put doorsneden wordt door een greppel is het totale aantal niet meer te achterhalen. De waterput is ovaal tot

rond van vorm en heeft een diameter van 2,1 m. Uit de waterput komen vijf scherven inheems aardewerk. Twee scherven hebben een puntoor. Op één oor is nog een restant van een donkerrode kleurstof aanwezig.

De maximale diameter van de tweede waterput is 1,4 m. De diepte bedraagt 0,8 m. De opbouw is vrijwel identiek aan de eerste. Ook hier werd een krans van opgestapelde plaggen langs de buitenzijde geplaatst. De plaggen lijken ietwat ruitvormig te zijn gestoken. De krans van de tweede waterput bestond uit minimaal zeven lagen plaggen. In het midden van de waterput werd een complete pot aangetroffen.

Op de tweede vindplaats werden geen Romeinse importfragmenten aangetroffen. Dit zou kunnen duiden op een vroege datering, maar ook hier ontbreken de duidelijk vroege inheemse vormen. In de eerdergenoemde vondstrijke greppel werd een fragment aangetroffen van een pot met een meervoudig gefacettede rand en een opgelegde rand op de schouder. Aan dit soort potten is bij de fabricage veel aandacht geschonken: ze zijn gepolijst en in een enkel geval versierd met vingerafdrukken. Dit type O-Ic (Diederik 2002) wordt in de 3de eeuw gedateerd. In dezelfde greppel werd een houten nap met vier gedraaide inkepingen aangetroffen (afb. 17). Op het midden-deel is er, waarschijnlijk door de eigenaar, een aantal lijnen en kruisen ingesneden. Mogelijk diende deze graffito om aan te geven wie de eigenaar was.

De twee vindplaatsen maken deel uit van een nederzittingscomplex binnen een 500 m lange strook die loopt vanaf 'De Boogaert' tot aan de Oosterbuurt (Hagers & Sier, 1999). Hierbinnen zijn vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw ca. 13 vindplaatsen uit de Romeinse Tijd aangetroffen. De ligging van deze vindplaatsen hangt sterk samen met de geomorfologie en geologie. Aan het begin van de jaartelling is er sprake van een verland getijdenlandschap. Door voortdurende aanvoer van sediment slibde het zeegat van het Oer-IJ bij Castricum uiteindelijk dicht rond het begin van de jaartelling. Slechts incidenteel kwam er bij springtij nog zeewater in het achterland. De hogere zandplaten waren daardoor vooral vanaf de 2de eeuw zeer geschikt voor bewoning. Ook de latere akkers en bedijking rondom Castricum volgen deze oude noordwest-zuidoostelijke richting.

Afb. 17. Castricum * De Boogaert. Houten nap met inkepingen uit de vondstrijke greppel van de tweede vindplaats.

Hollandia Archeologie, S. Gerritsen

Castricum – Akersloot * Buurtweg 20 (Johannesschool) | In januari 2007 is een archeologische begeleiding uitgevoerd aan de Buurtweg 20 te Akersloot in verband met de voorgenomen nieuwbouw van een school. Het betreft het vervolg op een inventariserend onderzoek dat bestond uit een karterend booronderzoek.

Tijdens de archeologische begeleiding zijn in het lichtgeelgrijze oude duinzand, onder de oude bouwvoor en een opgebracht pakket, twee grondsporen aangetroffen (op ca. 0,5 m onder N.A.P.). Deze bevinden zich in een zeer beperkte zone van ca. 5 bij 3 m in het uiterst noordoostelijke deel van het plangebied. Het betreft diepere resten van een waterput en een kuil die dateren uit de Vroege/Midden IJzertijd. Vanwege het geringe aantal scherven en het ontbreken van randfragmenten is een scherpere datering niet mogelijk. In de Nieuwe Tijd

heeft in het plangebied grondbewerking plaatsgevonden (broeibedden), waardoor een deel van de sporen is opgenomen in de bouwvoor. De aard van de sporen duidt op de aanwezigheid van een nederzettingsterrein ter plaatse of in de directe nabijheid. Het is mogelijk dat de bij een nederzetting behorende cultuurlaag en overige (ondiepe) grondsporen geheel zijn opgenomen in de bouwvoor, waardoor ze in het plangebied niet zijn aangetroffen. In dat geval wordt echter een grotere hoeveelheid vondstmateriaal uit deze periode in de bouwvoor verwacht. Meer aannemelijk is dat de bijbehorende nederzetting zich wel in de directe nabijheid, maar toch buiten het plangebied bevindt. In hoeverre deze nederzetting nog intact is, is niet te voorspellen. Dit betekent dat de nederzetting aanwezig kan zijn in de zone ten zuiden van het plangebied, waar eveneens plannen zijn voor nieuwbouw. Daarvoor zal ter plaatse moeten worden gekeken naar de mate van verstoring van de bodem. Indien het duinzand is verstoord tot dieper dan 0,5-1,0 m onder N.A.P., zijn vermoedelijk geen (restanten van) grondsporen meer aanwezig.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Cathelijne Kruidhof

Castricum – Limmen ★ Schoolweg 5 | In februari 2007 is een tweedaags inventariserend veldonderzoek uitgevoerd achter het pand van Schoolweg 5 in Limmen, gemeente Castricum. De aanleiding voor het onderzoek was de uitbreiding van de repetitieruimte van de muziekvereniging aan de achterzijde met een ruimte van 18,5 bij 4,5 m. Door de ligging op een voormalig deel van het middeleeuwse kerkhof van Limmen (één van de oudste kerkterreinen van Noord-Holland) waren archeologische resten te verwachten. Aan de hand van twee kijkgaten van 2 bij 2 m en maximaal 0,8 m diep werd daarom gekeken of zich archeologische resten in de ondergrond bevonden, die de moeite waard waren om het onderzoek uit te breiden tot een opgraving.

Langs de westrand van de geplande uitbreiding, ter hoogte van de aan te leggen funderingsplaat en direct grenzend aan het kerkhof, zijn twee proefputten gegraven. Hier was naar verwachting de bodem het minst verstoord door de bouw van de voormalige school met achterliggende toiletten en beerputten uit 1908. De eerste proefput, gelegen in de zuidwestelijk hoek van de geplande uitbreiding, bleek te liggen op de plaats van een oude knekelkuil, met een jongere ingraving voor een riool in de vorm van een gresbuis. Oudere bewoningssporen zijn niet aangetoond; eventuele sporen zijn verstoord door de aanleg van de kuil. Keramiekvondsten, waaronder geprofileerde bakstenen van het gotische kerkkoor, dateren de aanleg van de kuil na 1400, mogelijk pas na 1806, toen het koor werd gesloopt. Het menselijk skeletmateriaal uit de knekelkuil was door het ontbreken van een oorspronkelijke herkomst archeologisch niet waardevol.

In de tweede proefput, ter hoogte van de grens met de voormalige kerkgracht, bleek dat de bovenste helft van de te ontgraven grond voor de funderingsleuf recentelijk is vergraven. Daaronder is nog een klein deel van de bovenste opvullingslagen van de in 1743 gedempte kerkgracht aanwezig. De opvulling hiervan bevat, behalve enig bouwpuin, vrijwel geen vondstmateriaal. Uit een extra boring bleek dat de grachtbodem (herkenbaar aan een veenlaag) zich 0,7 m onder de onderkant van de geplande funderingsleuf bevond.

Al met al gaf het gevondene geen aanleiding tot een uitbreiding naar een opgraving.

Universiteit van Amsterdam, AAC Projectenbureau, M. Dijkstra

Den Helder * Doggersvaart 27 | Op 18 juli 2007 heeft RAAP een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen nieuwbouw en herinrichting van plangebied Doggersvaart 27 in de gemeente Den Helder.

Tijdens het karterend booronderzoek in het plangebied is in een zone ten noorden, oosten en zuiden rond de huidige boerderij een antropogeen (d.w.z. door mensen gevormd) pakket aangetroffen dat zou kunnen wijzen op de aanwezigheid van een terp of een dijk. Hoewel tijdens het onderzoek geen archeologische indicatoren zijn aangetroffen die inzicht kunnen geven in de ouderdom van de vindplaats kan, op basis van de geologische opbouw, een datering tussen 800 en 1500 na Chr. worden verondersteld. Hoewel onder de boerderij geen boringen zijn gezet, is de kans groot dat ook hier archeologische resten aanwezig zijn. Het veldonderzoek heeft uitgewezen dat in het oostelijke deel van het plangebied geen archeologische resten aanwezig zijn. Mogelijk is er sprake geweest van sterke erosie, waardoor eventuele delen van de vindplaats zijn verdwenen. Ook is het aannemelijk dat de top van de dijk of terp door latere erosie is aangetast. Sporen van bewoning uit de Bronstijd tot de Middeleeuwen zijn niet aangetroffen. De top van het dekzand kon niet worden aangetroffen, dus er is geen inzicht verkregen in de aanwezigheid van vindplaatsen uit het Paleolithicum, Mesolithicum en Neolithicum.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Stefan Molenaar

Drechterland – Hoogkarspel * Reigersborg Zuid V | In augustus en september 2007 is in opdracht van Zeeman Vastgoed bv een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd binnen plangebied Reigersborg Zuid V. De aanleiding tot het onderzoek is de voorgenomen bouw van een woonwijk met groenvoorzieningen.

Bij het onderzoek zijn grote aantallen sporen aangetroffen. Een aantal houdt verband met de eerste middeleeuwse ontginning van het gebied en dateert rond de 12de eeuw. Het merendeel van de sporen kan echter geplaatst worden in verschillende fasen van de (Late) Bronstijd. Sporen uit deze tijd zijn zowel in de lageregelegen kommen als op de kreekruggen aangetroffen; een verschijnsel dat Brandt (1980) reeds constateerde voor de nabijgelegen vindplaats ten zuidwesten van het Medemblicker Tolhuis. Hier werden huisplattegronden aangetroffen op de kreekruggen, maar ook in de lagere kommen. De plattegronden in de kommen zijn het oudste, de huizen op de ruggen stammen uit de laatste fase van de bewoning. Verondersteld mag worden dat een vergelijkbare fasering ook opgaat voor Reigersborg Zuid V.

De sporen zijn vaak al direct onder de bouwvoor aanwezig. Op de kreekruggen zijn zij weliswaar aangetast door egalisaties, maar nog wel 'leesbaar'. De vele (kruisingen van) greppels wijzen er op dat we te maken hebben met landinrichtingssystemen, zoals deze ook bij de vindplaats Hoogkarspel-Watertoren zijn aangetroffen (zie Bakker et al., 1977). In een van de werkputten is mogelijk een deel van één van de in de jaren '60 van de vorige eeuw op site D (zie Bakker & Brandt, 1966) onderzochte grafheuvels gevonden. Ook zijn greppels aangetroffen die met de terp op die vindplaats in verband kunnen worden gebracht (afb. 18).

Hollandia Archeologie BV, J.P.L. Vaars

Haarlem * Van der Aartweg | Naar aanleiding van nieuwbouwplannen is in Haarlem aan de Van der Aartweg, nabij de kruising met de Vondelweg, een inventariserend booronderzoek uitgevoerd, gevolgd door een proefsleuvenonderzoek (Jacobs 2007). De locatie is ge-

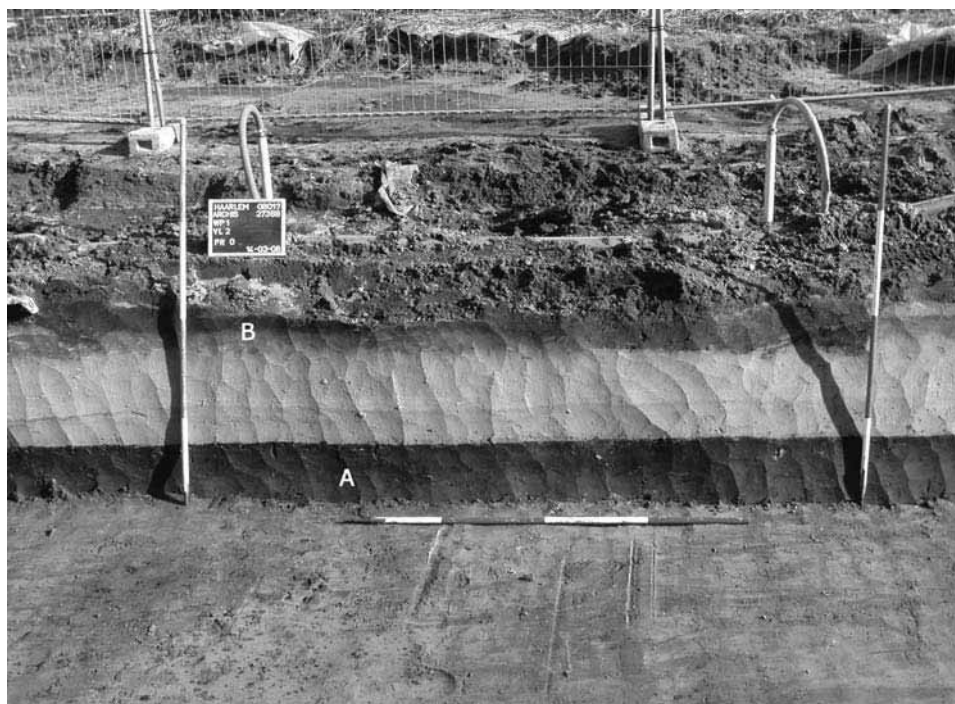

Afb. 18. Drechterland – Hoogkarspel * Plangebied Reigersborg V. Greppels uit de Late Bronstijd in een van de sleuven. Op het perceel rechts naast de sleuf zijn in de jaren '60 een terp en twee grafheuvels opgegraven (site D).

legen aan de noordzijde van de strandwal van Haarlem. Op basis van bekende archeologische gegevens nemen we aan dat deze direct na zijn vorming in het Laat Neolithicum door de mens in gebruik is genomen. In de directe omgeving van de onderzoekslocatie zijn verder diverse onderzoeken en waarnemingen uitgevoerd, die in ieder geval wijzen op een gebruik van het gebied gedurende de IJzertijd.

Tijdens het booronderzoek, uitgevoerd in 2007, kon worden vastgesteld dat op de locatie sprake is van ongestoorde strandwal/Oud-Duin-afzettingen. Het verloop van de top van de afzetting lijkt aan te geven dat deze in noordoostelijke richting enigszins wegduikt. Zowel in als aan de top van het Oud Duin werden verder twee bodems waargenomen, die mogelijk menselijk beïnvloed waren. Daarom is op deze locatie een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.

Tijdens het proefsleuvenonderzoek kon worden vastgesteld dat de top van de oudste en onderste bodem zich aan de noordzijde van de locatie op een diepte van ca. 1,30 m onder N.A.P. bevindt en vandaaruit in zuidelijke richting oploopt tot een niveau van ca. 0,70 m onder N.A.P. Zowel aan de onder- als bovenzijde van de bodem was sprake van eergetouwssporen, die aangeven dat de bodem als akker geïnterpreteerd kan worden. Verder zijn aan de

Afb. 19. Haarlem * Van der Aartweg . Oostprofiel proefsleuf Van der Aartweg. A=akker Laat Neolithicum / Bronstijd, B=akker IJzertijd. Op het vlak zijn vaag de eergetouwsoren aan de onderzijde van de akker uit het Laat Neolithicum / Bronstijd zichtbaar (foto: Jacobs & Burnier, Archeologisch Projectbureau).

zuidzijde van de locatie twee noordwest-zuidoost georiënteerde greppels waargenomen. Op basis van de enkele kleine fragmentjes aardewerk, vuursteen en bot, die in de akker zijn aangetroffen, is het op dit moment nog niet mogelijk de akker te dateren. Nog uit te voeren C14-onderzoek zal hier uitsluitsel moeten geven. Op basis van stratigrafie en nabijgelegen vindplaatsen wordt echter vooralsnog uitgegaan van een datering in de periode Laat Neolithicum/Bronstijd. Op een gegeven moment is de akker vernat waardoor aan de top van de akker een dunne veenlaag tot ontwikkeling kon komen, die in een daaropvolgende fase overdekt is met een stuifzandpakket (afb. 19).

Aan de top van dit stuifzandpakket is vervolgens opnieuw sprake geweest van bodemvorming. Binnen deze periode van bodemvorming kunnen op basis van het voorkomen van dunne ingeschakelde stuifzandlenzen verschillende fasen onderscheiden worden. Vanuit de top van de bodem, die aan de noordzijde van de locatie op ca. 0,50 m onder N.A.P. is gelegen en aan de zuidzijde op ca. 0,10 m onder N.A.P., zijn verschillende greppels en kleine kuiltjes ingegraven. De verspreiding en aard van de sporen lijkt aan te geven dat het ook hier om een akker gaat, die op basis van het in een enkele greppel en kuil aangetroffen aardewerk, in de IJzertijd gedateerd kan worden. Ook deze akker is op een gegeven moment vernat, waardoor in ieder geval aan de noordzijde van de locatie aan de bovenzijde ervan een dun pakket veen tot ontwikkeling kon komen. In de Late Middeleeuwen werd hier ook nog een dun pakket klei overheen afgezet. In de Nieuwe Tijd was de locatie vervolgens in gebruik als landbouwgebied en aan de zuidzijde van de locatie, langs de Vondelweg, zijn veel kuilen en greppels

aangetroffen, die aan deze fase toegeschreven kunnen worden. Als gevolg van deze activiteiten was aan de zuidzijde van de locatie de IJzertijdakker evenwel sterk beschadigd.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, Eric Jacobs

Harenkarspel – Dirkshorn * Golfbaan Dirkshorn (in oprichting) | Op het onderzoeksterrein werd vastgesteld dat in de Late Middeleeuwen het zeewater een ooit aanwezige oud oppervlak heeft opgeruimd. Nonnetjes en strandgapers werden in situ aangetroffen; wat wil zeggen dat er in korte tijd veel sediment is afgezet. Dit gegeven onderbouwt de veronderstelling dat we hier te maken zouden kunnen hebben met de verbinding tussen de Oesterharkensloet en de Withmere en dat die tussen 1169-1170 tot een brede geul is geworden. De Tolkerdijk ten oosten van Schagen en de Groendedijk ten westen van Dirkshorn, zouden in dat geval tussen 1170 en 1290 (zee)waterkerende dijken geweest kunnen zijn. De conclusie zou dan zijn dat de Burghorn niet in 1248, maar al in 1170 overstroomd moet zijn.

AWN werkgroep Kop van Noord, Frans Diederik

Harenkarspel * Tuitjenhorn-West | Op 14 september 2007 is een inventariserend veldonderzoek (karterende fase) uitgevoerd in verband met de voorgenomen nieuwbouwplannen in de gemeente Harenkarspel. In 2005 is een verwachtings- en beleidsadvieskaart vervaardigd voor het plangebied Tuitjenhorn-West. Hierin werden drie gebieden aangegeven waar bij ingrepen dieper dan 30 cm onder het maaiveld archeologisch vervolgonderzoek (karterend booronderzoek) gewenst is. In overeenstemming met wat verwacht werd op basis van het bureauonderzoek (hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de IJzertijd tot en met de Late Middeleeuwen) is in het noordwestelijke onderzoeksgebied tijdens het bureau- en inventariserend veldonderzoek (karterende fase) één reeds bekende archeologische vindplaats uit de IJzertijd tot en met de Middeleeuwen aangetroffen en begrensd. De vindplaats heeft waarschijnlijk een omvang van ca. 1,6 ha. Mogelijk betreft deze vindplaats een huisplaats. In het noordoostelijke onderzoeksgebied (onderzoeksgebied 2) is wel de verwachte begroeiingshorizont of laklaag aangetroffen, maar geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Rinke Timmerman

Heemskerk * Burgemeester Nielenplein | In het historisch centrum van Heemskerk is een kleinschalig proefonderzoek uitgevoerd (Roessingh 2006). Het onderzoeksgebied heeft een oppervlakte van ca. 10 x 15 m en ligt in het centrum van Heemskerk op de kruising van de Deutzstraat en het Burgemeester Nielenplein. Op deze locatie waren plannen voor het bouwen van een paviljoen met terras.

Ten noorden van de kerk op het Nielenplein heeft vanaf 1317 een commanderij gestaan. De commanderij was eigendom van de Orde van Sint Jan die in de Middeleeuwen Johannieten of Hospitaalridders werden genoemd. De orde vestigde zich in 1310 in Haarlem en vanaf 1317 kregen zij goederen in Heemskerk en gingen zij de kerk bedienen. In de jaren 1968-1969 is op de locatie van de voormalige bakkerij Schuijt en fietshandel Van Tunen door de ROB (nu RACM) in samenwerking met amateurarcheologen een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Hierbij zijn een aantal funderingen van de laatmiddeleeuwse commanderij aangetroffen en gedocumenteerd. De funderingen onder de bakkerij bleken een uitbreiding te zijn van het hoofdgebouw uit ca. 1400 (Roefstra 2005).

Afb. 20. Heemskerk * Burgemeester Nielenplein. Overzichtsfoto van het veldwerk (foto: J. Butter).

De aangelegde proefsleuf is in twee vlakken onderzocht, waarbij bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen tot en met de Nieuwe Tijd zijn aangetroffen. De sporen uit het eerste vlak bestonden uit twee putten uit de 18de-19de eeuw. Deze waren direct ten noorden van de funderingen van de kelder van de laatmiddeleeuwse commanderij gebouwd. Tijdens het onderzoek zijn hiervan een tweetal muurfunderingen blootgelegd (afb. 20). Ten noorden van deze funderingen werd een grote recente verstoring aangetroffen. Andere sporen die behoren bij de uithof, lijken in het noordelijk deel echter te ontbreken. Op een dieper niveau (in het natuurlijke zand) werden enkele paalkuilen en greppels aangetroffen, die in de Late Middeleeuwen konden worden gedateerd. Het onderzoeksgebied was echter beperkt van omvang, zodat hierin geen structuren konden worden herkend.

Het vondstmateriaal dat is aangetroffen dateert uit de late 12de tot en met de 20ste eeuw en bestaat voornamelijk uit aardewerk, bouw materiaal en glas. Het vondstmateriaal uit de 18de tot en met de 20ste eeuw is afkomstig uit de bovenste puinlagen. Het bestaat vooral uit roodbakkend 'Fries' aardewerk, Europees porselein en fragmenten bouw aardewerk, zoals baksteenpuin en dakpanfragmenten.

Het materiaal uit de onderste puinlagen dateert uit de 14de eeuw tot en met de 18de eeuw. Bij de aanleg van de vlakken zijn hier verschillende fragmenten roodbakkend aardewerk en steengoed gevonden. Opmerkelijk is de vondst van enkele fragmenten van een Italiaans faience bord en een papkom van uitzonderlijk hoge kwaliteit. Het bord en de kom kunnen in

de eerste helft van de 17de eeuw worden gedateerd. Ook bijzonder is de vondst van een zandstenen kanonskogel met een diameter van 15,2 cm. Dergelijke kogels komen voor vanaf de 15de eeuw en zijn tot in de 18de eeuw in gebruik geweest. Aan één zijde vertoont de kogel enkele beschadigingen, die vermoedelijk zijn ontstaan door een inslag. Een andere zijde laat een afgeplatte kant zien. Deze lijkt opzettelijk te zijn aangebracht. Mogelijk heeft de kogel in latere tijden als sierobject gediend.

ADC ArcheoProjecten, W. Roessingh

Heemskerk * Tolweg 4 | Leden van de werkgroep hebben waarnemingen gedaan bij de sloop van de boerderij aan de Tolweg 4 in Heemskerk. Duidelijk werd dat voor de oostelijke muur van het woonhuis uiteenlopende formaten steen waren gebruikt in verschillende metselverbanden. De fundering van de muren stond op korte palen die in een roosterconstructie waren gevat. Hierop lagen eikenhouten planken van 40 cm breed. Tussen de palen lagen brokken van middeleeuwse baksteen (formaat $7 \times 14 \times 7$ cm). De muren van het achterhuis stonden op een keldervloer van 12 stenen dik (formaat $17 \times 8 \times 4,5$ cm) in kruisverband. De keldervloer rustte op een raamwerk van balken van 40×35 cm. Boven de kelder had zich de opkamer (4×4 m) bevonden. Het pand dateerde waarschijnlijk oorspronkelijk uit de 17de eeuw.

Archeologische Werkgroep Beverwijk-Heemskerk, R. van Gulik

Hoorn * Klooster Bethlehem | De archeologische dienst van de gemeente Hoorn heeft in samenwerking met Hollandia Archeologie in het plangebied Bangert-Oosterpolder een opgraving uitgevoerd op de onbebouwde stroken land ten zuiden van de woningen Bangert 36 en 38. De locatie stond van oudsher in de regio bekend als de plek waar klooster Bethlehem heeft gestaan. In 2003 heeft op het terrein een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven plaatsgevonden op basis waarvan een definitief onderzoek noodzakelijk werd geacht (zie Archeologische Kroniek Holland 2004).

Het klooster is in 1474 gesticht als woning en werkplaats voor zusters die leefden volgens de derde regel van Franciscus. De eerste zusters waren afkomstig uit een moederklooster in Friesland (nabij Sneek). In 1479 gingen de bewoonsters over tot de regel van Sint Augustinus. Deze overgang werd ingegeven door een in die tijd sterk aanwezig verlangen naar een strenger kloosterleven. De zusters vielen onder het gezag van de kruisbroeders, die eveneens volgens de regel van Augustinus leefden. Vermoedelijk werd in 1494 de kapel met kerkhof gewijd. Vanaf dat moment konden de lichamen van de overledenen van het kloostercomplex op eigen terrein worden begraven. In 1572 werd het klooster opgeheven als gevolg van de keuze van Hoorn voor de kant van de Prins van Oranje. In de Noordelijke Nederlanden betekende dit het definitieve einde van de toenmalige kloosters omdat de bezittingen van de Katholieke kerk aan de Staat vervielen en de bouw van nieuwe kloosters niet was toegestaan.

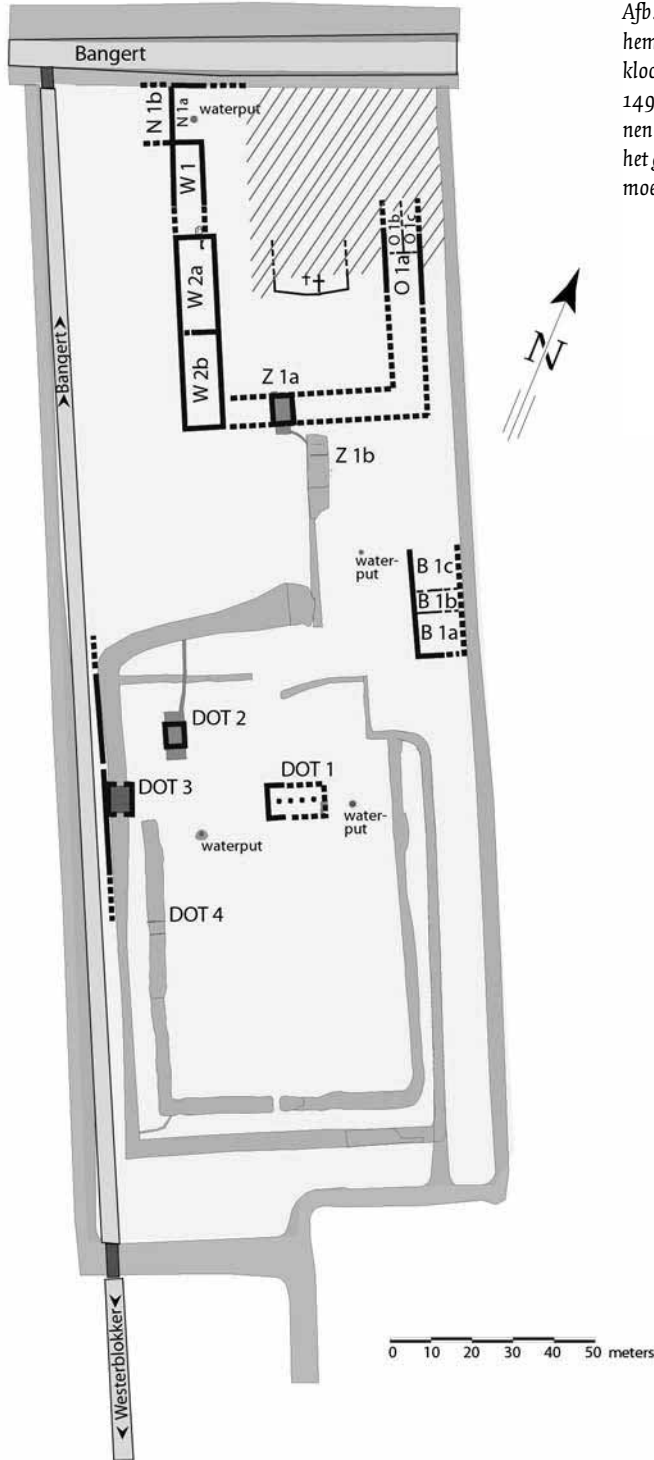
Bij het begin van de opgraving werd uitgegaan van een beperkt onderzoek met een maximaal te ontgraven oppervlak van ca. 3000 m². Hoewel de schaarse vermeldingen spraken over een klein kloosterterrein, bleek al enkele dagen na aanvang van het onderzoek dat de inrichting van het kloosterterrein grootschaliger van aard was dan tot dan toe verondersteld werd. In plaats van ca. 3.000 m² is uiteindelijk ca. 15.000 m² opgegraven binnen een tijdsbestek van veertien weken.

De oudste sporen bestaan uit sloten die deel uitmaken van de 12de- en 13de-eeuwse verkaveling van Westerblokker. Uit de aangetroffen oversnijdingen kan worden geconcludeerd dat de verkaveling al vanaf de eerste ontginning een gestrekte vorm van lange, min of meer noord-zuid-georiënteerde percelen had. Pas in tweede instantie hebben deze 'strekken' door de aanleg van dwars hierop gelegen drainagesloten een meer 'blokvormig' uiterlijk gekregen. Dit vormde een aanwijzing dat de uitgang van de naam Westerblokker niet, zoals wel gesuggereerd is, is afgeleid van een oorspronkelijk 'blokvormige' verkaveling. Ook Borger heeft dit fenomeen van secundaire blokvorming van de oorspronkelijk strekvormige laatmiddeleeuwse verkaveling waargenomen bij zijn analyse van de opgravingsresultaten in Hoogkarspel (Borger 1975).

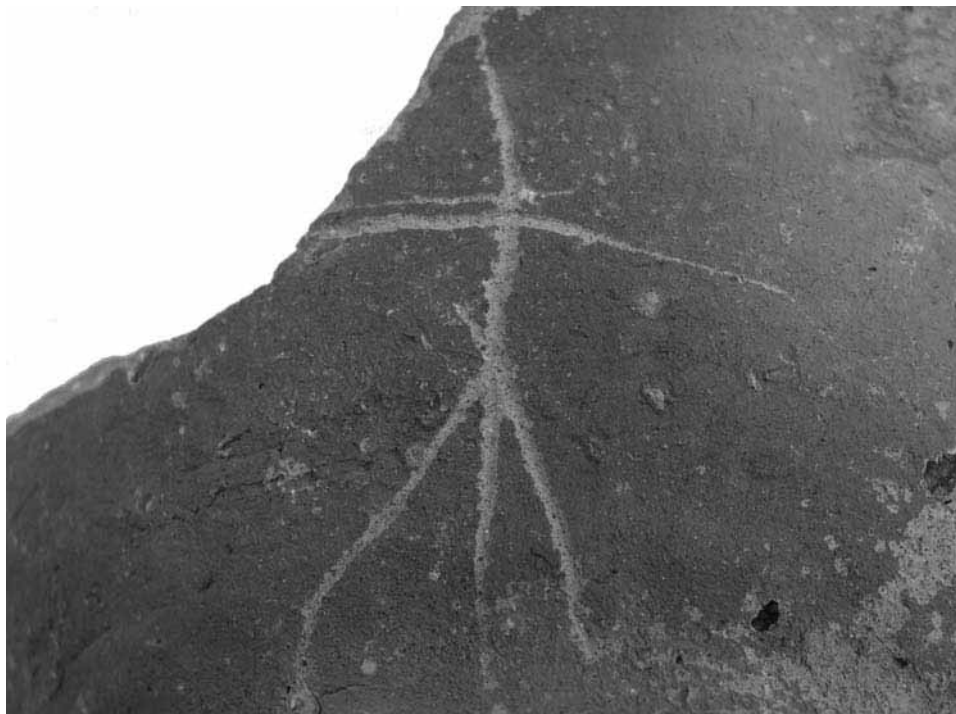
Binnen een groot deel van het opgegraven terrein zijn archeologische resten van gebouwen en muren uit de kloosterperiode (1474-1572) gevonden. In de loop van de bestaansgeschiedenis van het klooster zou het evolueren tot een compleet kloostercomplex van rechthoekige bouwvleugels rond een min of meer rechthoekig kloosterhof (afb. 21). De oudste bouwfasen heeft aan de dichtstbijzijnde ontginningsas, thans met de naam 'De Bangert', gelegen. Het gaat om de bouwdelen W1 en N1a en N1b. Mogelijk was gebouw W1 in die tijd het woon- en slaapverblijf van de zusters. Naar de functie van bouwdelen N1a en N1b kan op dit moment slechts worden gegist. Vermoedelijk maakten zij deel uit van het leefgedeelte van het klooster. Hiervan lijkt de waterput binnen ruimte N1a te getuigen. De bij het klooster behorende kapel werd niet door de bouwplannen bedreigd. De ligging hiervan moet in het gearceerde deel in de noordoosthoek van het kloosterrein worden gezocht. Dit kon worden afgeleid uit de ligging van de kloosterbegraafplaats, in het midden van de rechthoekige kloosterhof. De inhoud van een viertal afvalkuilen onder de ophogingslagen van de begraafplaats leverde boeiende informatie op. Uit de positie van de kuilen kan een historische datering van het vondstmateriaal tussen 1474 en 1494 worden afgeleid.

In een tweede fase is het kloostercomplex sterk uitgebreid. Dit is vermoedelijk na 1508 gebeurd. De bouwdelen O1a tot en met O1c oversneden een als overstromingslaag geïnterpreteerde afzetting, die naar alle waarschijnlijkheid met de uit historische bronnen bekende overstroming van 1508 in verband kan worden gebracht. Ongeveer tegelijkertijd werd ten zuiden van de kloosterhof een dubbel omgracht terrein met meerdere gebouwen en een eigen toegangsbrug aangelegd. Zowel de fysieke scheiding tussen het religieuze deel van het klooster en de aanleg van een eigen toegangsweg en -brug tot het dubbel omgrachte terrein, doen vermoeden dat men in deze tweede bouwfasen een scheiding heeft willen aanbrengen tussen de religieuze en de economische activiteiten van het klooster.

Bij de opgraving is uit diverse mest- en afvalkuilen en slootvullingen veel vondstmateriaal verzameld. Om een indruk te geven van de omvang: de tellijsten omvatten meer dan 22.000 records (scherven en objecten). Het meeste materiaal dateert uit de kloosterperiode. Verreweg het grootste deel is roodbakkerd aardewerk, gevolgd door steengoed en witbakkend aardewerk en in kleine hoeveelheden (Zuid-)Nederlandse majolica, Italiaanse faience (Montelupo) en Iberisch aardewerk. Het vormenspectrum van het roodbakkerd aardewerk omvat met name kookgerei (grapes, bakpannen, vetvangers, steelkommen, kommen) en eetgerei (borden, komforen, kommen/koppen). Het sanitair bestaat uitsluitend uit pispotten. Verder komen diverse andere vormen in kleine hoeveelheden voor (schepbekers, mosterd-potjes, zoutschaaltjes, drinkuits en dergelijke.). Opmerkelijk is de categorie voorwerpen met een religieuze functie, te weten wijwaterbakjes en lavabo's. Het vormenspectrum van

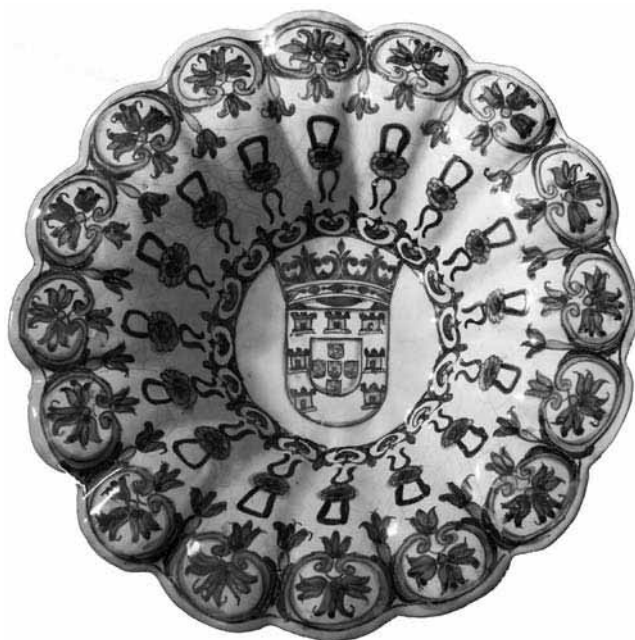
Afb. 21. Hoorn * Klooster Bethlehem. Reconstructie van het kloosterterrein in fase II-b (1494/1499-1573). De onderbroken lijnen zijn gereconstrueerd. Binnen het gearceerde terreindeel ligt vermoedelijk de kloosterkapel.

Afb. 22. Hoorn * Klooster Bethlehem. Ingekrast merk op een stuk aardewerk.

het witbakkend aardewerk is een stuk kleiner dan van het roodbakkend aardewerk. Hier komen met name kommen, koppen en in mindere mate wijwaterbakjes voor. Het steengoed bestaat voor het overgrote deel uit kannen en enkele kruiken, (room)potten, pispotten, drinkschaaltjes en spintollen. Rijkversierd steengoed dat we uit andere opgravingen uit dezelfde periode kennen, ontbreekt grotendeels. Majolica komt in geringe hoeveelheden voor. Het betreft met name borden, enkele kommen en een kan. Italiaanse faience is nauwelijks aanwezig. Slechts enkele fragmenten van faience uit Montelupo behoren tot deze categorie. Ook Iberisch aardewerk komt weinig voor. Het betreft uitsluitend kruiken voor olijfolie.

Bijzondere aandacht verdienen de merken, die in het aardewerk zijn gekrast. In totaal zijn tot nu toe ongeveer 130 merken vastgesteld. Deze zijn onder te verdelen in ca. 30 types. Ze komen voor op borden, bakpannen, grapes, kommen, koppen, schepbekers, steelkommen en pispotten. Verreweg het meest voorkomende merk is een eenvoudig kruis. Andere merken zijn samengesteld uit letters of tekens (afb. 22). De betekenis van de merken is niet bekend. Het voorkomen van ingekraste merken is ook uit andere leefgemeenschappen bekend en ze worden meestal als individuele eigendomsmerken gezien. Het materiaal van klooster Bethlehem lijkt dit tegen te spreken. Omdat niet alleen individuele items als koppen en bekens gemerkt zijn, maar ook gemeenschappelijke als grapes en bakpannen, zouden de merken een andere functie kunnen hebben. Bovendien zijn de merken in de meeste gevallen slecht van elkaar te onderscheiden. Wellicht gaven de merken voor de zusters aan waar het materiaal in het klooster of op het kloosterterrein thuishoorde: in de keuken, eetzaal, voorraadkamer of in andere (bij)gebouwen. Nader onderzoek zal dit hopelijk kunnen verduidelijken.

Afb. 23. Hoorn * Klooster Bethlehem. Plooischotel van Portugees faience met het wapen van Portugal.

Tot het aardewerk behoren verder fragmenten van beeldjes en plaquettes van pijpaaarde en terracotta. De fragmenten die te determineren zijn, hebben onder meer toebehoord aan een groot rechthoekig reliëf van Sint Catharina, beeldjes van het naakte Christuskind, twee beeldjes van 'Christus op de koude steen', een kruisbeeld en een beeldje van Johannes de Doper. Bij het vooronderzoek in 2003 is verder een mal gevonden met een voorstelling van een Moriskendans (Schricks 2007). Er zijn echter geen aanwijzingen dat productie van reliëfs en/of beeldjes heeft plaatsgevonden.

Naast aardewerk uit de kloosterperiode is veel materiaal tevoorschijn gekomen uit met name de 18de eeuw. Een gedeelte van het klooster was blijven staan en boerenhoeve geworden. De hoeveelheid materiaal uit de 18de eeuw doet vermoeden dat het niet alleen het afval van deze boerenhoeve is. Enkele stukken dateren uit de 17de eeuw, waaronder één uniek object: een plooischotel van Portugese faience met op de spiegel het wapen van Portugal (afb. 23).

Het uitwerken en rapporteren van de resultaten is op dit moment nog in volle gang. Het is dan ook niet uitgesloten dat zich nog wijzigingen voordoen in de geschetste reconstructie van de ontwikkeling van het terrein. In het voorjaar van 2008 heeft een vervolgonderzoek op een naastgelegen perceel plaatsgevonden, waarvan bij het historisch onderzoek gebleken was dat dit tot het kloosterterrein heeft behoord. Hierbij zijn opnieuw veel sporen en vondstmateriaal van het klooster aangetroffen.

Hollandia Archeologie, G.T.C. van den Berg, Gemeente Hoorn, Bureau Erfgoed, C.P. Schricks

Langedijk – Sint Pancras * Kruissloot | In februari 2007 is een archeologische begeleiding uitgevoerd in verband met de aanleg van een nieuwe riolering aan de Kruissloot. Het gaat hierbij om een vervolg op archeologisch vooronderzoek dat bestond uit een bureau- en inventariserend veldonderzoek, uitgevoerd in januari 2007. Gedurende dit vooronderzoek

werden archeologische resten aangetroffen, die samenhangen met historische bebouwing. Op basis hiervan en op basis van historische gegevens werd vermoed dat zich in de ondergrond (funderings)resten van een stolpboerderij bevonden, die in 1648 was gebouwd. Tijdens de ruil- en herverkaveling in 1972 is deze boerderij gesloopt, waardoor eventuele waardevolle archeologische en historische informatie verloren is gegaan. Toch zijn tijdens de begeleiding nog funderingsresten van het gebouw aangetroffen. Deze bevonden zich in de basis van de voormalige bouwvoor (oude akkerlaag) in het duinzand. Nadat de resten waren gedocumenteerd en gefotografeerd, zijn ze verwijderd.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Geuch de Boer

Oostzaan * Kerkbuurt 1-6 | Na de sloop van de Kerkbuurtschool aan de Kerkbuurt 1-6 en voorafgaand aan het ontwikkelen van het hierdoor vrijgekomen terrein, is een verkennend archeologisch booronderzoek uitgevoerd door archeologisch onderzoeksbureau Hollandia. Dit wees uit dat op het terrein ophogingslagen van meer dan 2,5 m dik liggen met materiaal uit 11de tot 18de eeuw. Waarschijnlijk ligt hier een bewoonde terp, die veel overeenkomsten vertoont met de in 2005 opgegraven terp aan de overkant van de weg (Kleij 2005). Duidelijk is dat de vindplaats door de voorgenomen bouwwerkzaamheden zal worden verstoord. Vanwege de beperkte ruimte is plaanpassing niet mogelijk. Geadviseerd is daarom een vervolgonderzoek door middel van proefsleuven te laten uitvoeren.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

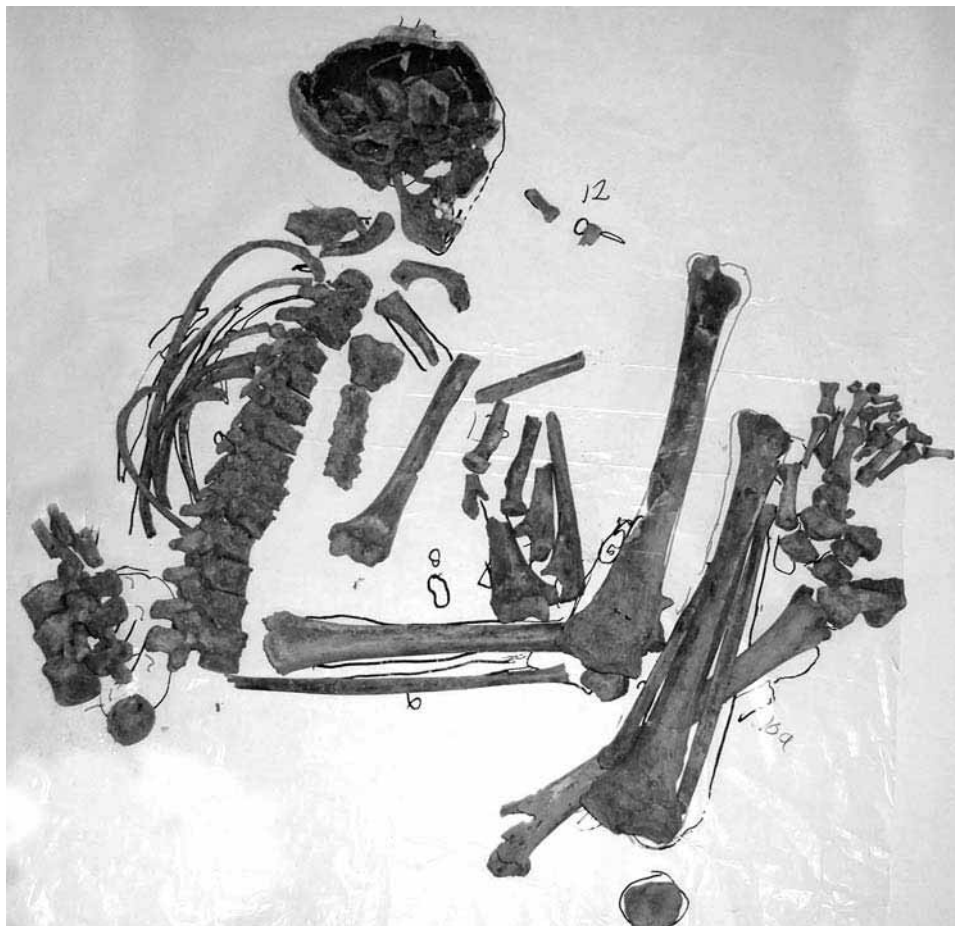
Opmeer * Spanbroek | Door een detectoramateur is in Spanbroek op een weiland een penning uit Holland gevonden, uit de tijd van Floris IV (1222-1235) en Willem II (1235-1256). Referenties: NUMIS 1087657, vHengel C.15.

Utrecht, Geldmuseum, Jan Pelsdonk

Opmeer – Spanbroek * Spanbroekerweg 116 | In april 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met voorgenomen werkzaamheden in plangebied Spanbroekerweg 116. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca. 10 ha, maar het onderzoek heeft alleen op die locaties plaatsgevonden waar bodemingrepen zijn gepland. In het noordelijke deel van het plangebied is mogelijk een (laat-)middeleeuws bewoningsniveau aanwezig. Het veldonderzoek heeft echter niet genoeg informatie opgeleverd om een uitspraak te kunnen doen over de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering en omvang van eventueel aanwezige archeologische waarden.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Stefan Molenaar

Schagen * Regioplein | Zodra het weer het toeliet, werd in Schagen op het Regioplein het toegedekte skelet van de koe die najaar 2005 was ontdekt, verder blootgelegd. Het dier bleek neergelegd te zijn in een geultje dat al gedeeltelijk vol was geraakt met orangerode as en daar ook mee bedekt was (afb. omslag). Besloten werd dat naast de oude putten een grote nieuwe put gegraven kon worden om een beter overzicht te krijgen in het verloop van deze kleine geul. De putten die tot dan toe waren gegraven, waren immers voor een groot deel onleesbaar gebleken door recente verstoringen (Diederik 2006). De nieuwe put leverde een brede kronkelende geul op die gedeeltelijk vergraven was, gedeeltelijk gedempt en die tot in de Vroege Middeleeuwen waarschijnlijk watervoerend is geweest. Op de noordwestelijke

Afb. 24. Schagen * Regioplein. Skelet van een meisje dat in hurkhouding is begraven. Ernaast de onderbenen van een mannelijk individu.

oever bevonden zich vele resten van menselijke skeletten: een gedeeltelijk hurkskelet van een meisje, voorzien van een eenvoudige bronzen fibula, de onderbenen van een (manne-lijk) individu, daarnaast (afb. 24) een sterk verstoord skelet van een volwassen man languit op zijn rug liggend en diverse losse delen in de geul direct op die plek. De geul leverde prachtige profielen op, die werden getekend en gefotografeerd (afb. 25). De gevonden resten dateren uit drie perioden: de eerste, die met de grote hoeveelheden as, stamt waar-schijnlijk uit het begin van de 2de eeuw; dan resten uit een nattere periode met een afzetting van vette humeuze klei, uit het midden van de 3de eeuw en ten slotte werd uit een spoel-laag in de bovenzijde van de geul een groot fragment van een Karolingisch kogelpotje aan-getroffen. Onder de geul bevond zich een ouder geulstelsel met aan weerszijden een vette grijze kleilaag, die mogelijk contemporaan is met de Vroege Bronstijdlag van Hoep Noord (Diederik 2006). Er werden enkele botfragmentjes en partikeltjes houtskool gezeefd uit een groot monster. Duidelijk was dat als er bewoning in of op deze laag was geweest, dit op eni-ge afstand van het onderzoeksterrein moest zijn.

Afb. 25. Schagen * Regioplein. Profiel van de geul; deze doorsnijdt oudere lagen met as en plaggen.

Bij eerder onderzoek was een aantal keren waargenomen dat noordelijk van de bewoning begravingen hadden plaats gevonden en bij voorkeur aan de andere kant van het water dat daar tussenin liep. Ook bij het Regioplein liggen de skeletten van mensen en dieren, ten opzichte van de nederzetting, aan de overzijde van een water.

AWN werkgroep Kop van Noord, Frans Diederik

Schagen * Rozenlaan | In Schagen werden boringen gedaan in de omgeving van de oude Nesdijk en de Rozenlaan. Omdat hier in het begin van de jaren '70 een enorme kuil met inheems Romeins aardewerk (in totaal meer dan twintig complete potten) was gevonden, wilden we graag weten of er sprake was van een nederzettingsterrein. Uit de boringen bleek echter dat het hier ging om een zeer natte plek; mogelijk een water. Derhalve wordt nu eerder gedacht aan een rituele depositie dan aan bewoning.

AWN werkgroep Kop van Noord, Frans Diederik

Texel * De Waal | In de buurt van De Waal zijn in de loop van het jaar door een particuliere detectorzoeker diverse Romeinse en middeleeuwse munten gevonden. Het zijn:

NUMIS 1070895 uit het Karolingisch Rijk, een denarius van Lodewijk de Vrome (814-840).

NUMIS 1070896 uit Gelre, een penning van Gerard IV (1207-1229), vdChijs I. En NUMIS 1082508 t/m 1082523 Romeinse sestertiën uit de 1ste en 2de eeuw, waarvan er op basis van de foto's maar drie nader zijn te determineren: een van (Diva) Faustina I (†141) en twee van Septimius Severus (193-211).

Utrecht, Geldmuseum, Jan Pelsdonk

Velsen – IJmuiden * Vechtstraat | Vanwege de nieuwbouw van verzorgingshuis Velserduin aan de Vechtstraat werd in het voorjaar van 2006 een bouwput uitgegraven voor een ondergrondse parkeergelegenheid. De oppervlakte bedroeg ca. 2500 m². De maximale ontgravingdiepte was 5,0 m beneden het maaiveld dat zich op een niveau van ca. 7,5 m boven N.A.P. bevindt. De vrijkomende putwanden en vlakken werden tezamen met enkele kortstondig en willekeurig vrijkomende profielen gedocumenteerd waarbij leden van de lokale AWN-werkgroepen de helpende hand boden.

De zone waarin de werkzaamheden plaatsvonden, is opgebouwd uit Oude Duinzanden, afgedekt door Jong Duinzand. In het Oude Duinzand tekende zich een afwisseling af van lichtgekleurde fijne zanden (eolisch gevormd) en enkele donkere lagen van ca. 10 tot maximaal 30 cm dikte. In de diepste ontsluitingen dagzoomde een dergelijke bodem die gefaseerd tot cultuurlaag was ontwikkeld en waarin zich naast een enkele kuil, een aantal dierlijke botfragmenten en houtskoolpartikels, ook enkele aardewerkfragmenten bevonden. De klei van het aardewerk was met schelpfragmenten verschaald, het botmateriaal vertoonde haksporen. De verschraling dateert dit akkercomplex als gevormd gedurende de Midden-IJzertijd (Van Heeringen 1992), gedurende de fase Oud Duin B2 (Jelgersma et al. 1970). Dit stemt in alle opzichten overeen met waarnemingen die 200 m meer oostelijk zijn gedaan (Maasstraat; W. Bosman 2005). In later eeuwen is het terrein verschillende malen opnieuw als akker gebruikt; de bijbehorende nederzettingssporen zijn niet in deze bouwput aangetroffen. Aangenomen mag worden dat de door de boeren uitgeoefende activiteiten het draagvermogen van het landschap overtrof, met verstuiwingen als gevolg. Vervolgens raakte het nieuwe oppervlak door begroeiing gefixeerd, waarna deze nieuwe bodem werd benut voor een nieuwe akker. Zo ontstond een cyclus ontrolde van verstuiwen – begroeid raken – bewerken – verstuiwen – enzovoort.

Voorts werd een opmerkelijke antropogene structuur aangetroffen in de vorm van een aardlichaam dat grotendeels werd opgeworpen uit duinzand. Het liep vanuit het duin een terrein in dat door veen overgroeid was geraakt. De reconstrueerbare lengte bedraagt ten minste zeven meter. Aan de bovenzijde is de breedte ca. 1,15 m. De top van dit zandlichaam zal op een gelijk niveau als het omringende moeras hebben gelegen of daar iets bovenuit hebben gestoken. De ouderdom van het opgeworpen aardlichaam, de verschillende akkerlagen en het veenpakket zijn vooralsnog niet exact vastgesteld. Daar ze stratigrafisch tussen de cultuurlaag uit de Midden IJzertijd en het toedekkende pakket Jong Duinzand zijn gelegen, moeten het veen, de akkers en het aardwerk zijn gevormd tussen ca. 250 voor Chr. en 900 na Chr.

Gemeente Velsen, Wim Bosman en Theo Nieuwenhuizen

Wieringen – Oosterland | Veldonderzoek in Oosterland heeft de volgende verrassende vondsten opgeleverd: een complex vuurstenen werktuigen uit het Neolithicum, diverse Romeinse metalen voorwerpen en enkele nederzettingsterreinen uit de Vroege Middeleeuwen met een doorlopende bewoning tot in de 14de eeuw.

AWN werkgroep Kop van Noord, Frans Diederik

Wormerland – Jisp * Dorpsstraat 33-35 | In augustus 2007 werd door de AWN Zaanstreek/Waterland e.o., tamelijk onverwacht, een onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek vond plaats op het perceel Dorpsstraat 33/35 in Jisp. De Werkgroep was hier al in maart 2005 ac-

tief geweest. Het pand aan de Dorpsstraat was toen net gesloopt en enkele AWN-leden raapten er vondsten op, deden een aantal boringen en groeven onder de voormalige plaats van het huis onder andere een vloertje op. De boorraai liet toen al zien dat er zich tot ver achter het gesloopte huis tot op behoorlijke diepte puin en scherven bevonden. Zeer waarschijnlijk is het perceel in het verleden middels dempingen naar achteren toe uitgebreid.

Ruim twee jaar later zou hier weer gebouwd gaan worden. Voor de aanleg van de bouwput was de top laag tot zo'n 50 tot 80 cm. onder het maaiveld verwijderd. In het midden van het vrijgegraven vlak lag een spoor van enkele meters lang dat in eerste instantie leek op een askuil. Bij het couperen van dit spoor bleek het te bestaan uit een ca. 40 cm. dik pakket van vroeg 17de-eeuwse scherven en puin met daartussen veel as en houtskool. De vulling van het spoor bevatte nauwelijks enige grond. De langwerpige vlek was een strook uitgespoelde baggerspecie, wat meer duidelijk werd toen zich naast het spoor, vlak onder de oppervlakte, een houten beschoeiing met palen bleek te bevinden. Later werd zelfs een tweede beschoeiing gevonden. Beide beschoeiingen liepen enigszins taps op elkaar toe. Zij bleken samen de wanden van een dwarssloot te vormen die ooit haaks in verbinding had gestaan met de sloot die nu nog naast het perceel aanwezig is, maar die na 1817 (in de richting van de Dorpsstraat) deels moet zijn gedempt. Op de kadastrale kaart uit 1817 staan zowel de sloot naast het perceel als de gevonden dwarssloot nog weergegeven (zie kaartje).

De slootvulling kon het best op de Engelse methode, namelijk door deze laagsgewijs leeg te lepelen, worden geborgen. De meest interessante laag van de slootvulling (laag 2) dateerde van enkele decennia na 1750 en was gemiddeld een halve meter dik en zeer vondstrijk. Gezien een aantal bijzondere glasfragmenten werd besloten om alle bagger van laag 2 terzijde te leggen en later te zeven. Hierbij werden een tiental vensterglasfragmenten geborgen, die samen tweederde deel van een ruitje vormen dat oorspronkelijk een afmeting van ongeveer 20x30 cm. heeft gehad. Onder de zeer fijn geschilderde afbeelding staat een vierregelig vers in sierlijke zwarte letters (afb. 26). De eerste woorden van de vier versregels zijn niet bewaard gebleven, althans niet opgegraven. Wat rest luidt:

– lam verkoelt(?) drie – en in den oven
 – hent in't vijer da – Schepper loven.
 – hert(?) verwerpt het – klijck gebot,
 – verwaent derst – tegen Godt.

– Mannes. Grietie Jacobs Pot.
 1688

De voorstelling heeft betrekking op een tekst uit het Oude Testament, namelijk de *Drie Jongelingen in de Oven*. De passage wordt beschreven in Daniël 3:6 en in de apocriefe boeken 'Gebet van Azaria' (Daniël 3:25-50) en het 'Gezang in de Vuuroven' (Daniël 3: 51-90). Tijdens de ballingschap in Babylonië werd van de joden gevraagd beelden van de vorst Nebukadnezar te aanbidden. Drie mannen die dat weigerden, werden volgens de overlevering in de vuuroven gezet, waar ze echter levend weer uitstapten. Onder het vers staan twee namen en een jaartal: – Mannes en Grietie Jacobs Pot, 1688. Deze man en vrouw waren ongetwijfeld een gelovig paar voor wie het jaar 1688 van bijzondere betekenis moet hebben gehad. Zij leefden in welstand, gezien het fraaie ruitje dat zij bij gelegenheid door een vaardige glasschilder lieten maken. Het is tot dusverre niet gelukt het echtpaar in de bronnen terug te vinden

Afb. 26. Wormerland – Jisp * Dorpsstraat. Fotografische reconstructie van het ruitje uit de slootvulling (foto en bewerking: Martine Bruijnesteijn-Clement).

De laag net boven het rode veen (laag 3) bevatte voornamelijk keramiek van rond 1600 en was over de gehele lengte van de dwarsloot gezien niet overal even vondstrijk. Ter plaatse van het vrijstaande paalwerk tussen de beschoeiingen lag nauwelijks materiaal. Een aanwijzing temeer voor de aanwezigheid van een boenwallekje of steiger in de dwarsloot.

Ten slotte werd uit het langwerpige spoor achter de beschoeiing (laag 4), aan de kant van de Dorpsstraat, materiaal van rond 1600 geborgen. Dit was het spoor dat eerder voor een askuil werd aangezien. Het spoor bestond, zoals gezegd, uit uitgespoelde baggerspecie en het is zeer wel mogelijk dat materiaal uit de lagen 3 en 4 bij elkaar zal blijken te horen. Men heeft gedurende de 17de eeuw blijkbaar de dwarsloot uitgebaggerd om deze op diepte te houden. In de 18de eeuw was uitbaggeren niet meer aan de orde, gezien het ontbreken van 18de-eeuws materiaal in de op de kant geworpen baggerspecie en het ca. vijftig cm. dikke 18de-eeuwse pakket dat in de dwarsloot werd aangetroffen.

Bij het zeven werden kleinere objecten uit laag 2 gevonden: houten en benen knopen, glas- en ceramiekfragmenten, lakenloodjes en een speld, evenals pitten, zaden, graten en botjes. Ook het grotere botmateriaal is consequent en laagsgewijs verzameld.

Aan de voorzijde van het perceel werd een straatje van gele klinkertjes blootgelegd. Direct

aan de Dorpsstraat was een verzakking van dit oude straatwerk ooit hersteld met meer recente klinkers van Waalformaat en een deel van een 18de-eeuwse grafsteen. Op het fragment staan tekst en cijfers die nog nader onderzocht gaan worden. Naast de reparatie van het straatwerk werden ook nog de betonnen drempel van een dubbele schuurdeur en restanten van een gemetselde fundering gevonden. Het bleek dat het straatje ooit in een schuurtje was gelegen.

AWN Zaanstreek/Waterland e.o., Marc Harsveld

Zaanstad – Assendelft * Communicatieweg West 22a | In een gebied waar in het verleden vondsten zijn gedaan uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd zou een stal gebouwd worden. Vanwege de mogelijke archeologische waarde is door archeologisch onderzoeksbureau Hollandia een verkennend booronderzoek uitgevoerd. Het bleek dat op het terrein, op 60 cm diepte, een vertrapte of bewerkte laag aanwezig was. Waarschijnlijk betreft het een akkerlaag. Een fragmentje aardewerk dateert deze laag in de Romeinse Tijd.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Assendelft * Dorpsstraat 453a en 469 | Twee bouwpercelen aan de Dorpsstraat, no. 453a en 469, zijn door archeologisch onderzoeksbureau Hollandia door middel van boringen onderzocht. Perceel 453a bleek geen archeologisch belangwekkende resten te bevatten. In de ondergrond van Dorpsstraat 469 leken de resten van een 16de-eeuwse ophoging (terp?) aanwezig te zijn op 40 cm diepte.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Assendelft * Kreekrijk | Voor de ontwikkelingslocatie Kreekrijk, gelegen tussen de VINEX-locatie Saendelft, de provinciale weg en de gemeente Uitgeest, wordt een nieuw bestemmingsplan gemaakt. In het kader van dit bestemmingsplan is een archeologisch proefsleuven onderzoek uitgevoerd om de waarde van het gebied vast te stellen. Opgravingen door de Universiteit van Amsterdam in de jaren '70 tot '90 van de vorige eeuw en een in augustus 2006 uitgevoerd bureauonderzoek had uitgewezen dat in het gebied vindplaatsen uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd kunnen worden verwacht. Aan de kant van de VINEX-locatie ligt een kreek, met de bijbehorende kreekrukken. Bewoning uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd is in het verleden op de kreekrukken aangetroffen. Meer naar Uitgeest toe ligt een komgebied.

Het onder vrij natte omstandigheden door archeologisch onderzoeksbureau Hollandia uitgevoerde proefsleuvenonderzoek toonde aan dat enige vindplaatsen die in de jaren '70 van de vorige eeuw op de kaart waren gezet door de aanleg van een gasleiding waren verdwenen. Ook enkele andere vindplaatsen bestonden niet meer, waarschijnlijk een gevolg van de ruilverkaveling en het daarmee gepaard gaande veranderende bodemgebruik (egalitatie en aftoppen van de kreekrukken). Opmerkelijk was de vondst van een kleine terp met een haardplaats midden in het komgebied. Aan de hand van een C14-onderzoek wordt deze terp in de periode 900-1050 na Chr. gedateerd en is daarmee één van de oudste middeleeuwse bewoningssporen van de Assendelverpolder en daarom van grote archeologische waarde. Bijzonder is dat, afgezien van de haardplaats, er vooralsnog geen andere sporen van bewoning op de terp zijn aangetroffen.

Op de kreekrukken zijn de onderkanten van verschillende rechthoekige en ovale kuilen blootgelegd. Aan de hand van het aardewerk kunnen deze kuilen in de Middeleeuwen geda-

teerd worden. Naast één van de kuilen is de onderkant van een tonput gevonden. Soortgelijke kuilen, maar uitsluitend rond of ovaal, zijn aangetoond bij eerder onderzoek in het ten noorden van de provinciale weg gelegen Poort Clamdycke (Kleij & Vaars 2003). Toen werd, net als nu, vermoed dat dit zandwinningskuilen zijn. Van de zandige oeverwallen werd materiaal gehaald dat gebruikt werd bij het ophogen van woonplaatsen langs de Dorpsstraat en misschien ook voor het aanleggen van dijken, dammen of wegen.

In de kreek zelf werden tientallen grote scherven van minimaal twee grote late-ijzertijd-potten gevonden. Het oostelijke deel van de kreek was goed bewaard; wat uitlopers naar het westen waren aangetast. Tegen de provinciale weg aan lag een scherf uit de Romeinse Tijd. Het betreft hier een losse vondst.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Westzaan * Weiver 3 | Naar aanleiding van voorgenomen nieuwbouwplannen is op de locatie ‘Weiver 3’ een inventariserend booronderzoek uitgevoerd (Van der Zee 2007).

Bekend is dat het veengebied in de Zaanstreek, waartoe de onderzoekslocatie behoort, in de IJzertijd en de Romeinse Tijd bewoond werd. De bewoning bevond zich met name aan de randen en langs de geulen, die het gebied ontwaterden. In de loop van de Romeinse Tijd kwam er een einde aan de bewoning als gevolg van vernatting van het landschap. Pas aan het eind van de 10de eeuw na Chr. werd opnieuw begonnen met het op grote schaal ontginnen van veen. Deze ontginningen vonden plaats vanuit zogenoemde lintdorpen, zoals Westzaan.

Tijdens het booronderzoek is vanaf 1,38 m onder N.A.P. de top van een veenpakket aangetoond. Uit de brokkelige structuur en de aanwezigheid van enkele vondsten, onder meer een fragment roodbakkerd aardewerk uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe Tijd, blijkt dat bovenste ca. 0,50 m in elk geval plaatselijk bewerkt of omgezet is. De vraag of deze bewerking van het veenpakket in verband gebracht kan worden met de aanwezigheid van laat- of post-middeleeuwse bewoning op de locatie of dat zij alleen duidt op bewerking van het land in deze periode, kan op basis van de verkregen gegevens niet beantwoord worden. Het (omgezet) veen wordt in het centrale en zuidelijke deel van de onderzoekslocatie afgedekt door een 0,25 tot 0,55 m ophogingspakket, bestaande uit humeuze klei. In het pakket zijn verscheidene vondsten aangetroffen, die naast een aardewerk- en tegelfragment uit de 18de-19de eeuw, voornamelijk uit bouw materiaal bestaan. Gezien deze datering moet de ophoging mogelijk in verband gebracht worden met de aanleg van de bebouwing, zoals afgebeeld op 19de-eeuws kaartmateriaal. Het geheel wordt afgedekt door een (sub)recente ophoging met daarin opgenomen de huidige bouwvoor. Deze heeft een dikte van 0,40 tot 0,90 m en bestaat uit goed doorworteld, sterk humeus zand en/of sterk humeuze klei.

Samenvattend kan gesteld worden dat een laatmiddeleeuwse datering van de bewerking van het veen en de aanwezigheid van bewoning in deze periode ter plaatse niet uitgesloten worden.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, Eric Jacobs

Zaanstad – Westzaan * Weiver 122a | Archeologisch onderzoeksbureau Hollandia heeft in opdracht van een ontwikkelingsmaatschappij een archeologisch booronderzoek uitgevoerd op het perceel Weiver 112. Ophogingslagen uit de 17de of 18de eeuw lagen al op 25 cm diepte. Op grotere diepte werd een kogelpotscherf aangetroffen.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zaandam * Bleekersstraat | Op 16 mei 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande nieuwbouw van woningen in de gemeente Zaanstad. Deels in overeenstemming met wat verwacht werd op basis van het bureauonderzoek (middelmatige tot hoge verwachting voor vindplaatsen uit de Nieuwe Tijd) is in het plangebied één archeologische vindplaats uit de Nieuwe Tijd aangetroffen. De vindplaats ligt ter hoogte van Bleekersstraat 6 t/m 8 en heeft waarschijnlijk een omvang van 1400 m². De vindplaats bestaat uit de onder- en bovengrondse overblijfselen van een scheepswerf. In de ondergrond zijn lagen met hout en houtsnippers aangetroffen; dit kunnen restanten van hellingen zijn. Bleekersstraat 6 bestaat uit de voormalige loods, die bij de scheepswerf hoorde. Het pand is in een slechte staat en is gedeeltelijk verbouwd.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Rinke Timmerman

Zaanstad – Zaandam * Het Kalf 62a | Verrassende resultaten had een klein booronderzoek aan Het Kalf 62a. Voor de bouw van een woning voerde archeologisch onderzoeksbureau Hollandia een booronderzoek uit. Op een diepte van 1,90 m troffen de onderzoekers in een door mensen aangebrachte laag een fragment aardewerk uit de 14de of 15de eeuw aan. Het ontstaan van het buurtschap Het Kalf wordt, gebaseerd op historische bronnen, in de 14de eeuw gedateerd. Het archeologisch onderzoek wijst uit dat op het perceel Het Kalf 62a mogelijk één van de eerste bewoningsplaatsen van dit deel van de gemeente Zaanstad ligt. Vanwege de diepte waarop deze laag ligt, wordt hij niet door de bouwwerkzaamheden aangetast.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zaandam * Sluispad 18 | De bouw van een kleine woning aan het Sluispad nr. 18 was aanleiding tot het uitvoeren van een verkennend archeologisch booronderzoek. Archeologisch projectbureau Jacobs en Burnier voerde dit uit. In de bodem bleek op 60 tot 80 cm onder het maaiveld een 18de-eeuwse bewoningslaag aanwezig te zijn.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zaandam * Vechterstraat | Omdat er voor een plantsoen aan de Vechterstraat bouwplannen zijn, heeft archeologisch onderzoeksbureau Hollandia daar een booronderzoek uitgevoerd. Op 60 cm diepte was een laag hout in de bodem aanwezig. Uit historisch onderzoek bleek dat dit wel eens de resten van een kleine scheepswerf zouden kunnen zijn. Het bouwplan is aangepast zodat een vervolgonderzoek niet noodzakelijk is.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zaandijk * Beukenlaan 23 | Aan de Beukenlaan hebben medewerkers van archeologisch onderzoeksbureau Hollandia een klein booronderzoek uitgevoerd in verband met bouwplannen op dit terrein. In de bodem bleek op 60 tot 80 cm onder het maaiveld een 17de- of 18de-eeuwse bewoningslaag aanwezig te zijn.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zandvoort * Plangebied Louis Davidsarré | In maart 2007 is een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen aanleg van 2 parkeergarages in plangebied Louis Davidsarré. Omdat de nieuwbouw van de geplande parkeergarages de bodem

tot 3 à 3,5 m onder het maaiveld zou verstoren heeft op de locatie van de parkeergarages een inventariserend veldonderzoek (booronderzoek) plaatsgevonden. Tijdens het archeologisch onderzoek in het plangebied is duidelijk geworden dat het plangebied in het verleden een natuurlijke laagte vormde die vermoedelijk tussen de 17de en 19de eeuw heeft gediend als een stortplaats voor (huishoudelijk) afval. Dit sluit goed aan bij informatie die wijst op het gebruik van een deel van het plangebied als afvoer van de riolering. Met name in het gebied direct ten noorden van de Cornelis Slegersstraat is nog een dik pakket afval aanwezig. Op basis van de lage ligging van het plangebied en het gebruik als afvalstort worden in het plangebied geen huizen of huisplaatsen vanaf de 17de eeuw verwacht. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van oudere bewoningsresten zijn niet aangetroffen. Hoewel tijdens het inventariserend veldonderzoek talloze archeologische indicatoren zijn aangetroffen, wijzen deze op de aanwezigheid van een afvalstortplaats en niet op de aanwezigheid van bewoning ter plaatse.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Stefan Molenaar

Zeevang – Oosthuizen ★ Oosteinde 67 | Naar aanleiding van nieuwbouwplannen is op de locatie ‘Oosteinde 67’ te Oosthuizen, gemeente Zeevang een inventariserend booronderzoek uitgevoerd, gevolgd door een proefsleuvenonderzoek (Jacobs 2008).

De onderzoekslocatie is gelegen aan de rand van de bebouwde kom en maakt deel uit van de als archeologisch monument geregistreerde historische kern van Oosthuizen. Geologische en historische gegevens geven aan dat de bewoningsgeschiedenis pas in de Middeleeuwen is begonnen. Tot nu toe in de directe omgeving aangetroffen vondsten zijn in overeenstemming hiermee.

Tijdens het booronderzoek kon vastgesteld worden dat de ondergrond ter plaatse uit grijze, matig siltige klei bestaat, waarvan de top zich op een diepte variërend van 3,41 m tot

3,02 m onder N.A.P. bevindt. Bovenop deze ondergrond bevindt zich een maximaal 0,75 m dik veenpakket dat aan de top (plaatselijk zelfs geheel) veraard is. De bovengrens van het pakket varieert van 2,32 m tot 2,66 m onder N.A.P. Dit veenpakket wordt op zijn beurt afgedekt door een maximaal 0,60 m dik pakket grijsbruine tot bruine, matig humeuze klei, die tijdens overstromingsfasen op het veen is afgezet. Plaatselijk is de klei aan de onderzijde enigszins venig. Op één boring ontbrak de eenheid. Aangenomen mag worden dat het pakket hier oorspronkelijk wel aanwezig was, maar dat het als gevolg van grondbewerking in de bovenliggende bouwvoor is opgenomen. De dikte van de bouwvoor varieert sterk. Zo is deze aan de achterzijde van de locatie, waar sprake is van een gebruik als weide, slechts 0,5 tot 0,10 m. Aan de straatzijde, waar sprake is van een gebruik als (moes)tuin, is het pakket 0,35 tot zelfs 1,10 m dik. Op het laatstgenoemde deel van de locatie zijn verschillende fragmenten 17de-/18de-eeuws aardewerk aangetroffen. Op basis van het aanwezige vondstmateriaal, in combinatie met het feit dat de locatie deel uitmaakt van de historische kern van Oosthuizen, zou verondersteld kunnen worden dat hier mogelijk sprake is van de aanwezigheid van archeologische waarden uit de 17de eeuw of later. Opvallend is echter dat de vondsten vrijwel alleen zijn aangetroffen op dat deel van de locatie dat momenteel in gebruik is als moestuin. Deze zone ligt in vergelijking met het resterend deel van de locatie ook vrij hoog, namelijk 1,42 tot 1,48 m onder N.A.P. Het kan niet uitgesloten worden dat het vondstmateriaal is meegevoerd met grond waarmee de moestuin op een gegeven moment is opgehoogd en dat de vondsten dus niet opgevat moeten worden als een indicatie voor bewoning ter plaatse.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, Eric Jacobs

Archeologische Kroniek Zuid-Holland 2007

Alkemade – Oude Wetering * Kerkstraat 77 | Op 1 februari 2007 is een bureauonderzoek met toetsend veldwerk uitgevoerd in verband met nieuwbouwplannen ter plaatse van Kerkstraat 77. Uit het bureauonderzoek is gebleken dat het plangebied binnen de historische dorpskern van Oude Wetering ligt. Het dorp is ontstaan in de 13de eeuw aan de ontginningsas. In het plangebied heeft in ieder geval vanaf 1614 bebouwing gestaan, waarschijnlijk ongeveer op dezelfde plaats als de huidige bebouwing. Tijdens het veldonderzoek is gebleken dat de bodem tot maximaal 0,6 m onder het maaiveld was verstoord. Daaronder is een ophogingspakket aangetroffen van zand met daarin fragmenten puin, aardewerk en mortel. Hieronder is (veraard) Hollandveen aangetroffen met in één boring daaronder ook het Laagpakket van Wormer. In twee boringen zijn archeologische indicatoren aangetroffen in de vorm van een fragment aardewerk uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd. Deze zijn aangetroffen in een mogelijke ophogingslaag. Het is onduidelijk of deze laag (sub)recent van aard is of dat deze uit de Middeleeuwen dateert. De fragmenten aardewerk hangen samen met het bewoningslint, waarvan de oostelijke helft van het plangebied deel uitmaakt.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Rogier de Groot

Alphen aan den Rijn * Gouwsluisseweg 54-58 | Op 22 augustus 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen bouw van enkele woningen aan de Gouwsluisseweg 54-58. Tijdens het archeologisch onderzoek zijn twee archeologische vindplaatsen aangetroffen. Vindplaats 1 bevindt zich in het zuidelijke deel van het plangebied in oeverafzettingen van de Oude Rijn op (0,37 m onder N.A.P.) en op een dieper niveau (op 1,02 m onder N.A.P.) Het betreft mogelijk een huisplaats en/of nederzettingsterrein, gedateerd vanaf de IJzertijd. Door de aanwezigheid van oppervlakteverharding kon de kwaliteit (gaafheid en conservering) en begrenzing van de vindplaats niet worden vastgesteld. Gezien de aanwezigheid van onverbrand botmateriaal, lijken de gaafheid en conservering van de vindplaats goed te zijn. Vindplaats 2 betreft mogelijk de resten van (fundamenten van) historische bebouwing (mogelijk een boerderij). Deze bebouwing is mogelijk te dateren vanaf de 18de eeuw tot ca. 1850 en beperkt zich tot het zuidelijke deel van het plangebied. Het noordelijke deel was vanaf 1900 bebouwd.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Jeroen van Eijk

Alphen aan den Rijn * Plangebied OTA (N207) | Het gebied Steekterpoort wordt de komende jaren ontwikkeld; de aanleg van een grote overslagterminal en de verlegging van de provinciale weg N207 maken hier deel van uit. Dit plangebied, dat gelegen is tussen de spoorlijn Leiden-Utrecht (noordzijde), de N11 (zuidzijde) en Boskoopseweg (aan de westzijde), heeft een hoge archeologische verwachting. Eerder onderzoek heeft uitgewezen dat er onder andere mogelijk restanten van een Romeinse limesweg in het terrein liggen. Daarom is in juli 2007 in dit gebied een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.

Tijdens het veldonderzoek zijn acht proefsleuven aangelegd en een uitbreiding aan één proefsleuf, waarmee in totaal 1604 m² is onderzocht. Buiten restanten van de limesweg zijn

Afb. 27. Alphen aan den Rijn * OTA. De palenrij uit 124 na Chr.

geen sporencomplexen aangetroffen. Van de limesweg zijn op drie locaties sporen gevonden: tweemaal een restant van een grindbaan en eenmaal een palenrij. Deze aangetroffen limeswegsporen, met name de beide grindbanen, sluiten bijna naadloos aan op een eerder gereconstrueerde loop van de limesweg door RAAP in 2005. Ook de lokalisering ervan op of in de nabijheid van de zuidoever lijkt in overeenstemming met de reconstructie.

Opmerkelijk is de aangetroffen palenrij, vooral in samenhang met de grindbaan 28 m noordelijker op dezelfde noordzuidlijn. Gezien de datering van deze palenrij in 124 na Chr. is het onmiskenbaar een element van de limesweg, die in deze periode een grootschalige opknappbeurt heeft gehad onder het regime van Hadrianus (afb. 27).

Ondanks een gerichte inspectie is van de palenrij geen tegenhanger gevonden, noch enige andere sporen in de vorm van planken, rijshout, andersoortige beschoeiing of een weglichaam. Dit maakt de palenrij tot een (nog) niet geheel begrepen infrastructureel element. De 28 m zuidelijkere ligging ten opzichte van één van aangetroffen grindbanen is echter nog opvallender, want dit kan eigenlijk alleen betekenen dat de loop van de limesweg hier is verplaatst.

De grindbaan is waarschijnlijk ouder dan de palenrij. Hoewel het bewijs hiervoor uitermate zwak is, wijst ook de vorm van de weg zelf daarop. In eerste aanleg is voor de weg immers naar de meest eenvoudige opzet gezocht: gelet op een optimale natuurlijke fundering werd een zo hoog en droog mogelijke plek op of nabij de oeverwal uitgekozen, waarbij het weglichaam vaak niet meer dan een grindverharding op maaiveldniveau was. De oorspronkelijke loop (de grindbaan) lag meer in de buurt van die oeverwal (dat verklaart dan ook de

hogere ligging). In twee latere fasen is grootschalig onderhoud aan de weg gepleegd (in de perioden 99/100 en 122/125 na Chr.), waarbij kennelijk in die tweede fase de weg op deze plaats 28 m naar het zuiden is verplaatst. De reden voor deze verplaatsing is niet duidelijk, maar zal ongetwijfeld met de lokale waterhuishouding te maken hebben gehad.

AAC/Projectenbureau, M. Hissel

Bernisse – Geervliet * Visserszijde | Hier is ten behoeve van de vergunningverlening voor de bouw van een woning een inventariserend veldonderzoek door middel van grondborin- gen uitgevoerd. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca. 85 m².

Op basis van het archeologisch onderzoek kan worden geconstateerd dat het onder- zoeksgebied deel uitmaakt van een dijk, met een hoogte van ca. 4 m. Er werden ophoog- pakketten aangetroffen, met daarin archeologisch vondstmateriaal uit de Nieuwe Tijd (1600 tot heden). Er werden geen archeologische indicatoren van voor ca. 1600 aangetroffen, zo- dat kan worden aangenomen dat deze dijk na 1600 is opgeworpen of substantieel is opge- hoogd. Omdat, volgens de richtlijnen van de Provincie Zuid-Holland, de boringen maar doorgezet dienden te worden tot een diepte van 2 m beneden het maaiveld, en 1 boring tot een diepte van 4 m beneden het maaiveld, kon tijdens het veldonderzoek geen informatie worden verkregen over de natuurlijke geologische opbouw. Dit betekent dat op basis van de onderzoeksgegevens geen uitspraken kunnen worden gedaan over de mogelijke aanwezig- heid van archeologische vindplaatsen van voor de Nieuwe Tijd in het onderzoeksgebied.

SOB Research, J. Ras & L.R. van Wilgen

Bernisse – Zuidland * Harregat | Hier is, ten behoeve van een Artikel 19-procedure met be- trekking tot de plannen voor de uitbreiding van Bedrijventerrein Harregat, een bureau- onderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van grondborin- gen uitge- voerd. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca. 2,5 ha.

Het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied maakt deel uit van een terrein dat op de Ar- cheologische Monumentenkaart van de Provincie Zuid-Holland wordt aangeduid als een ‘Terrein van hoge archeologische waarde’. Hier bevinden zich nederzettingsresten uit de Romeinse Tijd. Binnen het deel van dit Monumentterrein dat zich direct ten oosten van het huidige onderzoeksgebied bevindt, werden in het verleden ook daadwerkelijk archeolo- gische resten aangetroffen. Hier werd in 1997 door Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam (BOOR) een archeologisch booronderzoek uitgevoerd, waar- bij op vier locaties een archeologische vondstlaag werd aangeboord. De vondstlaag, be- staande uit mest en venig en kleiig materiaal, met daarin houtskool, aardewerk en bot, be- vond zich op een diepte tussen ca. 2 m onder N.A.P. en 4 m onder N.A.P. Op één locatie werd ook aardewerk uit de Late IJzertijd aangetroffen.

In het zuidoostelijke deel van het onderzoeksgebied werden aanwijzingen voor de aanwe- zigheid van een geul aangetroffen. Deze aangetroffen geulafzettingen (mogelijk Duinkerke o) lijken in verband te staan met de door BOOR gekarteerde geul in het gebied direct ten oosten van het huidige onderzoeksgebied. Het betreft hier dan het zuidwestelijke vervolg van deze geul, die het huidige onderzoeksgebied in de uiterste zuidoosthoek schampt. Mo- gelijk betreft het hier een zuid-noord gerichte aftakking van de geul die op de Geologische Kaart wordt weergegeven.

SOB Research, J. Ras & L.R. van Wilgen

Bernisse – Zuidland * Kreen van Nibbeland | In opdracht van de gemeente Bernisse is in 2005 door Oranjewoud bv een verkennend en karterend inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in het plangebied Kreen van Nibbeland (Oude Rengerink en Vossen 2006). Hierbij werden in het westelijke deel van deze toekomstige woningbouwlocatie archeologische waarden uit de Romeinse Tijd getraceerd.

In september 2006 en in februari-maart 2007 is door het graven van proefsleuven door Oranjewoud bv een waarderend inventariserend veldonderzoek uitgevoerd op deze vindplaats (Vossen e.a. 2008). De archeologische resten bleken zich te concentreren op de zuidelijke oeverwal van een Duinkerke I-kreek. Het gaat om nederzettingssporen en om sporen die wijzen op de aanwezigheid van een begraafplaats. Onder de nederzettingssresten bevindt zich in elk geval één gedeeltelijke plattegrond van een boerderij. Daarnaast konden ook delen van heiningen, greppels en beschoeiingen worden gedocumenteerd. Op grond van het aardewerk kan de boerderij vooralsnog in de eerste helft van de 2de eeuw na Chr. worden gedateerd. De sporen van de begraafplaats houden verband met diverse stadia van het begrafenisritueel. Het betreft vier grafkuilen met crematieresten, drie brandkuilen en vier brandplekken. De sporen zijn verspreid over de oeverwal aangetroffen. Van een duidelijke scheiding tussen bewoningsareaal en grafveld is echter geen sprake; mogelijk bevinden de funeraire sporen zich op een iets hoger stratigrafisch niveau. De datering van de graven is in ieder geval later dan de huisplattegrond, namelijk vanaf het vierde kwart van de 2de eeuw tot in de eerste helft van de 3de eeuw na Chr. Vooral op basis van de ruimtelijke samenhang van goed geconserveerde bewoningssporen en sporen van een begraafplaats werd de vindplaats als behoudenswaardig gewaardeerd.

In november en december 2007 is door RAAP het westelijkste deel van de Duinkerke I-oeverwal binnen het plangebied opgegraven. De locatie werd met vernietiging bedreigd door het graven van een waterpartij. Ook hier werden sporen van een begraafplaats – brandkuilen en ‘vlekken’ met houtskool en crematieresten (mogelijk brandplekken) – aangetroffen. Gecombineerd met de gegevens van Oranjewoud bv betekent dit dat het grafveld zich in ieder geval over ruim 180 m op de oeverwal uitstrekt. Het onderzoek leverde tevens een 14 m lange rij palen en – binnen het areaal van de begraafplaats – enkele losse palen op. De resultaten van de opgraving moeten nog worden uitgewerkt.

Oranjewoud bv, I. Vossen

RAAP Archeologisch Adviesbureau, C.N. Kruidhof

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, J.M. Moree

Bodegraven * Doortocht | Op twee terreinen aan de Doortocht is op 7 mei 2007 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de toekomstige herontwikkeling van de terreinen.

In tegenstelling tot wat verwacht werd op basis van het bureauonderzoek zijn in het plangebied tijdens het bureau- en inventariserend veldonderzoek geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van vindplaatsen. Het vermoeden bestaat echter dat de aangetroffen oeverafzettingen op het terrein van het tuincentrum Groenrijk relatief intact zijn. De gemiddelde diepte van de intacte top van de oeverafzettingen bedraagt 0,65 m onder het maaiveld (gemiddeld 1,50 m onder N.A.P.). Tijdens een proefsleuvenonderzoek aan de Willemstraat zijn iets dieper (tussen ca. 1,60 en 2,25 m onder N.A.P.) twee bewoningsniveaus uit de Romeinse Tijd aangetroffen.

Op basis van het veldonderzoek wordt niet verwacht dat in het plangebied een (groot) nederzettingsterrein aanwezig is. Maar omdat op basis van het uitgevoerde karterend booronderzoek niet uitgesloten kan worden dat overblijfselen van de Romeinse weg in dit deel van het plangebied aanwezig zijn, zal een proefsleuvenonderzoek moeten uitwijzen of er archeologische resten voorkomen op het terrein van het tuincentrum.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Dimitri Schiltmans

Brielle ★ Nobelstraat 89 en 91 | In verband met de geplande nieuwbouw aan de Nobelstraat is een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd. In het plangebied is een antropogeen ophogingspakket aangetroffen dat gevormd is in de loop van de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Tevens zijn archeologische structuren aangetroffen die verband houden met het Sint Catharinagasthuis. Deze resten dateren uit de Nieuwe Tijd. In het oostelijke gedeelte van de sleuf betreft het resten die verband houden met het gebouw zelf (buitenmuur, kelder en vloer). In het westelijke gedeelte van de sleuf zijn sporen en structuren aangetroffen die behoren tot de context van een tuin/achtererf (beerput en goten). Deze structuren dateren uit de eveneens uit de Nieuwe Tijd.

Binnen 1 m onder het maaiveld bevinden zich de funderingsresten en structuren gerelateerd aan achtererfactiviteiten van het Sint Catharinagasthuis uit de Nieuwe Tijd. Daarnaast wordt de bovenste meter van de bodem in het plangebied gevormd door een antropogene ophogingslaag die ontstaan is in de Nieuwe Tijd, waarin keramiekscherven, botfragmenten en bouwmaterialen uit deze periode aanwezig zijn. De archeologische structuren zijn onder het maaiveld vrijwel intact. De bodem in het plangebied en daarmee de antropogene ophogingslaag uit de Nieuwe Tijd is plaatselijk verstoord door een recente puinkuil en een aantal poeren.

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn keramiekscherven, bot- en glasfragmenten en bouwmaterialen (baksteen, tegels, natuursteen) geborgen. Daarnaast zijn houtskoolresten (spikkels) en drie houten palen aangetroffen. De ophogingslagen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd hebben een redelijk hoge vondstdichtheid. Er zijn tussen de lagen onderling en binnen de verschillende lagen geen opvallende verschillen van vondstdichtheid waargenomen. De conserveringstoestand van de aangetroffen materialen is goed.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Mina Jordanov

Den Haag ★ Frederik Hendriklaan | Voorafgaand aan de aanleg van een nieuw riool is in september 2007 op de Frederik Hendriklaan, ter hoogte van de kruising met de Johan van Oldenbarneveltlaan en het Frankenslag, een definitief archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Het Statenkwartier is een archeologisch waardevol gebied waar uit eerdere onderzoeken is gebleken dat er bewoningssporen uit de Prehistorie, de Romeinse Tijd en de Vroege Middeleeuwen aanwezig zijn. Daarbij zijn rond de Frederik Hendriklaan bewoningssporen aan het licht gekomen van huisplattegronden, hutkommen, waterputten en beakkering die in principe tot één nederzetting uit de Merovingische periode behoren. Ook is vastgesteld dat er op de locatie in de latere Karolingische periode is geakkerd. Het vondstmateriaal bestaat hoofdzakelijk uit aardewerk en bot, maar ook zijn visresten verhoudingsgewijs goed vertegenwoordigd (Magendans & Waasdorp 1989).

Volgens de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk ligt de onderzoekslocatie in een strandvlakte opgevuld met veen (Vos, Rieffe & Bulten 2007). Recent booronderzoek

Afb. 28. Den Haag * Frederik Hendriklaan. Vroegmiddeleeuwse sporen van een keerploeg.

op de locatie heeft echter aangetoond dat er geen sprake is van een strandvlakte maar van geïsoleerde laaggelegen delen in de Laag van Voorburg (voorheen Oud Duin) waar door vernatting veengroei heeft plaatsgevonden (Rieffe 2007).

De Laag van Voorburg is vanaf de Middeleeuwen overstoven geraakt door een dik pakket van de Laag van Den Haag (voorheen Jong Duin). De aanwezigheid van deze relatief schelprijke laag heeft ervoor gezorgd dat de uitloging van het botmateriaal in de antropogeen beïnvloede lagen daaronder is vertraagd, waardoor dit materiaal redelijk goed bewaard is gebleven. De aangetroffen bewoningssporen in het onderzochte riooltraject op de Frederik Hendriklaan maken hoofdzakelijk deel uit van de hierbovengenoemde Merovingische nederzetting. Op basis van aardewerk afkomstig uit een ruim 0,50 m dik akkerpakket, waarvan de bovenkant rond 2,80 m boven N.A.P. ligt, is gebleken dat de locatie tot in de Frankische tijd beakkerd is (afb. 28).

Direct onder het akkerpakket ligt met name in het noordelijke deel van het riooltraject, een sporenlaag van enkele paalkuilen en greppeltjes. Deze sporen hebben geen vondstmateriaal opgeleverd, maar kunnen op basis van de stratigrafische ligging van het niveau van de ingraving in de Merovingische periode geplaatst worden. Ter hoogte van deze sporen is in de top van het akkerpakket een ca. 0,15 m dikke laag met verbrande klei en houtskoolresten aanwezig. Bij de hierboven vermelde eerdere onderzoeken aan het Frankenslag is een vergelijkbaar spoor geïnterpreteerd als een verploegde kleivloer (Magendans & Waasdorp 1989 afb. 20). Naast fragmenten vroegmiddeleeuws aardewerk zijn bij het onderzoek ook enkele kleine fragmenten Romeins aardewerk uit de 3de eeuw verzameld. Dit zou een aan-

wijzing kunnen zijn dat het begin van de antropogene bodemvorming uit de Romeinse Tijd dateert en mogelijk samenhangt met de Romeinse bewoning aan de Scheveningseweg. De Merovingische bewoning kan op basis van het aardewerk in de 6de en de 7de eeuw worden gedateerd en de Frankische in de 8ste met mogelijk een uitloop naar de 9de eeuw.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, A. Pavlovi?

Den Haag ★ Grote of St. Jacobskerk | Tussen 1 en 22 mei is onderzoek gedaan in de Grote of St. Jacobskerk. Het gaat hier om de eerste parochiekerk van het dorp Die Haghe, die in zijn huidige vorm dateert van 1400-1500. Er zijn historische aanwijzingen voor het bestaan van een parochiekerk aan het eind van de 13de eeuw. Een verwijzing naar de ‘grote kerk’ uit ca. 1355 doet vermoeden dat er toen al een stenen kerkgebouw stond. Muurwerk van die vroege bouwfasen is bij eerdere restauraties niet gevonden.

Aanleiding voor onderzoek was het verwijderen van de natuurstenen vloer in de kooromgang en in de zijbeuken van het schip. In de kooromgang werden ca. 80 graven blootgelegd. De fundering van de nieuwe vloer werd zodanig aangepast dat de graven niet verstoord hoefden worden. De graven kunnen in drie typen worden onderverdeeld: zandgraven, grafkelders al of niet met een gemetseld gewelf en meervoudige grafkamers.

De enkelvoudige grafkelders meten ongeveer 2,4 x 1,2 m. De meervoudige grafkamers hebben anderhalf, twee en in een enkel geval drie maal de breedte van een enkelvoudige kelder. Een gemetselde grafkelder is tot op de bodem onderzocht nadat een machine door het gewelf was gezakt. De kelder loopt naar beneden iets taps toe en heeft op 2,4 m diepte een plavuizen vloer. De inhoud van de kelder was niet meer intact als gevolg van de aanleg van een betonnen koker met onbekende functie. Op een andere locatie was via een kijkgat in het gewelf te zien dat kisten met botmateriaal bewaard zijn gebleven. In de grafkelders werden kisten gestapeld begraven. In hoekjes tussen en bovenop de gewelven werden talrijke skeletdelen gevonden die afkomstig zijn van geruimde graven.

In de St. Jacobskerk ligt een aantal beroemde Nederlanders begraven, waaronder Constantijn en Christiaan Huygens. Op basis van de opgravingsplattegrond en de grafboeken was het mogelijk om het graf waarin Constantijns kleinkinderen liggen aan te wijzen. Het graf van de beroemde Constantijn ligt daar in de buurt, in de kooromgang tussen twee pilaren. Hier ligt een grote en zeer zware grafzerk die niet werd verplaatst. Met behulp van grondradar werd de positie van drie graven, waaronder die van Huygens, onder deze steen bepaald.

In de zijbeuken van het schip lag voor het grootste deel een betonvloer. Daar waar deze ontbrak zijn waarnemingen gedaan. In de zuidbeuk werd, na het verwijderen van een grafzerk, een toegang gevonden naar een ca. 7 x 8 m grote kelder. Deze kelder is voor een groot deel gevuld met menselijk bot en met puin. Deze ‘gemeene kelder’ werd in 1737 gebouwd, waarvoor ca. 32 grafplaatsen zijn geruimd. De muren van de grafkelder steunen op ouder muurwerk, opgebouwd uit stenen met formaat 28 x 14 x 7 cm uit 1290-1340. Mogelijk zijn dit resten van de eerste stenen bouwfase van de kerk. Bouwhistorisch onderzoek van dit muurwerk is zeer wenselijk, maar kon om veiligheidsredenen niet worden uitgevoerd. Daarnaast zijn er in de kooromgang en in de zuidbeuk resten van funderingen gevonden die behoren tot een al eerder bekende bouwfase uit ca. 1400.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, Monique van Veen

Den Haag * Zuidlarenstraat | In april 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen ontwikkeling van plangebied Zuidlarenstraat en omgeving in de gemeente Den Haag. Het plangebied ligt geologisch gezien in het stroomgebied van de Gantel, gelegen ten zuiden van een brede strandwallengordel. In dit stroomgebied komen kleine (restanten van) oude duinen voor. In de periode na de vorming van de strandwallen en oude duinen heeft veengroei plaatsgevonden. Het veen is afgedekt met een laag sediment, afgezet vanuit geulen van het Gantelsysteem. Dit krekensstelsel is vanaf ca. 1500 voor Chr. tot het begin van de jaartelling actief geweest. Op basis van deze bodemopbouw en de bekende vindplaatsen uit de omgeving van het gebied gold een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Neolithicum (voor de eventueel aanwezige oude duinen) en een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de IJzertijd (voor de Gantelafzettingen en dan met name de oevers langs eventuele geulen). In overeenstemming met deze verwachting is tijdens het booronderzoek, waarbij 138 boringen zijn gezet, een vindplaats aangetroffen op oeverafzettingen langs een Gantelgeul. Het betreft vermoedelijk een nederzetting uit de Late IJzertijd en/of Romeinse Tijd.

In een zone langs de Meppelweg zijn enkele fragmenten aardewerk uit de Late Middeleeuwen of Nieuwe Tijd aangetroffen. Deze bevonden zich in de oorspronkelijke bouwvoor. In de omgeving is in twee boringen ook fosfaat aangetroffen, hetgeen kan duiden op een archeologische vindplaats. Aangezien op de historische kaarten geen bebouwing op deze locatie aangegeven staat, betreft het een mogelijke, uit de Late Middeleeuwen daterende vindplaats.

De natuurlijke bodemopbouw is door de aanwezigheid van een ophooglaag van gemiddeld 1,3 m relatief goed bewaard gebleven. De oorspronkelijk bouwvoor is in een groot aantal boringen nog aangetroffen. De natuurlijke bodemopbouw bestaat uit met veen afgedekte oude duin- en strandzanden, met uitzondering van het duin, waarop de vindplaats is aangetroffen. Het veen is vanuit (zij)geulen van de Gantel afgedekt met een laag klei en zand. In de Gantelafzettingen lijken minimaal twee geulen aanwezig. Deze geulen hebben zich in het veen ingesneden.

Het Oude Duinlandschap is relatief intact in de bodem aanwezig. In enkele boringen is in de top van het duinzand bodemvorming aangetroffen. Hoewel van het oude duinlandschap geen eenduidige aanwijzingen voor de aanwezigheid van bewoningsresten zijn aangetroffen, kan niet uitgesloten worden dat deze binnen het gebied op dit niveau aanwezig zijn. Het voorkomen van ingewaaid zand in het veen kan hiervoor een aanwijzing zijn. Ook voor het veen kan niet uitgesloten worden dat kleinere of vondstarme vindplaatsen aanwezig zijn. Deze worden dan met name verwacht in de zones waar de top van het veen veraard is, in een zone langs de Meppelweg.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Bram Jansen

Dordrecht * Amnesty Internationalweg | Al sinds 2006 is Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de gemeente Dordrecht bezig met het graven van proefsleuven op het zogeheten 'Gezondheidspark' (zie Kroniek Zuid-Holland 2006, 39ste jaargang, 2007). Hier werd rondom een middeleeuwse kerktoeren ondermeer een kerkhof aangetroffen. Inmiddels zijn hier in totaal 140 skeletten opgegraven. De toren is vermoedelijk een deel van de kerk van Wolbrandskerke, een verdronken dorpje dat ten zuiden van het riviertje de Dubbel lag, in het middeleeuwse buitengebied van Dordrecht. Over dat buitengebied van vóór de St. Elisabethsvloed van 1421 is nog weinig bekend. De onderzoeken op het Gezond-

Afb. 29. Dordrecht * Amnesty Internationalweg. Skelet van een peuter van maximaal 2 jaar (foto: Bureau MZA).

Afb. 30. Dordrecht * Amnesty Internationalweg. Moeder en kind naast elkaar begraven (foto: Bureau MZA).

heidspark zijn dan ook een buitenkans om meer te weten te komen over de ontginning en inrichting van de toenmalige Groote Waard en de agrarische nederzettingen rond de machtige middeleeuwse stad Dordrecht.

Het skeletonderzoek is nog steeds volop in gang en inmiddels is er wat meer bekend over de samenstelling van de populatie op het kerkhof. Bij de opgraving van 2006 aan de noordkant van de kerk werden 14 menselijke skeletten opgegraven. Van 10 van de 14 individuen kon het geslacht worden bepaald: 7 mannen en 3 vrouwen. De gemiddelde sterfteleeftijd van deze groep volwassenen lag rond de 31 jaar. Daarnaast werd een kindje gevonden dat maximaal 2 jaar oud is geworden (afb. 29). Het grafje lag tussen de graven van twee volwassenen in. Bij deze peuter werd 'cribra orbitalia' aangetroffen: de schedel had een poreus oogkasdak. Hoewel deze botafwijking tegenwoordig niet langer direct wordt verbonden aan chronische bloedarmoede (bijvoorbeeld als gevolg van ijzergebrek door een onvolledig dieet, of door een chronische parasitaire infectie), duidt het op de mogelijkheid dat de peuter aan bloedarmoede leed. Of dit ook de doodsoorzaak was, wordt niet duidelijk.

Bij de opgraving in 2007 aan de zuidkant van de kerk werden meer kinderen gevonden. Deze kinderen zijn voornamelijk in de bovenste gebruikslagen van de begraafplaats aangetroffen, tussen en naast volwassenen (afb. 30). De onderste (oudere) lagen van de begraaf-

Afb. 31. Dordrecht * Amnesty Internationalweg. Een deel van het dak van de kerkstoren (foto: Bureau MZA).

plaatsen waren beter geconserveerd, maar hier werden nauwelijks skeletten van kinderen gevonden, hoewel ze zeker goed bewaard zouden zijn gebleven als ze daar ook hadden gelegen. Aangezien kindersterfte tot de 20ste eeuw sowieso altijd hoog is geweest, duidt dit hoogstwaarschijnlijk op een verschil in het ruimtegebruik van de begraafplaats door de eeuwen heen en niet op minder kindersterfte in de oudste periode. In de jongste fase is om meerdere redenen waarschijnlijk geen sprake van bovengemiddelde kindersterfte als gevolg van epidemieën, waardoor het beeld in vergelijking met de oudste fase zou kunnen worden vertekend. Bovendien is het onwaarschijnlijk dat epidemieslachtoffers werden begraven (meestal bij elkaar) aan de zuid- en zonzijde van de kerk, omdat dit de meest begeerde locatie op een begraafplaats was.

Het aantal jongvolwassenen (18-25 jaar) lijkt een uitzonderlijk groot deel van het totale aantal volwassenen uit te maken. Tevens lag er een aanzienlijk aantal tieners (12-18 jaar) begraven. Het merendeel van deze tieners en jongvolwassenen bestaat waarschijnlijk uit vrouwen, aangezien zwangerschap voor deze leeftijdsgroepen de voornaamste risicofactor was. De vondst van minimaal twee jonge vrouwen die mogelijk tijdens de zwangerschap of in het kraambed zijn gestorven, lijkt deze aanname te onderbouwen. Beiden waren samen met hun (ongeboren) baby begraven. Bij de eerste vrouw werden botjes van een baby gevonden in de buikstreek en bij de tweede lagen ze duidelijk tussen de rechterarm en de ribben. Naast het nog lopende onderzoek naar de menselijke skeletten wordt gewerkt aan een uitgebreid geofysisch onderzoek. Tevens is er botanisch onderzoek uitgevoerd en werd een dateringsonderzoek gedaan naar het hout van het dak van de kerkstoren.

De kerktoeren – waarvan de ligging inmiddels is weergegeven in het plaveisel voor de nieuw verrezen parkeergarage aan de Amnesty Internationalweg – heeft een eikenhouten dak gehad, bestaande uit balken en planken. Het dak was bedekt met leien. Dat werd in augustus 2007 duidelijk, toen iets ten westen van de toeren een deel van het dak in de sloot naast de toeren werd gevonden (afb. 31). Waarschijnlijk zijn de resten van het dak in de sloot gegooit nadat de toeren ernstig beschadigd was geraakt als gevolg van de St. Elisabethsvloed in 1421. Door de natte omstandigheden in de grond is het hout van het dak goed bewaard gebleven en bleek het geschikt voor dendrochronologische onderzoek.

Het dendrochronologisch onderzoek leverde een datering in het tweede kwart van de 14de eeuw op. Hiervoor werden 7 houtmonsters bekeken. Het hout is vermoedelijk ergens tussen 1320 en 1340 gekapt. Het hout lijkt niet eerder gebruikt te zijn. Bijzonder is dat het eikenhout niet uit (het zuiden van) Duitsland komt, zoals meestal het geval is met middeleeuws eikenhout uit Dordrecht, maar uit het noordwesten van Polen en het oostelijk deel van Denemarken. Het is interessant om te achterhalen welke transportroutes hierbij kunnen zijn gebruikt; het is mogelijk dat dit via de Oostzee ging.

Uit eerdere proefsleuven werd al duidelijk dat tussen de bedding van de rivier en de kerk (ongeveer 175-200 m ten noorden van de huidige Oudendijk) een langgerekt grondlichaam aanwezig was. Het werd echter niet duidelijk of het om een natuurlijke oeverwal ging of om een door mensen opgeworpen dijk. In november 2007 kreeg het team archeologie van Bureau MZA de gelegenheid om twee proefsleuven te graven op de parkeerplaats van het Albert Schweitzer ziekenhuis. In de tweede sleuf werd dit grondlichaam weer aangetroffen en deze keer kon het wel goed bestudeerd worden. Na analyse door een fysisch geograaf kon worden geconcludeerd dat het inderdaad om een oude, door mensenhanden opgeworpen dijk ging. Achteraf werd ook duidelijk dat de twee houten duikers die in 2006 werden opgegraven ten noorden van de kerktoeren en ten zuiden van de Dubbel, oorspronkelijk onder dit dijkje door moeten hebben gelopen.

De dijk is opgebouwd met kleiige plaggen uit de directe omgeving. Deze plaggen werden bijgehouden door rietlagen die met houten liggers in de dijk waren verankerd. Direct aan de noordzijde van het dijkje lag de bedding van de Dubbel. Aan de zuidzijde was een sloot gegraven. Beide kanten van de dijk waren verstevigd met een houten beschoeiing.

Wanneer hij is opgeworpen is nog niet helemaal duidelijk. Drie dateringsmonsters (OSL) zijn naar een laboratorium in Oxford gestuurd. Misschien dat de uitkomsten de aanleg van de dijk kunnen koppelen aan de bouw van een dam in de Dubbel in 1273. Andere vragen die nu rijzen, is of de dijk ook dienst gedaan heeft als weg; of er huizen langs hebben gestaan en of er aan de noordzijde van de Dubbel ook een dijk lag. Toekomstig onderzoek zal hier mogelijk meer licht op kunnen werpen. Het was overigens een grote verrassing dat het dijkje op luchtfoto's van de RAF uit 1945 nog zichtbaar is (zie de dunne witte horizontale lijn net boven de pijlen) (afb. 32).

Botanisch onderzoek door BIAAX Consult leverde interessante informatie op over de voornamelijk agrarisch georiënteerde middeleeuwse samenleving op deze plek in het vroegere buitengebied van de stad Dordrecht. Met een beetje inlevingsvermogen zag je, in noordelijke richting kijkend, in de 14de eeuw een open landschap met lange, smalle perceeltjes grasland waarop schapen, koeien en paarden graasden en akkertjes waarop ondermeer haver, tarwe en vlas werd verbouwd. Op zo'n 50 m achter de kerk lag het dijkje met daarachter het riviertje de Dubbel. Langs de rivier groeiden vooral elzen en wat wilgen. Langs het gras-

Afb. 32. Dordrecht * Amnesty Internationalweg. De loop van het dijkje op een oude luchtfoto van de RAF.

land en de akkers hadden de boeren sloten gegraven om al het overtollige water in het natte klei-op-veengebied af te kunnen voeren. De varkens die ook in de nederzetting werden gehouden, konden misschien wel wroeten in de modder aan de oever van de rivier. Dat de oevers werden betreden door vee blijkt uit het aangetroffen plantenspectrum.

In het dijkje zijn twee duikers van ca. 11 m lang gevonden, waarschijnlijk om het water vanuit de Dubbel naar de gracht rond de terp te brengen. In de rivier hingen bossen vlas te 'roten', zodat de vezel uit de stengel kon worden gehaald om er kleding of touw van te maken. Delen van bundels vlas zijn tijdens de opgraving aan de oever van de Dubbel aangetroffen. In de economie van het dorp moet de vlasverwerking een belangrijke rol hebben gespeeld, want in de onderzochte monsters is veel afval uit diverse stadia van de vlasvezelproductie aangetroffen. Waarschijnlijk is het vlas op vruchtbare kleigrond in de directe omgeving verbouwd. Hierop duiden de vele onkruiden van voedselrijke bodems die tussen het vlas zijn aangetroffen. De verwerking van het vlas heeft in de nederzetting zelf plaatsgevonden.

De huizen van de bewoners zijn nog niet gevonden. Wel zijn er afvalkuilen gevonden waarin de mensen, naast keramiek en andere gebruiksvoorwerpen, etensresten hebben weggegooid. Botanisch onderzoek wees uit dat de vroegere bewoners naast vlas ook graan hebben verbouwd. Vooral haver en emmertarwe waren belangrijke granen. Wat de cultuurgewassen betreft, zijn er relatief veel pollen gevonden van gerst en/of tarwe; een bewijs voor de verwerking van dit graan in de directe omgeving. Een andere aanwijzing voor de verbouw van haver ter plaatse is het aangetroffen dorsafval, die bestaat uit stengelfragmenten. Van haver weten we dus zeker dat het door de vroegere bewoners van Wolbrandskerke is verbouwd. Van de andere graanstengelfragmenten kon helaas niet worden achterhaald van welke graansoort ze precies afkomstig zijn. Vrijwel zeker gaat het echter om stengels van emmertarwe of gerst, want van deze granen zijn ook determineerbare resten in de monsters gevonden. Van emmertarwe zijn veel aarvorkjes gevonden. Deze kafresten zitten na de eerste dorsing nog aan de graankorrels vast. In deze vorm wordt het graan ook verhandeld. Aarvorkjes worden pas vlak voor consumptie (op de consumptienederzetting) tijdens een tweede dorsronde verwijderd. De aarvorkjes van emmertarwe kunnen dus niet als bewijs

voor lokale productie van dit graan worden gebruikt. Gezien de rurale context en de andere vondsten die zijn gedaan, wordt echter vermoed dat ook de emmertarwe lokaal is verbouwd. Dit vermoeden geldt eveneens voor de gerst waarvan in het geheel geen dorsafval is herkend.

Andere akkerbouwproducten waren hennep, rapen of raapzaad, maanzaad en mosterd. In lokale tuinen werden arbeidsintensieve gewassen als groenten, peulvruchten en kruiden verbouwd, waaronder duivenbonen en dille. Maar ook fruit en noten stonden op het menu. Voorbeelden daarvan zijn walnoot, hazelnoot, rode kornoelje, vijg, appel, peer en braam. Met uitzondering van de vijg kunnen alle soorten uit een lokale boomgaard of tuin afkomstig zijn, maar ze kunnen ook in de natuurlijke omgeving zijn verzameld. De vijgen zijn zonder twijfel op een markt in Dordrecht gekocht.

Uit het botanisch onderzoek komt tevens naar voren dat het water in het riviertje de Dubbel waarschijnlijk langzaam stroomde. Bij de waterplanten vallen de vele zaden van watergentiaan (*Nymphoides peltata*) en fonteinkruid (*Potamogeton*) op. Hieruit blijkt dat in het water een vegetatie aanwezig was die vergelijkbaar is met vegetaties uit het waterlelieverbond (*Nymphaeion*). Dit zijn vegetaties die veel voorkomen in voedselrijk, zoet, stilstaand of hooguit zwakstromend water. De gemiddelde waterstand ligt rond de 1 m. Tegenwoordig worden waterlelievegetaties in het riviereengebied vaak in afgesloten rivierarmen gevonden. De vorm van de in 2006 gevonden visfuik van gevlochten wilgentenen sluit aan bij dit beeld: met een dergelijke (gekeelde) fuik werd waarschijnlijk zoetwatervis met een voorkeur voor langzaam stromend water gevangen.

Verder zijn veel resten van plantensoorten gevonden die kenmerkend zijn voor een wisselende waterstand, zoals watertorkruid. Dit geldt niet alleen voor veel graslandplanten, maar ook voor veel oeverplanten. Blijkbaar fluctueerde de waterstand in de rivier regelmatig. Met de waterbewegingen zijn ook af en toe resten van planten uit brakke milieus, die zich waarschijnlijk verder stroomafwaarts bevonden, bij de nederzetting terechtgekomen. Dit is interessant, omdat één van de controversiële vragen met betrekking tot het riviertje de Dubbel is of deze rond 1421 nog watervoerend was of niet. Zo ja: kwam er dan vers stromend water uit het Maasje of was die toevoer al enige tijd geleden beperkt of zelfs gestremd door de bouw van een dam? In dat geval stond er misschien nog wel (fluctuerend) grond- en regenwater in de bedding waardoor het riviertje nog enige tijd bevaarbaar bleef, zoals op de afbeelding van de middeleeuwse Sint-Elisabethsvloed het geval lijkt te zijn. Deze vragen zullen ondermeer centraal staan bij het geofysisch onderzoek en bij toekomstige archeologische onderzoeken in het middeleeuwse buitengebied van Dordrecht.

Bureau Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Dordrecht, Tom Hos en Deborah Paalman

Dordrecht * S.M. Hugo van Gijnweg 6 | In februari en maart 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen realisatie van een aantal appartementen op het voormalige PABO-terrein aan de S.M. Hugo van Gijnweg. In de omgeving van het plangebied zijn als gevolg van de Sint-Elisabethsvloed (1421-1424) middeleeuwse dorpen en oudere bewoningsresten, die zich op het veen of rivierafzettingen bevonden, geërodeerd of bedekt met een dikke laag sediment.

Het plangebied valt grofweg uiteen in twee delen. In het noord(oost)elijke deel bestaat het landschap van voor 1421 uit een restgeul. Aangenomen kan worden dat dit de Dubbel betreft. De oriëntatie van de geul is ongeveer noord-zuid. Archeologische bewoningsresten worden in de restgeul niet verwacht. Het zuid(west)elijke deel van het plangebied bestaat uit

het 'klei-op-veenlandschap'. Hier worden wel sporen van menselijke activiteiten of bewoning verwacht. Voor de oeverzone van de voormalige Dubbel geldt dat hier rekening gehouden dient te worden met archeologische resten en sporen die typisch zijn voor een dergelijke 'natte context' (dumps, waterstaatkundige werken en structuren e.d.).

Tijdens het veldonderzoek zijn 23 boringen verricht. Op enkele locaties in het plangebied zijn sporen van gebruik/activiteiten door mensen vastgesteld. Het gaat om 'verrommelde' lagen in de top van de Dubbel-komklei, de aard ervan is evenwel nog onduidelijk. Mogelijk betreft het pakket in drie boringen een opgeworpen lichaam (dijk of terp?). Ten aanzien van de ouderdom van de sporen geldt dat deze zeer waarschijnlijk dateren uit de Late Middeleeuwen (ingebed in de Dubbel-komklei) en in ieder geval van vóór de Sint-Elisabethsvloed (1421). De boringen met de 'verrommelde' laag komen voor in een zone langs de zuidwestelijke oever van de voormalige Dubbelgeul. In deze hele zone dient rekening gehouden te worden met sporen van menselijke activiteit.

De mate van verstoring van de bodem in het plangebied varieert. Met name in het noordelijke deel (het voormalige schoolgebouw en de vijver) is de bodem sterk verstoord (ca. 1,6 m onder het maaiveld). Een deel van het plangebied, met name dat deel van het terrein waar het gebouw onderkelderd was, stond ten tijde van het veldonderzoek onder water. De exacte verstoringsdiepte aldaar kon niet worden vastgesteld, maar naar verwachting bedraagt deze hier meer dan 1,6 m onder het maaiveld. Deze zone valt echter (grotendeels) samen met de Dubbelgeul. In de geul ligt een dik pakket Merwede-afzettingen (meer dan 5 m). In het zuiden van het plangebied reikt de verstoring van de bovengrond niet dieper dan de bouwvoor.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Geuch de Boer

Dordrecht * Villapark Stevenshof | In verband met de geplande ontwikkeling van een woningbouwlocatie is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd. In de omgeving van het plangebied zijn als gevolg van de Sint-Elisabethsvloed (1421-1424) middeleeuwse dorpen en oudere bewoningsresten, die zich op het veen of rivierafzettingen bevonden, geërodeerd of bedekt met een dikke laag sediment.

Tijdens het veldonderzoek zijn 56 boringen verricht. In de eerste boring zijn archeologische resten aangetroffen: fragmenten aardwerk en een brok verbrande leem. De aard van deze archeologische resten is niet duidelijk. Het kan gaan om bewoning (kleine huisplaatsen) of de resten kunnen gerelateerd zijn aan andere activiteiten. Bovendien lijken de resten uit de boring niet in situ te liggen, maar als gevolg van latere overstromingen (Sint-Elisabethsvloed of Merwede) verplaatst te zijn. In enkele boringen zijn in de top van de kom- en oeverafzettingen van de Dubbel brokjes veen en klei aangetroffen. Dit duidt zeer waarschijnlijk op landbouwactiviteiten (ploegen) in het gebied. In een boring bevat de top van de Dubbelklei enkele spikkels houtskool. De aard hiervan is niet duidelijk; het houtskool kan ook een natuurlijke oorsprong hebben. Niettemin maakt de landschappelijke ligging (op de oever van de Dubbel) aannemelijk dat het om resten van menselijke activiteiten gaat. Er zijn sporen van menselijk ingrijpen in het landschap aangetroffen. Vermoedelijk is hier een zijgeultje van de Dubbel aangeboord dat is gedempt met klei. Voor alle sporen geldt dat deze zeer waarschijnlijk dateren uit de Late Middeleeuwen en in ieder geval van vóór de Sint-Elisabethsvloed. De omvang van de sporen lijkt beperkt te zijn tot het westelijke deel van het plangebied.

In het westelijke deel van het plangebied zijn overwegend komafzettingen van de Dubbel aangetroffen. Gezien de dikte van het pakket Dubbel- en komklei gaat het in enkele boringen mogelijk om oeverafzettingen. Het lithologisch onderscheid tussen kom- en oeverwalafzettingen is echter zeer gering en onduidelijk. In het oostelijke deel van het plangebied liggen restgeulafzettingen (=voormalige stroomgeul) van de Dubbel.

Tijdens het onderzoek zijn geen verstoringen aangetroffen die dieper gaan dan het Merwedek. Wel liggen in het plangebied enkele sloten die waarschijnlijk dieper gaan dan de top van de Dubbel-afzettingen. De verstoringdiepte in het zuidoostelijke deel van het plangebied kon niet worden vastgesteld als gevolg van ondoordringbare oppervlakteverharding (beton en puin). Erosie van de kom- en oeverafzettingen van de Dubbel (het landschap van vóór 1421) is beperkt en erg lokaal. Waar deze afzettingen nog intact zijn, is een zeer goede conservering van eventuele archeologische resten erg waarschijnlijk vanwege de ligging onder de Gemiddeld Laagste Grondwaterstand (GLG). Hierdoor overheersen gereduceerde omstandigheden en zijn organische resten beter bewaard gebleven.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Geuch de Boer

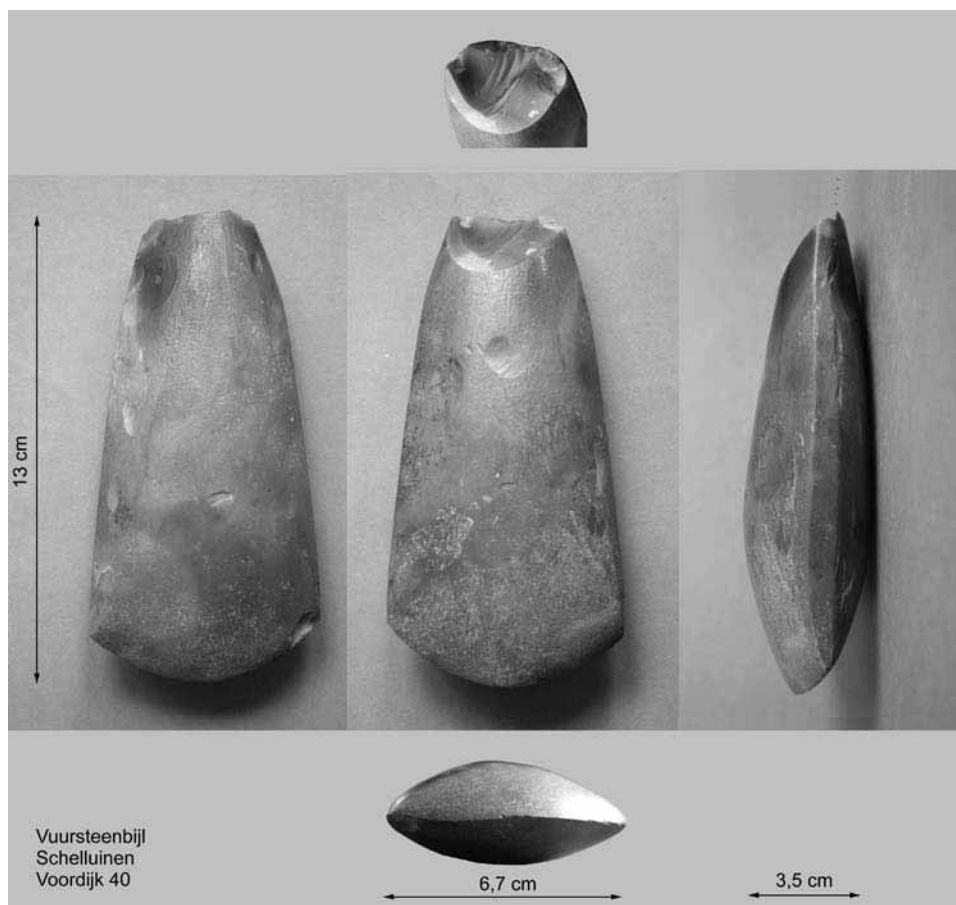
Giessenlanden – Schelluinen * Voordijk 40 | In 2007 is de vondst gemeld van een fraaie vuursteenbijl op het adres Voordijk 40. De toenmalige bewoner vond de bijl bij spit- of graafwerk achter zijn huis. Op het betreffende kavel loopt op een diepte van ca. 1,50 m onder het maaiveld een tak van de Schaikse stroomrug die actief was in de periode 4200-2700 voor Chr. Vermoedelijk is de bijl oorspronkelijk uit deze afzettingen afkomstig en vroeger bij het graven van de sloten of baggerwerk aan de oppervlakte gekomen, waardoor deze met de spade geraakt kon worden. De bijl heeft een (rest)lengte van 13 cm (de punt is afgebroken) en een breedte en dikte van resp. 6,7 cm en 3,5 cm. De kleur is grijs, maar vertoont roestbruine vlekken als gevolg van de inwerking van ijzerhoudend grondwater (afb. 33).

Op basis van foto's is L.P. Louwe Kooijmans van oordeel dat de bijl wel wat kenmerken heeft van een zogeheten Buren-bijl, een bijltype dat geassocieerd wordt met de Vlaardingen-cultuur. Hij zou hem daar toch niet bij rekenen omdat hij daarvoor wat aan de kleine kant is en de kenmerkende overlangse facetten lijkt te missen. De gebruikte vuursteensoort heeft volgens hem meer overeenkomsten met Rijckholt-vuursteen, dan met de voor de Buren-bijlen kenmerkende 'marmoleum-vuursteen' waarvan de bron nog niet bekend is. Ook ontbreken de afslagnegatieven aan de (in moderne tijd beschadigde) top. Louwe Kooijmans is geneigd de bijl toe te schrijven aan de Hazendonkgroep of de Michelsbergcultuur, wat een datering inhoudt tussen 4300 en 3600 voor Chr.

AWN Lek- en Merwestreek, T. Koorevaar

Goedereede – Ouddorp * Molenweg 4 | Aanleiding voor het archeologisch onderzoek vormden de door de C1000 ontwikkelde plannen tot een uitbreiding van de bestaande supermarkt aan de Molenweg. Het onderzoek vond plaats op basis van de resultaten van het in 2005 door SOB Research bv in het kader van de planontwikkeling uitgevoerde inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen en had tot doel de inhoudelijke en fysieke kwaliteit van de mogelijk aanwezige archeologische waarden uit de Late Middeleeuwen vast te stellen.

In het plangebied werd middels de aanleg van een proefsleuf steekproefsgewijs een oppervlakte van 65 m² onderzocht. Daarbij kon in een tweetal vlakken op een diepte tussen

Afb. 33. Giessenlanden – Schelluinen * Voordijk 40. De vuurstenen bijl uit Schelluinen in verschillende aanzichten (foto: T. Koorevaar).

1.44 m – 1.57 m beneden het maaiveld (0.54-0.74 m boven N.A.P.) over vrijwel de volledige lengte van de sleuf het voorkomen van ploegsporen worden vastgesteld.

De aangetroffen ploegsporen zijn goed geconserveerd en (redelijk) intact bewaard gebleven. Uit de ploegsporen zelf kon geen vondstmateriaal worden geborgen, hetgeen een precieze datering niet goed mogelijk maakt. Op basis van de geologische context (de ploegsporen werden aangetroffen in een venige of kleiige laag in intacte Jonge Duin-afzettingen), een mogelijke stichting van de nederzetting Ouddorp rond 900 na Chr. én het gegeven dat in de periode tussen ca. 1000-1350 na Chr. de verstuiving van duinzand een hoogtepunt kende, zouden de aangetroffen ploegsporen mogelijk in een latere fase van de Vroege Middeleeuwen (900-1050 na Chr.) of in het begin van de Late Middeleeuwen (1050-1250 na Chr.) kunnen worden gedateerd.

SOB Research, J. Ras & L.R. van Wilgen

Goedereede – Ouddorp * Smalle Einde | Eind januari 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met voorgenomen bodemingrepen in de gemeente Ouddorp. Op basis van het bureauonderzoek werd verwacht dat de ondergrond in het plangebied bestaat uit Jonge Duin- en Strandzanden op plaatafzettingen uit de Middeleeuwen. Volgens de Cultuurhistorische Hoofdstructuur Zuid-Holland, regio Voorne-Putten en Goeree-Overflakkee, is sprake van een hoge kans op het aantreffen van bewoningssporen vanaf de Romeinse Tijd.

In het plangebied is langs het Smalle Einde sprake van een diepere verstoring van de bodem. Tevens ligt hier aardewerk uit de Nieuwe Tijd (18de-19de eeuw) aan het oppervlak. Uit het bureauonderzoek blijkt dat hier rond 1820/1830 een huis stond (vindplaats 1). Het inventariserend veldonderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor een middeleeuwse voorganger. Aangenomen wordt dat deze locatie alleen in de Nieuwe Tijd (begin 19de eeuw) bewoond is geweest en vermoedelijk voor een relatief korte periode. Gezien het huidige grondgebruik als akker zijn eventuele stenen fundamenteen waarschijnlijk grotendeels of geheel verwijderd. Aangenomen wordt dat de fysieke kwaliteit van deze vindplaats laag is. Verder is sprake van een lage zeldzaamheid en een lage informatiewaarde.

Langs de Waterweg is eveneens sprake van een diepere verstoring van de bodem. In twee boringen is op ca. 80 cm onder het maaiveld een scherp aangetroffen, beide daterend uit de Middeleeuwen. Verder is aardewerk uit de Middeleeuwen aangetroffen aan het oppervlak (vindplaats 2). Het overgrote deel van het aardewerk dateert uit de periode 13de-16de eeuw. Tevens zijn enkele jongere scherven aangetroffen (18de-20ste eeuw). Mogelijk duiden de scherven en de in de boringen aangetroffen gevlekte laag op de aanwezigheid van een vindplaats. Het is ook mogelijk dat de scherven in het plangebied terecht zijn gekomen door recente ophoging met grond van elders; het betreft in dat geval vondstconcentraties die geen relatie hebben met de bodem. Het is niet bekend of in het plangebied in het verleden grond is opgebracht ter verbetering van de bodem. Onderzocht dient te worden of, gerelateerd aan de vondsten, ook grondsporen aanwezig zijn in deze zone.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Cathelijne Kruidhof

Goedereede – Ouddorp * Smalle Einde | Van 11 t/m 13 juni 2007 is een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd in plangebied Smalle Einde. Het onderzoek diende uitgevoerd te worden omdat er in het plangebied tijdens karterend booronderzoek archeologische resten waren aangetroffen die mogelijk bedreigd worden door voorgenomen woningbouw. Tijdens het veldonderzoek zijn twee proefsleuven aangelegd, waarbij in totaal ca. 372 m² ontgraven is. De proefsleuven zijn schavenderwijs aangelegd met een kraanmachine met een gladde bak. In beide proefsleuven is één vlak op ca. 80 cm onder het maaiveld aangelegd. Om de verspreiding van archeologisch relevante lagen in het oostelijke deel van het plangebied te begrenzen, zijn bovendien zes boringen gezet om de aanwezigheid van de gevlekte laag vast te stellen. In het plangebied is een ca. 20 cm dikke, goeddeels intacte, 'vuile' laag aangetroffen, met daarin kleine hoeveelheden aardewerk, bot- en houtskoolfragmenten. Mogelijk gaat het om het erf van een laatmiddeleeuwse huisplaats. Het is niet duidelijk waar de bijbehorende boerderij lag. Waarschijnlijk liggen de resten hiervan naast de proefsleuven. Het is ook mogelijk dat de bijborende bewoning zich buiten het plangebied bevond, bijvoorbeeld aan de Waterweg die het plangebied in het zuiden begrenst. De vermoedelijke omvang van de vindplaats bedraagt 3600-4100 m². Bij het

Afb. 34. Gorinchem * Rosmolensteeg- hoek Kortendijk. Een incompleet pijparden Maria-beeldje (15de-16de eeuw).

vaststellen van deze omvang is uitgegaan van de aanwezigheid van de 'vuile' laag. De archeologische sporen in de vorm van greppels, kuilen en paalkuilen hebben een meer beperkte horizontale verspreiding. De sporen zijn gerelateerd aan de 'vuile' laag en dateren waarschijnlijk uit de Late Middeleeuwen. De sporen zijn over het algemeen gaaf. Van een aantal sporen is alleen de basis in het vlak waargenomen. Dit geldt met name voor een aantal greppels en kuilen in het oostelijke deel van proefsleuf 2. Er zijn geen grondsporen aangetroffen die toegeschreven kunnen worden aan een huis.

RAAP Archeologisch Adviesbureau,
Maaïke Lesparre-de Waal

Gorinchem * Den Haan-terrein | Van 23 tot en met 27 juli 2007 is door Hollandia Archeologie bv een definitief onderzoek uitgevoerd op het Den Haan-terrein. Op deze locatie heeft van de 17de tot en met 19de eeuw een lijnbaan gelegen. Tijdens het veldwerk werden twee gebouwen, een oven en een aantal paalgaten aangetroffen die mogelijk met deze touwbaan in verband gebracht kunnen worden. De gebouwen liggen precies op het einde van de touwbaan, zoals die op de kadastrale kaart van 1832 wordt aangegeven. Ook de gebouwen staan op de kadastrale kaart. De gebouwen en oven dateren uit de 19de eeuw. De paalgaten hebben mogelijk betrekking op een oudere fase van de lijnbaan. Verder zijn resten van in ieder geval één ophogingslaag aangetroffen met aardewerk uit de periode 1500-1575 en mogelijk nog twee ophogingslagen, waarvan de ene aardewerk bevat uit de periode 1610 -1640 en de andere dateert van na 1675.

Gemeente Gorinchem, E. J. van Rooijen

Gorinchem * Rosmolensteeg – hoek Kortendijk | Van 30 juli tot en met 2 augustus is door Hollandia Archeologie bv een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd, gevolgd door een definitief onderzoek van 24 september tot en met 4 oktober. De aanleiding voor het onderzoek was het plan de huidige bebouwing te slopen en te vervangen door een zorginstelling voor bejaarden.

De locatie kent een lange bewoningsgeschiedenis. De Kortendijk is gelegen op een oeverwal langs de Linge en is een van de oudste bewoningsassen van de stad Gorinchem. Bij dit onderzoek zijn sporen van bewoning gevonden uit de Late Middeleeuwen tot en met de Nieuwe Tijd. De vroegste sporen dateren uit de 14de eeuw en waarschijnlijk is de locatie

sindsdien continue bewoond geweest. Op een dieper niveau worden ook oudere sporen verwacht. Het vlakdekkende onderzoek beperkte zich echter tot een diepte van ca. 1 m tot 1,3 m onder het maaiveld, met uitzondering van diepe sporen zoals beerputten, die geheel uitgegraven zijn. Er zijn zes boringen gezet tot in de (vermoedelijk) natuurlijke ondergrond, die uit grijze klei bestaat. Deze ligt op een diepte van 2.75 tot 4.6 m onder het maaiveld. Hierop liggen een aantal ophogingslagen uit verschillende periodes van bewoning en van ophoging van de dijk. De aangetroffen resten bestonden uit vele muren en funderingen van woonhuizen uit verschillende periodes, met bijbehorende (water)keldertjes en in totaal acht afval- en beerputten. Er was weinig sprake van verstoring. Gave resten werden op sommige delen van het terrein al aangetroffen vanaf 0.2 m onder maaiveld. De conserveringsomstandigheden voor de diverse materiaalcategorieën bleken goed te zijn. Het grootste deel van de vondsten bestaat uit aardewerk. Hoewel de vondsten nog niet geheel zijn uitgewerkt kan worden gesteld dat het voornamelijk gaat om het aardewerk uit de 14de tot de 19de eeuw. Als bijzonderheden zijn nog te melden de vondst van een incompleet pijpenaarden Mariabeeldje (15de-16de eeuw) (afb. 34), een pot van een onbekend type grijs aardewerk (1375-1425) (afb. 35), een kandelaartje van roodbakkerd aardewerk met loodglazuur (datering 1750-1850) en een deel van een leren wambuis. In de stort is een aantal muntgewichtjes gevonden.

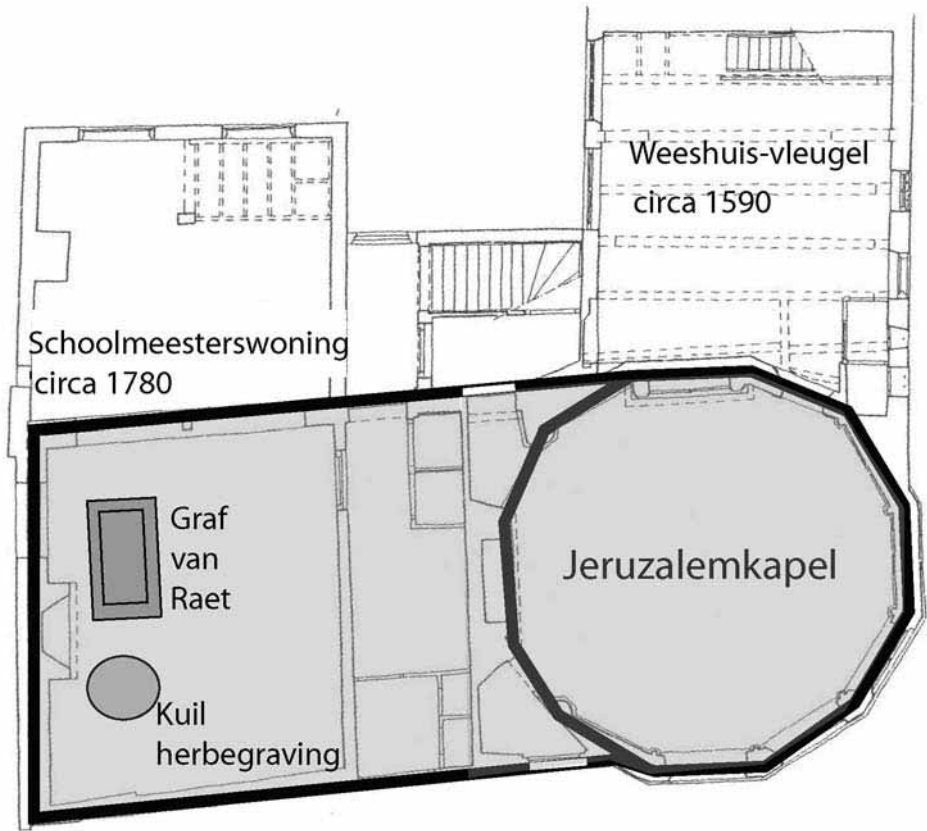
Afb. 35. Gorinchem * Rosmolensteeg- hoek Kortendijk. Pot van een onbekend type grijs aardewerk (1375-1425 na Chr.).

Gemeente Gorinchem, Eliza van Rooijen

Gouda * Raoul Wallenbergplantsoen | Nu de restauratie van de Jeruzalemkapel vrijwel is afgerond, is recentelijk ook een begin gemaakt met de restauratie van de ‘Schoolmeesterswoning’, direct naast de kapel, waar voorheen jongerensociëteit de Gonz was gevestigd. Bij deze in het kader van het project ‘Cultureel en Havenkwartier’ uitgevoerde restauratie, werd de vloer uit de woning verwijderd, waardoor letterlijk meer zicht ontstond op de onderliggende kapel en – zeer interessant – op de stichter ervan: Gijsbert Willemsz Raet.

Na een behouden terugkeer uit het Heilige Land wilde Raet, als dank daarvoor, te Gouda een kapel laten bouwen: de Jeruzalemkapel. Hiervoor kocht hij in 1494 het huis en erf van Geertruid Florisdochter, gelegen langs de Spieringstraat.

Al vanaf het begin maakte de kapel deel uit van het kloostercomplex van de Collatiebroeders. Tegen het einde van de 16de eeuw werd vervolgens aan de oostzijde van de kapel een lange vleugel opgetrokken, waarmee de kapel echt in verbinding met het klooster kwam te staan. De volgende belangrijke transformatie betreft de sloop van het rechthoekige deel van de kapel, omstreeks 1780, en de bouw van een woonhuis op die plek: de genoemde ‘Schoolmeesterswoning’ (afb. 36).

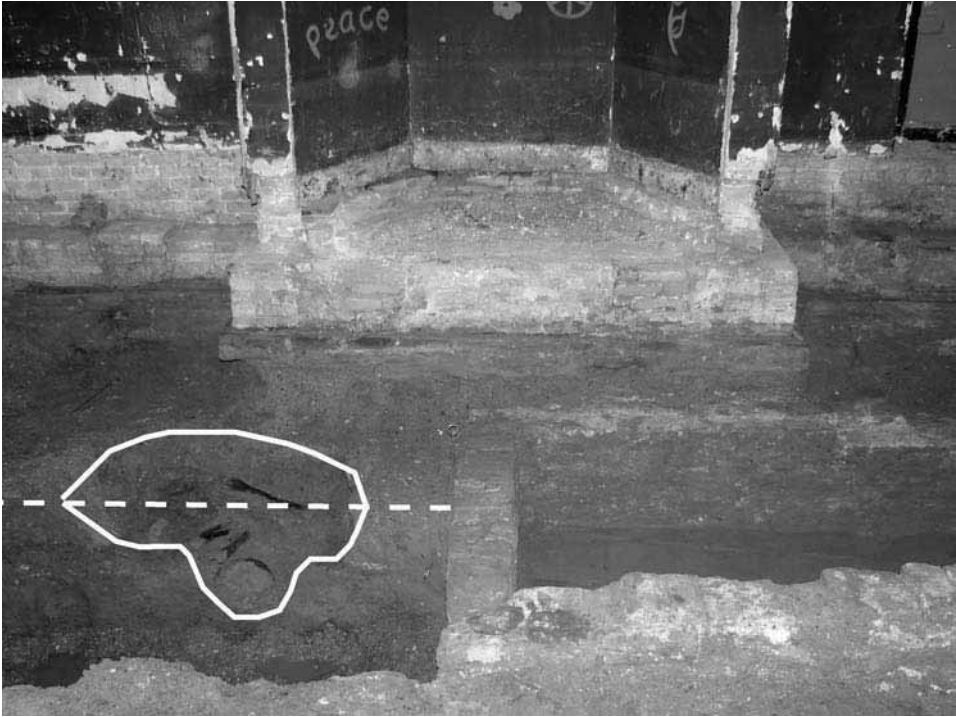

Afb. 36. Gouda * Raoul Wallenbergplantsoen. Plattegrond van de Jeruzalemkapel met daarop de verschillende elementen aangegeven (foto: Marcel van Dasselaar).

Priester Raet stierf op 28 mei 1511. Blijkens het *cartularium* (een perkamenten boekdeel waarin alle belangrijke akten uit een archief zijn gekopieerd) van de St. Janskerk, werd hij na zijn dood begraven in het rechthoekige deel van de kapel. De exacte ligging van het graf was echter onbekend. Uit een uitgevoerd archeologisch bureauonderzoek kon worden opge- maakt dat het graf zich bevond in het gewijde deel van de kapel, tussen de noordmuur (gren- zend aan de refter van het Collatiehuis) en het koorhek (Dasselaar 2006).

Het was voorafgaand aan het eigenlijke onderzoek echter maar zeer de vraag of Raet nog steeds in de kapel begraven lag. De grafsteen was namelijk al in 1586 van zijn graf verwij- derd. Bovendien was, zoals genoemd, het rechthoekige deel van de kapel in 1780 afgebro- ken, gevolgd door nieuwbouw. Het zou dus heel goed kunnen dat het skelet van Raet op één van die momenten verwijderd was.

Met al die informatie in gedachten werd besloten een onderzoek uit te voeren in het 18de- eeuwse pand, waarbij op een niet-verstorende manier gezocht kon worden naar het graf. Muurtjes, oude vloeren, andere archeologische zaken, alles moest in de bodem blijven zit- ten. Die werkwijze maakte de kans om Raet ook daadwerkelijk te vinden wel kleiner. Im- mers, als er bijvoorbeeld op 10 cm onder de moderne vloer al een oude vloer zou liggen, zou

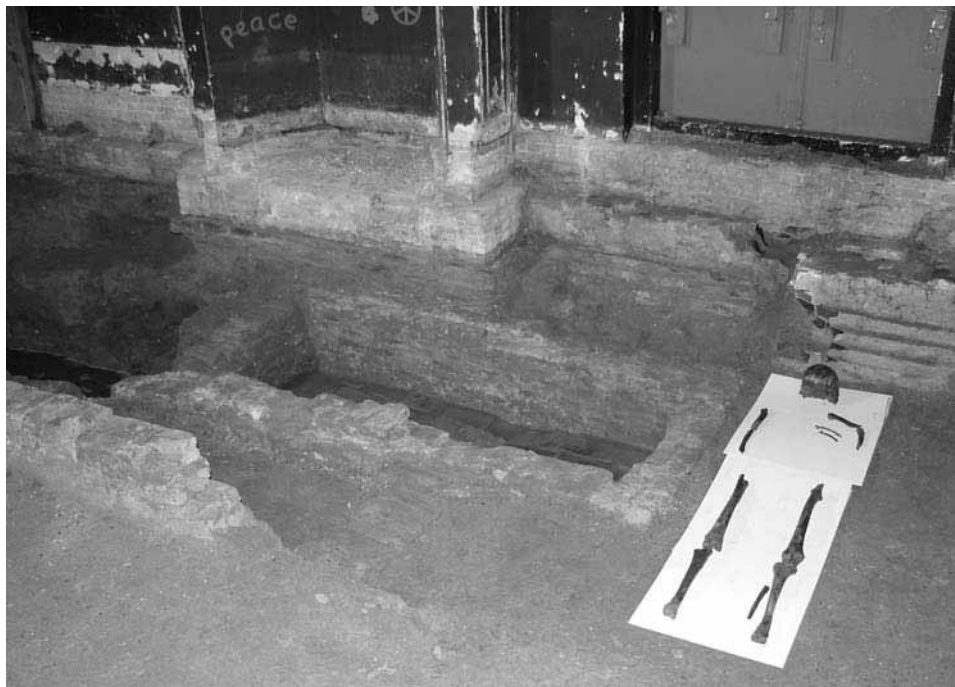

Afb. 37. Gouda * Raoul Wallenbergplantsoen. Het graf van Gijsbert Raet. Links is de kuil te zien met daarin het botmateriaal. De witte lijnen verduidelijken de omtrek van de kuil. Rechts het gemetselde graf, waarin Raet oorspronkelijk heeft gelegen. Aan de bovenzijde van de foto is een deel van de schouw, behorende tot de 'Schoolmeesterwoning', te zien (foto: Marcel van Dasselaar).

het werk al moeten stoppen. Het eerste onderzoek is daarom door de gemeentelijk archeoloog uitgevoerd, met behulp van een kleine graafmachine. Zo kon snel bepaald worden of verder onderzoek, door een daarvoor ingehuurd archeologisch bedrijf, zinvol was of niet.

Het plan was om verspreid over de ruimte proefsleuven met een breedte van 50 cm aan te leggen, op zo'n manier dat een graf van grofweg 2 bij 1 m niet gemist zou kunnen worden (Groenendijk 2007). De eerste sleuf werd, oost-west georiënteerd aangelegd in het noordelijk deel van de kapel, en leverde direct resultaat op. Er bleek alleen maar vulzand en grond met los puin in de bodem aanwezig, geen oude vloeren of muren, dus er kon dieper gegraven worden zonder iets te verstoren. In de sleuf werden allereerst de funderingen van de kapel aangetroffen, die ook als fundering van de Schoolmeesterswoning fungeerden. Bij het verder graven werd in de rand van de sleuf een fragment bot aangetroffen: een menselijk onderbeen. Toen ook een deel van een schedel zichtbaar was, werd duidelijk dat het om een begraving moest gaan. De vreemde positie en concentratie van de botten deed echter vermoeden dat het niet het oorspronkelijke graf betrof (afb. 37). Dit vermoeden werd bevestigd toen even verderop de muren van een rechthoekige structuur werden vrijgelegd. Toen de afmetingen hiervan overeen kwamen met wat er van een grafkamer te verwachten was (2,60 x 1,30 m), kon het niet missen: dit was wel het graf dat we zochten.

De kuil waarin de botten lagen, is duidelijk vanaf een hoger niveau ingegraven, waarbij

Afb. 38. Gouda * Raoul Wallenbergplantsoen. Overzicht van het graf van Gijsbert Raet, met daarnaast de stoffelijk resten van Raet uitgelegd (reconstructie) (foto: Marcel van Dasselaar).

oudere lagen werden doorsneden. De botten lijken er op een rustige wijze ingelegd; bijna gestapeld. De vulling van de kuil bestaat uit een scherp, korrelig vulzand met veel kleine steentjes, dat modern aandoet. Precies hetzelfde zand vinden we ook in het naastgelegen graf, wat er op duidt dat de kuil en het graf op hetzelfde moment zijn opgevuld. Het graf is west-oost georiënteerd, zoals gebruikelijk in de christelijke traditie. Naar alle waarschijnlijkheid heeft het skelet met het hoofd in het westen gelegen, zodat de overledene de herrijzenis van Christus in het oosten kon zien. De grafkelder bestaat uit gemetselde muurtjes, waarbij het westelijke muurtje van een ander baksteenformaat is en niet aansluit bij de andere muren. Mogelijk is deze later vervangen of toegevoegd. De binnenmaat van het graf bedraagt 2,01 m bij 74 tot 78 cm. Er is nog 47 cm opgaand muurwerk overgebleven, maar het graf zal oorspronkelijk wel wat hoger zijn geweest. De bodem bestaat uit rode vloertegels, waarbij opvallend is dat het deels om hele, deels om halve tegels gaat. Al met al maakt het een wat rommelige indruk, alsof men materiaal heeft gebruikt wat op dat moment toevallig voorhanden was. De tegels zijn gelijk aan tegels zoals die ook in 1997 in het twaalfhoekige deel van de kapel zijn aangetroffen. Het is goed mogelijk dat Raet het graf tijdens of direct na de bouw van de kapel in 1504 heeft laten aanleggen, en dus niet pas in 1511. Daarbij is dan gebruik gemaakt van materiaal dat ook voor de bouw van de kapel is gebruikt. Mogelijk levert de uitwerking van het onderzoek hieromtrent meer zekerheid.

Het aangetroffen skelet is verre van compleet. Bij de in de kuil verzamelde skeletresten gaat het met name om de lange botten, zoals dijbeen, scheenbeen, kuitbeen en bovenarm (afb. 38). Van de schedel werden twee grote fragmenten aangetroffen. Helaas blijkt het grootste deel

van het aangezicht, immers het meest fragiel, te ontbreken. Het is dan ook moeilijk uitspraken te doen over de uiterlijke trekken van Raet. Opvallend is verder het ontbreken van het bekken, de wervelkolom, ribben en hand- en voetbeentjes. Het lijkt er sterk op dat bij de herbegraving slechts een snelle selectie is gemaakt van het aanwezige stoffelijk overschot. Dit komt wel vaker voor.

Uit het botonderzoek bleek dat het ging om een mannelijk skelet, met een leeftijd tussen de 40 en 80 jaar. Omdat die leeftijdsbepaling nogal onnauwkeurig was, is het botmateriaal vervolgens door de Universiteit van Amsterdam microscopisch bekeken. Met deze methode kan de leeftijd nauwkeuriger worden bepaald. Op de resultaten van dat onderzoek moet nog even worden gewacht, net als op de resultaten van de C14-datering van het botmateriaal, uitgevoerd in Kiel, Duitsland. Uit de botten blijkt verder dat het hier om een forse persoon gaat. De lengte wordt via allerlei formules geschat op $178,6 \pm 4$ cm, wat zeker voor die tijd lang is geweest. Alle beenderen maakten tevens een erg stevige, robuuste indruk. Mochten dit inderdaad de overblijfselen zijn van Gijsbert Willemsz. Raet, dan was hij zeker geen schriel priestertje, maar eerder een grote, stevige man. De lengte van de botten wijst erop dat de dode in zijn jeugd een goede voeding heeft gehad. Er zijn geen sporen van ondervoeding of van ziektes. Alleen op het rechter scheenbeen zit een botknobbel; een plek waar nieuw bot over het oude bot is gegroeid. Dat kan wijzen op een verwonding die weer genezen is. Hoe die verwonding is ontstaan, kan helaas niet meer achterhaald worden.

Het is vrijwel zeker dat het onder de woning aangetroffen grafen skelet toebehoren aan Gijsbert Raet. De ligging van het botmateriaal in een kuil direct naast de grafkamer en de gelijke vulling van kuil en graf, zijn hiervoor sterke aanwijzingen. Daarnaast is er, voorzover bekend, nooit iemand anders in de kapel begraven geweest. Vermoedelijk is omstreeks 1780 het graf van Raet bij de bouw van het huidige woonhuis ontdekt en verstoord. Het daarbij aangetroffen botmateriaal is vervolgens, toch enigszins respectvol, herbegraven in een kuil. Waarom niet alle grote botten zijn verzameld en waarom de herbegraving niet in het eigenlijke graf heeft plaatsgevonden, blijft echter onduidelijk. Een mogelijkheid, hoewel zeer hypothetisch, is dat het in eerste instantie de bedoeling was de grafkamer voor een ander doel te hergebruiken.

Gemeente Gouda, Maarten Groenendijk

Katwijk – Rijnsburg ★ Oegstgeesterweg | Op 1 maart 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met voorgenomen bouw van een bedrijfshal in de gemeente Katwijk. Deels in overeenstemming met wat verwacht werd op basis van het bureauonderzoek (hoge verwachting voor vindplaatsen vanaf de Late IJzertijd) zijn in het onderzoeksgebied tijdens het bureau- en inventariserend veldonderzoek aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats uit de Late IJzertijd en/of Romeinse Tijd. Op basis van de verspreiding van het fosfaat is het niet mogelijk uitspraken te doen over de exacte omvang van de vindplaats. Vermoedelijk is de omvang echter beperkt. Mogelijk betreft de vindplaats een huisplaats. Aangezien op de vindplaats geen bodemverstoreningen dieper dan de bouwvoor zijn waargenomen, lijken de gaafheid en conservering van de vindplaats goed te zijn. In het onderzoeksgebied is wel de verwachte strandwal aangetroffen, maar hierop zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen waargenomen. Een proefsleuvenonderzoek moet de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging nader vaststellen.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Jan-Willem de Kort

Katwijk * Rijnsoever-Noord | Op 20 oktober 2006 is een bureau- en verkennend booronderzoek uitgevoerd in deelgebied A en op 20 september 2007 een beperkt bureau- en karterend booronderzoek in de deelgebieden B en C, in verband met de geplande nieuwbouw in het plangebied Rijnsoever-Noord in de gemeente Katwijk. Doel van het onderzoek was het eventueel aanpassen en/of verfijnen van de archeologische verwachting en het waarderen van de bekende boerderijplaatsen uit de 16de en 17de eeuw. Dit waarderende onderzoek kon voorsnag niet worden uitgevoerd.

De bodem bestaat achtereenvolgens uit marien zand dat overgaat in kwelder en/of verlandingsafzettingen. Hieronder is in alle boringen beddingzand aangetroffen. De diepteligging van de top van het beddingzand varieert sterk, hetgeen de ligging in de brede monding van de Oude Rijn bevestigt. Aan de noordoostzijde van het plangebied is in een aantal boringen vermoedelijk een restgeul (restgeulen) aangetroffen. Direct ten noordoosten van de restgeul(en) is in boringen in deelgebied A en deelgebied C een kwelder of haakwal aangetroffen. Dit zandpakket bevindt zich op een laag kwelderafzettingen en in deelgebied C op een al dan niet overstoven veenpakket. In de top van het zandpakket lijkt in één boring een vegetatieniveau aanwezig te zijn. Samen met de fragmenten Romeins aardewerk aangetroffen ten noorden van de boring (buiten het plangebied) wijst dit mogelijk op bewoning van dit niveau in de Romeinse Tijd. In het plangebied zijn in de boringen op dit niveau geen archeologische indicatoren aangetroffen.

Ten noordoosten van deze wal bestaat in deelgebied A de bodem uit een afwisseling van kwelderafzettingen en veen. Alleen in twee boringen is een restant strandwal aangetroffen. De top van de strandwal is in deze boringen geërodeerd. In twee boringen zijn archeologische indicatoren aangetroffen: het betreft fragmenten puin en een ondoordringbare puinlaag. De archeologische indicatoren houden waarschijnlijk verband met een boerderijplaats uit de 16de eeuw. De boerderijplaats langs De Krom staat op de archeologische verwachtingskaart aangegeven als globale locatie waarbinnen deelgebied C ligt. Zij bevindt zich echter buiten de locatie die is aangegeven op de archeologische verwachtingskaart.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Bram Jansen

Leiden * Aalmarkt | In de periode 28 mei-29 juni en 17 oktober-6 december 2007 heeft de gemeente Leiden een opgraving uitgevoerd op de bouwlocatie Aalmarkt 8-9 in het centrum van Leiden. Het terrein bevindt zich in een van de oudste bewoningskernen van Leiden. In de 12de eeuw bestond de stad uit een bewoningskern rondom het grafelijk hof in de huidige Pieterswijk, een dijkdorp langs de huidige Breestraat, een kern rondom de Burcht en een dorp aan de noordzijde van de Rijn (Maredorp). Vanaf de 12de eeuw is men begonnen met het winnen van land in de Rijn. De nadruk lag hierbij rondom het hoogste punt van de Breestraat: de kern van het dijkdorp nabij het huidige stadhuis. Naar de uiteinden van de Breestraat toe zal de landaanwinning langzamer zijn gebeurd en zijn de nieuw verworven percelen mogelijk ook later bebouwd.

Het onderzoeksgebied ligt op de grens tussen het dijkdorp en de aanplempingsgebieden in de Rijn. Het perceel dat doorloopt van de Aalmarkt tot de Breestraat, is vanaf de tweede helft van de 13de eeuw in gebruik geweest door het St. Catharinagasthuis; een instelling bedoeld voor de opvang van doortrekkende arme lieden. Voor die tijd kan al bebouwing aanwezig geweest zijn, zowel aan de Breestraat als aan de Aalmarkt, maar hierover zijn geen archiefstukken bekend. In 1276 werd de kapel van het gasthuis gewijd, op de plek van de

huidige Waalse kerk; het gasthuis zal er toen al enkele jaren gevestigd zijn geweest. Aan weerszijden van de kerk lag het hoofdgebouw van het gasthuis. Op het terrein daarachter lagen allerlei bijgebouwen, waaronder een brouwhuis, een proviandhuis, een slachthuis, stal en meerdere ziekenzalen. Het exacte gebruik van het binnenterrein is echter niet bekend.

In fase 0 (week 7) is een kleine proefsleuf gegraven achter de Waalse kerk. Hier zijn geen archeologische resten aangetroffen.

In fase I (week 22 tot en met 26) werd een deel van het terrein opgraven tot een maximale diepte van 1,5 m onder het maaiveld van de Aalmarkt. Alle stenen funderingen werden in deze fase onderzocht, behalve de onderkanten van een drietal diepergelegen water- en beerputten.

In fase II (week 42 tot en met 49) werd het gehele terrein binnen damwanden verdiept. Aan de Aalmarktzijde werd verdiept tot 4,5 m onder straatniveau. De archeologische stratigrafie liep naar verwachting door tot 3,5 m onder N.A.P. en onder de voormalige foyer van de Stadsgehoorzaal tot 2 m onder N.A.P.. Dit laatste deel was al verstoord tot een diepte van ongeveer 1,5 m onder het maaiveld door de bouw en sloop van de voormalige foyerkelder.

Het onderzoek heeft een enorme hoeveelheid informatie opgeleverd over de wijze en fasering van de ontginning van het gebied. Gebleken is dat de landaanwinning in eerste instantie een gemeenschappelijk karakter had, maar vervolgens perceelsgebonden werd voortgezet. Dit vinden we terug in het patroon van verkavelingsgreppels, beschoeiingen en aanplempingen.

De oudste bewoningsresten dateren uit het begin van de 13de eeuw. Deze resten bestaan uit de achterzijde van woonerven langs de Breesstraat, herkenbaar aan enkele houten hekwerken, greppeltjes en afvalkuilen. Van huizen uit deze tijd lijken geen sporen aanwezig te zijn. Ook uit de fase waarin het gasthuis het terrein in gebruik had zijn veel sporen teruggevonden. Tijdens het onderzoek is de fasering van de bebouwing op het terrein beter in beeld gebracht en is – met name door het opgraven van de centrale beerput van het gasthuis – een beeld ontstaan van de materiele uitrusting van het complex. Ten slotte is ook uit jongere fasen meer bekend geworden over de bebouwing en functie van het terrein.

Gemeente Leiden, Chrystel Brandenburg

Leiden * Hooglandse Kerkgracht/Middelweg | Op het terrein tussen Hooglandse Kerkgracht 42 en Middelweg 14 is een kleinschalig proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Het terrein ligt in een gebied dat in 1294 officieel bij de stad Leiden is gaan horen. De beide straten vormden de noord-zuid-verbinding in dit nieuwe stadsdeel. Het vermoeden bestaat daarom dat met name de Middelweg, gezien de breedte van de straat, al een veel vroegere oorsprong heeft. De oudste vermeldingen van huizen tussen de Hooglandse Kerkgracht en de Middelweg dateren uit 1354. Vaak was sprake van langgerekte percelen die toegang hadden tot beide straten. Soms waren de huizen op de Hooglandse Kerkgracht georiënteerd en soms lag de voorzijde van de huizen juist aan de Middelweg.

Het meest zuidelijke deel van het bouwblok tussen de Hooglandse Kerkgracht en de Middelweg hoorde bij het kerkhof dat rondom de Pancraskerk lag (momenteel Hooglandse Kerk). Dit kerkhof werd in de loop der tijd steeds groter, waardoor bestaande bebouwing aan de Middelweg moest worden gesloopt ten gunste van het kerkhof. Rondom het kerkhof werden huizen gebouwd voor rijke of in aanzien staande personen. Zo lag ten noorden van

het kerkhof het Kapittelhuis waar de kanunniken hun bijeenkomsten hielden. Ook is bekend dat veel priesters hun huizen hadden in het bouwblok Hooglandse Kerkgracht / Middelweg. Het is niet precies bekend waar de grens van het kerkhof en de bebouwing ten noorden ervan lag.

Direct ten noorden van de onderzoekslocatie ligt momenteel het Mierennesthofje. Vanaf het einde van de 14de eeuw tot 1532 lag op deze plaats het St. Pancrasbegijnhof: een hofje dat bij stichting gebruik maakte van al bestaande woningen en plaats bood aan circa elf begijnen.

Bij het verwijderen van de bestrating bleken op een diepte van 0,15 m onder het maaiveld funderingsresten te liggen. De aangetroffen funderingen vertegenwoordigen diverse bouwfasen. De smalle proefsleuf is plaatselijk verdiept en uitgegraven tot een maximale diepte van 2,7 m onder het maaiveld. Hierbij werden tot een diepte van 1,8 m archeologische resten aangetroffen. Tijdens het onderzoek zijn geen menselijke skeletresten gevonden: we mogen aannemen dat de grens van de begraafplaats ten zuiden van het onderzoeksterrein lag. Wel is vastgesteld dat een complexe hoeveelheid bouwsporen aanwezig is. Deze bebouwing dateert in ieder geval uit de 16de en 17de eeuw. Hieronder bevinden zich naar alle waarschijnlijkheid nog bouwsporen uit de Late Middeleeuwen.

Gemeente Leiden, Chrystel Brandenburgh

Leiden * Roomburg | In het kader van de herinrichting van het archeologisch monument Roomburg is in augustus 2007 een kleinschalig booronderzoek uitgevoerd op het zuidelijk deel van het monument. Doel van dit onderzoek was het bepalen van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging van de archeologische resten. Tijdens het onderzoek zijn elf boringen gezet. In alle boringen werden meerdere archeologische indicatoren aangetroffen daterend uit de Romeinse Tijd. Het betreft Romeins aardewerk, bouwkeramiek, mortel, leem en veel houtskool. De vondstlaag ligt op een maximale diepte van 0,3 m onder het maaiveld en heeft een gemiddelde dikte van 1 m.

Gemeente Leiden, Chrystel Brandenburgh

Leidschendam – Voorburg * Forum Hadriani | In het kader van de bouw van drie onderkerderde appartementencomplexen is archeologisch onderzoek verricht op het Rijksmonument Forum Hadriani. In september vond de archeologische begeleiding van het bouwrijp maken van de terreinen plaats. Aansluitend zijn de drie bouwputten van oktober 2007 tot eind mei 2008 opgegraven. De resultaten zullen in de kroniek over 2008 worden gepubliceerd.

Universiteit van Amsterdam-AAC/Projectenbureau, C. Nyst

Midden-Delfland * Harnaschpolder – Harnaschkade | Tijdens het proefsleuvenonderzoek in 2006 werd aan de Harnaschkade in de Harnaschpolder een Romeins nederzettingsterrein aangetroffen met eveneens de restanten van laatmiddeleeuwse bewoning. Dit terrein, met een omvang van bijna 1,6 ha., is gelegen op de zuidelijke oeverwal van een zijtak van een voormalige kreek uit de Duinkerke I-transgressiefase en is vanaf begin mei tot en met augustus 2007 in z'n geheel opgegraven. In de directe omgeving van de opgraving zijn meerdere Romeinse nederzettingen bekend die als het ware in een lint langs en op de oude oeverwallen, op een afstand van enkele honderden meters van elkaar lagen. Deze nederzettingen waren met elkaar verbonden door een grootschalig verkavelingssysteem,

Afb. 39. Midden-Delfland * Harnaschpolder. Overzicht van een deel van één van de Romeinse huisplattegronden met bijgebouw. Op de achtergrond de immer voortschrijdende bouwwerkzaamheden.

dat ter hoogte van de Harnaschpolder de afgelopen jaren door middel van grootschalig sleuvenonderzoek in kaart is gebracht. Gedurende de opgraving zijn voor de Romeinse periode sporen uit verschillende bewoningsfasen aangetroffen. De vindplaats dateert, zoals zovele in Zuid-Holland, vanaf het einde van de 1ste eeuw tot het begin van de 3de eeuw. De aangetroffen sporen bestonden uit tenminste twee tot drie huisplattegronden van boerderijen, een bijgebouw, meerdere water- en afvalkuilen, en greppels en sloten die tot verschillende erven hebben behoord en in een aantal gevallen onderdeel uitmaakten van het Romeinse verkavelingssysteem (afb. 39).

Het grootste huis heeft een afmeting gehad van 7 bij minimaal 24 m. In een viertal (paal)kuilen bleken onder het grondwaterniveau nog de restanten van grote houten palen bewaard te zijn gebleven. Deze 'staanders' langs de binnenzijden van het huis waren van esenhout en maakten onderdeel uit van de dragende constructie van het dak. Jaarringenonderzoek heeft inmiddels uitgewezen dat deze essen rond 133 na Chr. zijn gekapt. De boerderij laat zich goed vergelijken met een huistype dat op het Wateringse Veld in Den Haag is opgegraven.

Het vondstmateriaal bestaat voornamelijk uit huishoudelijk afval, zoals aardewerk en dierlijk botmateriaal. Als gevolg van een egalisatie van het terrein in de jaren '60 was er geen cultuurlaag meer aanwezig, waardoor nauwelijks metalen objecten zijn aangetroffen. Het meeste aardewerk, zo'n 80%, is handgevormd. Directe aanwijzingen voor de lokale productie van aardewerk zijn in de regio niet bekend, echter diverse fragmenten van een grote

bakoven en meerdere stuks gesinterd aardewerk (mogelijk zelfs misbaksels) kunnen voor dit nederzettingsterrein toch in die richting wijzen. Nog uit te voeren chemisch en petrografisch onderzoek van het aardewerk dient hierover uitsluitsel te geven. Vermeldenswaardig is de vondst van een menselijk schedeldak dat in een greppel aan de rand van de nederzetting is gevonden. Tijdens het proefsleuvenonderzoek in 2006 is ten zuiden van het nederzettingsterrein ook een menselijke humerus (bovenarm) aangetroffen.

Zoals hierboven al werd aangehaald lagen ter hoogte van de Romeinse nederzetting eveneens de restanten van een laatmiddeleeuwse nederzetting. Tijdens het onderzoek kon slechts een deel van deze woonplaats worden opgegraven. De kern van de bewoning, de boerderij(en), bevond zich vermoedelijk onder de huidige bebouwing langs de Harnaschkade en de Harnaschwetering. Het merendeel van de sporen bestond uit greppels en (mest)kuilen. Een interessante ontdekking was de vondst van een tonput, waarbij de duigen van de ton onder het grondwaterniveau nog zeer goed bewaard waren gebleven. De ton werd gedragen door meerdere fragmenten van kloostermoppen. Dendrochronologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het eikenhout van de ton is gekapt rond 1378 na Chr. De gekapte eik is afkomstig uit centraal Zuid-Duitsland, alwaar de ton is vervaardigd en als vat gevuld met wijn, bier of een ander product mogelijk naar Delft is getransporteerd. Vervolgens is het vat in de Harnaschpolder hergebruikt als beschoeiing voor een waterput die de bewoners van de laatmiddeleeuwse woonplaats voorzag van drinkwater. In de put zijn verder geen vondsten gedaan.

Het vondstmateriaal dient nog te worden gedetermineerd, maar voorzover het zich nu laat aanzien dateert het aardewerk vanaf de late 13de tot en met het begin van de 15de eeuw. Naast het vele aardewerk is er een aanzienlijke hoeveelheid dierlijk botmateriaal aangetroffen, waaronder de complete skeletten van meerdere paarden en runderen. Tussen de overblijfselen van een aantal van deze dieren zijn eveneens resten van nog ongeboorte dieren aangetroffen.

Gemeente Midden-Delfland, Erfgoed Delft e.o., Jean Paul Bakx

Midden-Delfland * Harnaschpolder – Woudselaan | In opdracht van de gemeente Midden-Delfland is vanaf 2006, ten zuiden van de Woudselaan in de Harnaschpolder, groot-schalig archeologisch (voor-)onderzoek uitgevoerd. In verband met de beschikbaarheid van de terreinen kwam het archeologisch vooronderzoek schoksgewijs tot stand en liep het als het ware met de verwerving van de grond mee. Zo zijn er in 2007 weer een aantal terreinen ‘vrijgekomen’ die voor archeologisch vooronderzoek in aanmerking kwamen. In totaal is tijdens twee veldwerkcampagnes ca. 6500 m² aan proefsleuven gegraven. Het merendeel van de aangetroffen sporen bestond uit sloten en greppels die behoren tot de Romeinse Tijd, de Late Middeleeuwen of Nieuwe Tijd. De Romeinse sloten en greppels maken onderdeel uit van een groter opgezet verkavelingssysteem, waarvan al tijdens eerdere veldwerkcampagnes aansluitende greppels en sloten zijn gedocumenteerd.

Naast greppels en sloten die onderdeel uitmaakten van de verkaveling is in het noordwesten van de Harnaschpolder ook een kringgreppel met een opening in het noordwesten aangetroffen. De enigszins ovale structuur wordt oversneden door een Romeinse kavel-sloot. Tijdens archeologisch onderzoek in de negentiger jaren in het tracé van de Rijksweg A4 zijn een viertal vergelijkbare structuren gevonden. De functie van dergelijke kringgreppels is nog onduidelijk (afb. 40). Veelal worden ze in verband gebracht met opslagdoeleinden in de vorm van hooimijten, maar aanwijzingen hiervoor ontbreken. Hetzelfde geldt in

Afb. 40. Midden-Delfland * Harnaspolder. Overzicht van de laatmiddeleeuwse sporen met in het midden één van de cirkelvormige randstructuren.

dit geval ook voor de interpretatie als omgreppeling van een grafheuvel. Op enige tientallen meters ten zuiden van de kringgreppel was de oversnijdende kavelsloot opgevuld met 3de-eeuws Romeins importaadewerk. Deze aardewerkdump is afkomstig van een naastgelegen nederzettingsterrein waar in 2008 nog archeologisch onderzoek zal plaatsvinden.

Er zijn weinig sloten uit de Middeleeuwen aangetroffen. De reden hiervoor is dat het huidige verkavelingspatroon terug gaat tot de laatmiddeleeuwse ontginningen. De kavelgrenzen liggen nu nog vaak als sloten in het landschap. Wel zijn met de opkomst van met name de glastuinbouw sommige percelen samengevoegd, waardoor de sporen van de dichtgegooide sloten in de proefsleuven konden worden waargenomen. Naast deze kavelsloten zijn in proefsleuven, zo'n 75 m ten noorden van een laatmiddeleeuwse nederzetting die in 2006 is opgegraven, geheel onverwachts wederom sporen van een laatmiddeleeuwse woonplaats aangetroffen. Gelet op de planning van de bouwwerkzaamheden is er in overleg met de opdrachtgever aansluitend een opgraving uitgevoerd. In totaal is 2300 m² van de woonplaats opgegraven. Het nederzettingsterrein is echter groter geweest, aangezien een deel was verstoord door een voormalig waterbassin dat ten behoeve van de tuinbouw was aangelegd. Tijdens het onderzoek is een stelsel van greppels en sloten waargenomen die zich rondom de bewoning hebben bevonden. De daadwerkelijke overblijfselen van een huisplattegrond zijn helaas niet meer aangetroffen.

De vermoedelijke locatie van de boerderij en eventuele bijgebouwen is veelal wel te bepalen aan de hand van de lege ruimten binnen het nederzettingsterrein. Een goed voorbeeld

hiervan is in 2006 aangetroffen tijdens een opgraving in de Voordijkshoornsepolder in de gemeente Delft. De opgravingen die in en rondom Midden-Delfland op 12de- en 13de-eeuwse nederzettingsterreinen zijn uitgevoerd, hebben met uitzondering van de opgravingen van 'de Bult' in Rijswijk en de Zuideindseweg in Delfgauw, geen huisplattegronden opgeleverd. Wel zijn er binnen de omgreppelingen een tweetal cirkelvormige structuren waargenomen die zeer waarschijnlijk zijn te interpreteren als hooimijten of wellicht als veekraal.

De vondsten die in de kuilen, greppels en sloten gedane vondsten zijn gedaan, bestaan voornamelijk uit het gebruikelijke huisafval, zoals dierenbotten (slachtafval van voornamelijk rund en schaaap) en aardewerk. Daarnaast zijn nog enkele metalen objecten met de metaaldetector gevonden, waaronder een bronzen zwaardschede/puntbeschermer, een bronzen pijlpuntje en een zilveren 'mijt' (munt uit de 13de-14de eeuw). De woonplaats is voor slechts één tot twee generaties in de 13de eeuw in gebruik geweest.

Gemeente Midden-Delfland, Erfgoed Delft e.o., Jean Paul Bakx

Midden-Delfland * Kerkpolder (Golfterrein) | In de Kerkpolder wordt de bestaande golfbaan in noordelijke richting uitgebreid. Ten noorden van de bestaande golfbaan zijn daarom diverse watergangen aangelegd. In augustus en november van 2007 heeft het AAC/Projectenbureau in dit gebied veldonderzoek verricht. Het gaat om een combinatie van een inventariserend veldonderzoek met behulp van proefsleuven, een archeologische begeleiding van de watergangen en opgravingen. Tijdens het onderzoek zijn 11 putten aangelegd. De afmetingen van de sleuven variëren sterk en zijn afgestemd op de aan te leggen waterpartijen. Het onderzoek heeft sporen van bewoning en landgebruik hoofdzakelijk uit twee perioden opgeleverd, te weten de Romeinse Tijd en de Nieuwe Tijd. In beide perioden gaat het hoofdzakelijk om slootcomplexen. De betekenis van sporen en vondsten ligt in de microregionale samenhang van het Romeinse cultuurlandschap. Ondanks de geringe omvang van de opgravingsputten is zicht gekomen op de vorm van de verkaveling en worden drie nederzittingslocaties verondersteld naast de bekende locatie MD 03.01, waarbij er aansluiting is gevonden met de verkaveling van deze locatie. Daarmee is het beeld verkregen van een zeer dichtbebouwde geul met in totaal vier nederzettingen met een onderlinge afstand van 200 tot 300 m.

Universiteit van Amsterdam-AAC/Projectenbureau, H. van Londen

Noordwijk * Kerkstraat (Digrosterrein) | In verband met de geplande aanleg van een ondergrondse parkeergarage in de gemeente Noordwijk is een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd. Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek in het plangebied is vastgesteld dat er sporen en structuren uit de Nieuwe Tijd aanwezig zijn. Er zijn geen archeologische resten uit de Middeleeuwen of de Prehistorie aangetroffen. In het oostelijke gedeelte van de proefsleuf zijn het sporen van menselijke activiteiten die verband houden met een achtererf in de directe omgeving van woonhuizen (beer-/waterput, (puin)kuilen, onregelmatige broei-/moestuinsonbedden). Mogelijk kunnen deze sporen in verband gebracht worden met het kloosterterrein van de heilige Catharina en de heilige Barbara uit de 16de eeuw. Op grond van hun aard en datering zouden ze echter eerder met de bebouwing van na de 17de eeuw geassocieerd moeten worden toen het klooster grotendeels afgebroken was. In het westelijke gedeelte van de proefsleuf betreft het sporen van activiteiten die verband houden met een iets grootschaligere en uniformere tuin- en/of akkerbouw (oude

akkerlaag en regelmatige broei-/moestuinbedden). Deze twee activiteitsgebieden worden gescheiden door een sloot en een fundering van een muur (erfscheiding). De sloot vormde vermoedelijk de oostelijke begrenzing van het akker-/ tuinbouwgebied en de muur vormde de westelijke begrenzing van het achtererf en het voormalige kloosterterrein.

Er zijn keramiekscherven, botfragmenten, brokjes baksteen, natuursteenfragmenten en metaal geborgen. Daarnaast is een aantal houten paaltjes aangetroffen. De keramiek bestaat voornamelijk uit fragmenten van borden, schalen, kannen en grapes van geglaazuurd roodbakkend aardewerk en Nederlandse majolica. Vrijwel al het aardewerk stamt uit de Nieuwe Tijd. Het botmateriaal is relatief schaars en bestaat voornamelijk uit slacht-/ keukenafval (varken en schaap/geit). De bakstenen dateren, op één enkele losse baksteen uit de Late Middeleeuwen na, uit de Nieuwe Tijd. De verzameling natuursteen bestaat uit stukjes leisteen en een brok tufsteen uit een recentelijk verstoorde/opgebrachte laag. Hier gaat het vrijwel zeker om oud bouw materiaal, mogelijk afkomstig van de middeleeuwse Sint Jeroenskerk. Tufsteen is in de 11de tot 13de eeuw als bouw materiaal gebruikt in de constructie van belangrijke gebouwen (kerken, kastelen). Daarvóór komt tufsteen in de archeologische context voor als (hergebruikt) Romeins bouw materiaal. Verder is er nog één muntje gevonden door middel van een metaaldetector. De duit met opschrift *Hollandia* komt uit de beerputvulling en dateert uit 1754.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Mina Jordanov

Oegstgeest * Rijnfront-zuid | In opdracht van Vastgoed bv (Universiteit Leiden) is archeologisch onderzoek uitgevoerd binnen het plangebied Rijnfront-zuid. Hierbij is in totaal bijna 2 ha van een ca. 17 ha groot terrein opgegraven. Het onderzoek bestond uit een inventariserend onderzoek in de vorm van proefsleuven en twee opgravingen.

De archeologische resten bevinden zich op de hogere delen van de kronkelwaardafzettingen ten noorden van de Oude Rijn. De ondergrond bestaat uit een dik pakket gelamineerde zand- en kleilagen, waarop zandige ruggen zijn afgezet. Het verschil in hoogte van de hoge ruggen en de lagere delen is zeer minimaal (max. 50 cm), maar van wezenlijk belang voor de vroegmiddeleeuwse bewoners, die op de hoge delen hun huizen bouwden. Het terrein is doorsneden door verschillende geulen. Van het merendeel is niet vast te stellen wanneer ze actief waren. Uitzondering hierop vormt een 20 m brede oost-west-georiënteerde geul die het terrein grofweg in tweeën deelt. Vondstmateriaal uit de vulling wijst uit dat deze watervoerend was ten tijde van de Merovingische bewoning.

Zowel ten noorden als ten zuiden van de geul zijn nederzettingssporen aangetroffen. De noordelijke en westelijke begrenzing van de nederzetting zijn vastgesteld in de proefsleuven. De oostelijke en zuidelijke grenzen worden gevormd door de snelweg A44 en de provinciale weg N206 richting Katwijk.

Het onderzoek heeft veel archeologische grondsporen opgeleverd, waaronder paalsporen, staaksporen, kuilen, waterputten en afvalkuilen. In totaal zijn er zeven huisplattegronden te onderscheiden, waarvan vier typologisch als Odoorn-B geclassificeerd kunnen worden. Deze vroegmiddeleeuwse huizen kenmerken zich door een rechthoekige eenschepig grondvorm en een tweedeling in een woon- en staldeel. Het woondeel is in enkele gevallen nog in twee aparte kamers verdeeld. De wanden zijn geheel of gedeeltelijk opgebouwd met dubbele wandpalen. De ingangen bevinden zich in beide lange wanden en in de korte wand van het staldeel.

Afb. 41. Oegstgeest * Rijnfront-
zuid. Een afgedankte ton werd ge-
bruikt als beschoeiing van een wa-
terput.

Afb. 42. Oegstgeest * Rijnfront-zuid. De beschoeiing van de insteekhaven.

Afb. 43. Oegstgeest * Rijnfront-zuid. Een paar schoenleesten; de oudst bekende van Nederland.

In de directe omgeving van de huizen is een aantal bijgebouwen aangetroffen. Waarvoor deze gebruikt zijn is in vele gevallen niet meer te achterhalen. Bij één van de structuren is, net als in het staldeel van de huizen, een soort vakkenindeling (in de vorm van paalsporen) te herkennen. Dit doet vermoeden dat dit bijgebouw in gebruik is geweest als stal. Dat is op zichzelf niet vreemd, maar roept de vraag op waarom er naast de staldelen binnen de huizen ook nog een aparte stal nodig was.

Rondom de huizen zijn tevens waterputten aangetroffen, waarbij grofweg drie beschoeiingstypen herkend zijn: tonputten, vierkante- en gevlochten constructies. Het eerste type, dat veelvuldig is gebruikt, is gemaakt van oude afgedankte tonnen die worden ingegraven om als beschoeiing te dienen (afb. 41). Bij het tweede type is een vierkante constructie gemaakt, waarbij het hout veelal bestaat uit hergebruikt (constructie)hout. Van het derde type is slechts één voorbeeld bekend in Oegstgeest, waarbij een gevlochten 'mand' is ingegraven.

Een opvallend type grondspoor dat aangetroffen werd in de omgeving van enkele huizen bestaat uit een serie van vier met elkaar verbonden kuilen gevuld met rood verbrand leem. De bodems en de wanden van deze kuilen zijn bekleed met een 10 cm dikke laag zeer humeus donkerbruin zand. Dit geheel wordt geïnterpreteerd als een ovencomplex, waarvan de exacte functie (bijvoorbeeld metaalproductie, aardewerk- of bakkersoven) echter onduidelijk blijft.

Het merendeel van het vondstmateriaal is afkomstig uit de vulling van de oost-west-georiënteerde geul, afvalkuilen en de waterputten. Hierbij gaat het voornamelijk om grote hoeveelheden Merovingisch aardewerk, dierlijk bot, metaal, productieafval voor glazen kralen en verscheidene houten voorwerpen. Op basis van het aardewerk wordt geconcludeerd dat de bewoning heeft plaatsgevonden tussen 525 en 675 na Chr.

De meest opvallende vondst is een groot aantal palen en delen van gevlochten houten schermen, die samen de beschoeiing van drie insteekehavens hebben gevormd (afb. 42). Deze zijn haaks op de oost-west-georiënteerde geul aangelegd. Twee C14-dateringen van het vlechtwerk plaatsen de insteekehavens aan het eind van de 5de tot en met de 6de eeuw na Chr.

Een unieke vondst voor Nederland is ten slotte een paar van hout gemaakte schoenleesten, ontdekt naast één van de beschoeiingen (afb. 43). De oudste tot nu toe bekende schoenleesten

stammen namelijk uit de Hoge Middeleeuwen (ca. 1000-1200 na Chr.). Vanwege de goed geconserveerde archeologische resten en de insteekhavens is de nederzetting een belangrijke aanvulling op onze kennis van de vroegmiddeleeuwse bewoning in het Rijnmondingsgebied.

Archol bv, Tom Hamburger

Oud-Beijerland * Kwakseweg (Industrieterrein Hoogerwerf) | Hier zijn graafwerkzaamheden ten behoeve van de aanleg van een riooltracé archeologisch begeleid. Het onderzoeksgebied ligt direct ten westen van de boerderij Hooger Werf, ten zuidoosten van de bebouwde kom van Oud-Beijerland. Het betrof een braakliggend terrein, voorheen het onverharde erf van de boerderij. De hoogte van het maaiveld lag tussen 0,30 m onder N.A.P. en 0,70 m boven N.A.P.

De archeologische begeleiding resulteerde in de documentatie van de aanwezigheid van een pakket van ophoog- en afvallagen die aan de westzijde tegen de onder een steile hellingshoek oplopende, oorspronkelijke uit zand opgeworpen woonheuvel aanlagen. In dit pakket van ophoog- en afvallagen bleek een gracht te zijn ingegraven, die afgaande op het in de vulling aangetroffen aardewerk waarschijnlijk op het eind van de 17de of vroeg in de 18de eeuw gedempt moet zijn. Tevens werd een dierbegrafing aangetroffen. De aangetroffen ophoog- en afvallagen konden op basis van het aangetroffen aardewerk in de 17de eeuw worden gedateerd.

SOB Research, J. Ras & L.R. van Wilgen

Papendrecht * Bosch | Enkele decennia geleden werd hier aan de dijk een aantal huizen afgebroken. Door de aanleg van een oprit in 2006 en de geplande bouw van een parkeergarage met enkele winkels, werd de grond in het dijktaalud zodanig beroerd dat de restanten van funderingen en afval uit vervlogen eeuwen weer aan het daglicht kwamen. Te melden valt het gebruikelijke scala aan aardewerk- en tegelfragmenten. Het merendeel valt in de periode 1600-1900. Behalve enkele Nederlandse duiten uit de 17de/18de eeuw, werd een loden penning uit 1774 gevonden. Deze penning komt waarschijnlijk uit de scheepvaart. Het opschrift luidt: PW.V 12ST 1774. De 12 (van stuiver) en de 4 van 1774 zijn er apart ingeslagen. Per jaar werd er een vast tolbedrag betaald. Het lijkt erop dat middels een klop het jaar van uitgifte is ingevoerd. In dit geval was het lood gegoten met 177 erin en elk cijfer, in dit geval de 4, kon eraan worden toegevoegd. Waarschijnlijk moesten schippers jaarlijks een penning betalen bij het passeren van een baken, lantaarn of na het verbeteren van een vaarweg of iets dergelijks, ten bedrage van 18 stuivers. De afkorting PW.V zou op stadhouder Prins Willem V kunnen slaan op wiens gebied de belasting geëind zou kunnen zijn. Het jaartal 1774 past daar in ieder geval uitstekend bij.

AWN Lek- en Merwestreek, C. van der Esch

Papendrecht * Westeind | Nadat een dijkhuis jarenlang had leeggestaan, luidde de komst van de slopershamer het einde in van weer een karakteristiek element in de oude bebouwing. Door bodemsanering en de aanleg van het riool, werd het dijktaalud flink op de schop genomen.

In de vervuilde grond zijn enkele 17de- en 18de-eeuwse duiten en een waarschijnlijk 17de-eeuws loden blokgewicht met het wapen van Rotterdam met de jaarletter S gevonden. Dit blokgewicht heeft een diameter van 28 mm en een gewicht van 57 gram. Verder werden een

loden penning, een grofgetande loden kam, enkele koperen en ijzeren gespjes, een beitel met smidsmerk (laat 18de of 19de eeuw), een flink aantal vingerhoeden (17de en 18de eeuw), een vingerring (16de eeuw), mesfragmenten en een aantal huishoudelijke zaken, zoals delen van ijzeren potten uit de 19de eeuw gevonden. Het gebruikelijke aardewerk uit de 17de tot en met de 19de eeuw werd aangetroffen, inclusief het blauw gedecoreerde Keuls cq. Westerwald. Andere vondsten waren een fraaie pijpenaarden jachthond met een vogel in de bek, een slijpsteen en een slijpsteenfragment, wat glaswerk en een flink aantal pijpenkoppen uit de 19de eeuw en pijpen uit de 18de eeuw.

Over de loden penning valt wel wat meer te zeggen. Het is een penning met het opschrift SAS 1788 en daaronder 18. De keerzijde vertoont een zeer slecht zichtbaar wapen. Pelsdonk (Pelsdonk 2003) geeft in zijn catalogus van loden penningen een zevental loden met SAS, hoofdzakelijk afkomstig uit Rotterdam. Hij meent dat zij waarschijnlijk als tolpenning afkomstig zijn uit Sas van Gent. Echter het is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dat de tol moest worden betaald te Strijensas, voor de haven en/of voor de sluis.

De derde vondst die ook een aparte vermelding verdient, betreft een as van Faustina I die onder het afgebroken pand in de klei werd gevonden. Deze munt kan gedateerd worden tussen ca. 138-161 na Chr. Zoals op meerdere plaatsen gebeurd is, is ook hier kennelijk klei van de nabijgelegen Papendrechtse stroomrug gehaald.

AWN Lek- en Merwestreek, C. van der Esch

Rijswijk ★ Klaroenstraat | In de woonwijk 'de Muziekbuilt' werd dit jaar een flatgebouw aan de Klaroenstraat gesloopt. Het onderzoek, dat gedaan is in opdracht van Woningcorporatie Vidomes, begon in oktober 2007 en was aan het einde van dit verslagjaar nog niet voltooid. Dit verslag is dan ook niet meer dan een tussentijds overzicht.

De locatie ligt op ruim honderd meter ten noorden van het in 1967-1969 door de R.O.B. opgegraven nederzettingsterrein uit de Romeinse Tijd: Rijswijk-De Bult. In de 3e eeuw na Chr. bestond de kern van de nederzetting uit een villa (Bloemers 1978). Aan de zuidzijde van de nederzetting was het landschap in percelen landbouwgrond verkaveld. In 1967-1969 was het door de bouw van de Muziekbuilt niet meer mogelijk om informatie over het gebied ten noorden van de nederzetting te verzamelen. Enkele greppels liepen vanuit het nederzettingsterrein in noordelijke richting, zodat voortzetting van het verkavelingspatroon aannemelijk was. Twee van de greppels vanaf het nederzettingsterrein liggen parallel met een tussenafstand van 2,75 tot 4,75 m. Het flatgebouw stond precies in het verlengde van beide greppels. Een proefsleuvenonderzoek in 2006 toonde aan dat de greppels ook op de plek van de flat aanwezig waren (Holthausen 2007). Tijdens de opgraving zijn beide greppels aangetroffen. De tussenafstand van de greppels bedraagt ongeveer 4,75 m. De greppels zijn enkele decimeters diep en werden over een lengte van ruim dertig meter vrijgelegd. Mogelijk functioneerden beide greppels als begrenzing van een uitpad van Rijswijk-De Bult naar de Romeinse weg (zie elders in deze Kroniek). De Romeinse weg naar Forum Hadriani lag op ongeveer 1 km ten noorden van Rijswijk-De Bult. Het is opvallend dat bij extrapolatie van de greppels, het snijpunt met de Romeinse weg vrijwel samenvalt met de vindplaats van de mijlpaal van Caracalla uit 2005 op het kruispunt van de Huis te Landelaan met de Sir Winston Churchilllaan.

Tijdens de opgraving werden nog meer grondsporen aangetroffen, waaronder twee kringgreppels. De kringgreppels hebben een diameter (binnen de greppels) van resp. 4,2 m

en 7,75 m. Op basis van vondsten als ceramiek en baksteen dateren de kringgreppels van de Late Middeleeuwen.

Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de Gemeente Rijswijk, J.M. Koot

Rijswijk * Sir Winston Churchilllaan | In 2006 vond op de hoek van de S.W. Churchilllaan en de Huis te Landelaan een kleine opgraving plaats op de plek waar een jaar eerder een groot fragment van een mijlpaal uit de Romeinse Tijd is gevonden. De mijlpaal was geplaatst in 212-213, tijdens de regeringsperiode van Marcus Aurelius Antonius, bijgenaamd Caracalla. Tijdens de opgraving werd duidelijk dat de paal langs een weg was geplaatst. De weg liep van de Maasmond via Forum Hadriani naar de weg langs de limes (Koot 2007). Bij het onderzoek in Wateringseveld bleek deze Romeinse weg op twintig meter afstand parallel aan de huidige hoofdweg te liggen (Waasdorp 2003, p.13). Ook op de hoek van de Huis te Landelaan en de Sir Winston Churchilllaan lag de Romeinse weg op twintig meter van de huidige rijweg.

Langs de noordzijde van de Sir Winston Churchilllaan ligt een sloot die omstreeks 1958 gegraven is. Deze doorsnijdt de Romeinse weg min of meer in de lengteas. De noordelijke bermgreppel, die ongeveer een meter breed is, bleef daarbij gespaard. In 2007 vonden werkzaamheden plaats aan de beschoeiing van de sloot. Door de aanleg van enkele kleine proefsleuven was het nu mogelijk het tracé van de noordelijke *bermgreppel* en daarmee het tracé van de Romeinse weg vast te stellen. Opvallend is dat de Romeinse weg geleidelijk steeds dichterbij de huidige rijbaan komt te liggen. Op ongeveer driehonderd meter vanuit het eerder genoemde kruispunt wordt de bermgreppel door de huidige sloot gesneden. Mogelijk volgen vanaf deze locatie de Romeinse weg en de huidige rijbaan richting Forum Hadriani hetzelfde tracé.

Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de Gemeente Rijswijk, J.M. Koot

Rijswijk * Sir Winston Churchilllaan/Eisenhowerplein | Tijdens de sloop van een boerderij aan de Ockenburger Tientweg kwam in de tuin een natuurstenen ornament tevoorschijn. Het ornament, dat vervaardigd is van zandsteen, bestaat uit twee delen die met elkaar verbonden zijn door een ijzeren staaf. Het onderste deel bestaat uit een rechthoekig eenvoudig geprofileerd blok met de afmetingen 42x42x62 cm. Op één zijvlak is in reliëf het woord BVRCH aangebracht. Het bovenste blok bestaat uit een gestileerde bloemknop. Het ornament bekroonde ooit een hekpaal.

Bij navraag bleek het ornament omstreeks 1960 te zijn gevonden op een braakliggend terrein aan de Sir Winston Churchilllaan nabij de spoorwegovergang en vervolgens geplaatst in de tuin van de boerderij. Op de vindplaats stond de buitenplaats Ockenburch tot aan de sloop omstreeks 1800. De toegang tot het terrein was klaarblijkelijk voorzien van hekpalen die waren bekroond met sierlijke ornamenten met daarop de naam van de buitenplaats. Op stilistische gronden dateert het ornament uit de 17de of de 18de eeuw. Het ornament is opgenomen in het Gemeentelijk Depot van Bodemvondsten.

Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de Gemeente Rijswijk, J.M. Koot

Rijswijk * Vrijenbanselaan/Molenhof | In de wijk Vrijenban op de grens met Delft werd in 2007 begonnen met voorbereidende werkzaamheden voor de aanleg van tramlijn 19. Behalve de trambaan worden waterpartijen aangelegd en wordt het woonwagencentrum Molenhof aan de Vrijenbanselaan uitgebreid. Een deel van het gebied is nog als weiland in gebruik. Het gebied is niet altijd weiland geweest. In de 17de en de 18de eeuw maakte het gebied deel uit van

Afb. 44. Rotterdam * Binnenrotte, locatie Laurenschhof. Impressie van de opgraving met op de achtergrond de Laurenskerk.

de buitenplaats De Ruyt. Op de locatie van de nog te graven sloten zijn proefsleuven gegraven.

Parallel aan een poldersloot werd een rij van 31 paalkuilen aangetroffen. In enkele paalkuilen waren resten van houten vierkante palen van ca. 10x10 cm aanwezig. De palen behoorden tot een afscheiding van de tuin met het naastgelegen perceel. Enkele vondsten uit de paalkuilen, zoals fragmenten van pijpenstelen, dateren uit de 18de eeuw. Elders werd een met afval gedempte sloot aangetroffen. Het afval bestaat uit huishoudelijk afval als keramiek en bot, maar bevat daarnaast ook pottenbakkersafval. Het pottenbakkersafval bestaat onder meer uit fragmenten van kokers, misbaksels van schotels en een fragment van een mal of ovenwand (?). Het pottenbakkersafval is vermoedelijk afkomstig van Delftse pottenbakkerijen. Elders in het tracé van tramlijn 19 zijn enkele scherven uit de Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen geraapt.

Bureau Monumentenzorg en Archeologie van de Gemeente Rijswijk, J.M. Koot

Rotterdam * Binnenrotte, locatie Laurenschhof | Tussen 26 maart en 1 juni 2007 is in opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (OBR) een opgraving uitgevoerd op de locatie Laurenschhof. De locatie wordt in het westen begrensd door de Binnenrotte, in het noorden door de Librijesteeg, in het oosten door de Botersloot en in het zuiden door de bestaande gebouwen van de KPN. In totaal bedroeg de oppervlakte van het op te graven areaal ca. 1600 m² (afb. 44). Op de locatie zal een kantoortoren worden gebouwd met een ondergrondse

parkeergarage. Ten behoeve hiervan is de bouwkuip ontgraven tot ca. 5,65 m onder N.A.P. De diepte van de ontgraving bood een bijzondere mogelijkheid de oudste bewoning van Rotterdam te kunnen bestuderen.

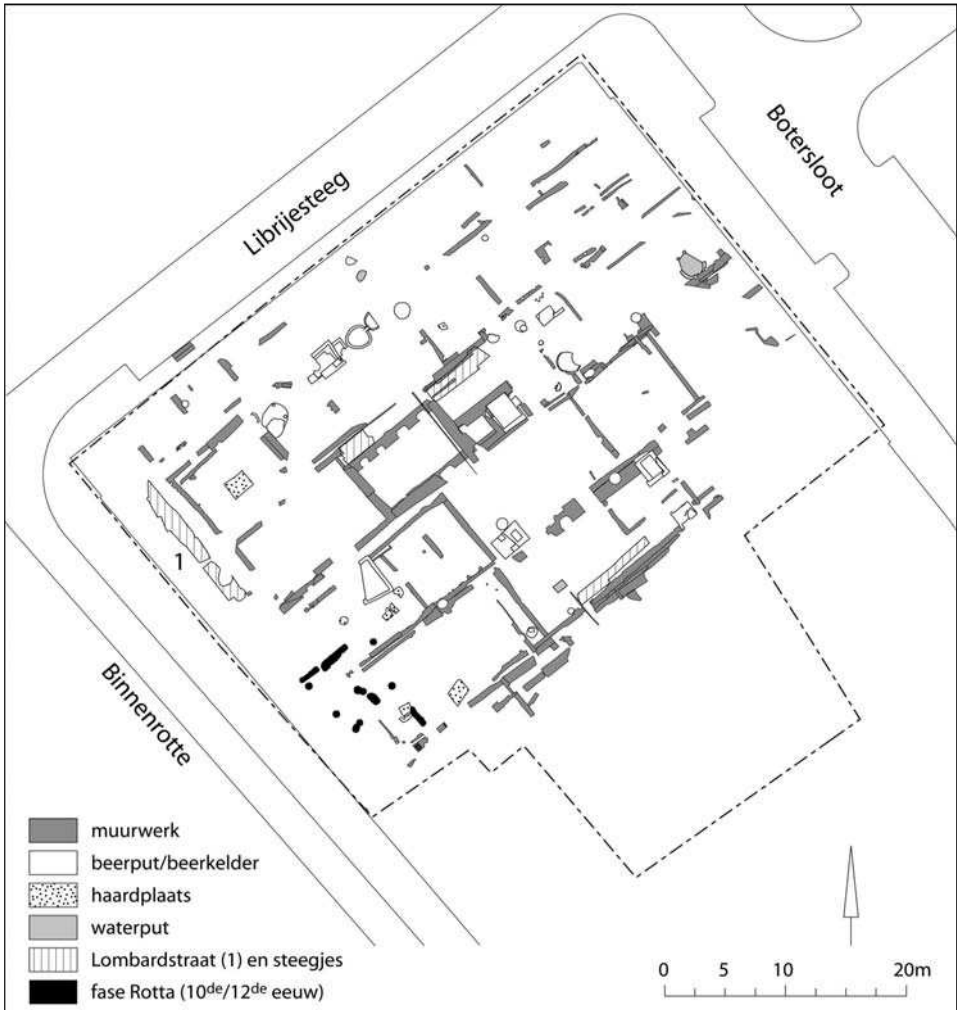
Tijdens de opgraving zijn bewoningssporen uit de 11de tot en met de 17de eeuw aangetroffen. Sporen van bewoning uit de 11de en 12de eeuw (de prestedelijke nederzetting Rotta) waren alleen in de zuidwesthoek van de onderzoekslocatie aanwezig. Hier bevond zich een klein deel van een door klei- en veenophogingen ontstane terp met daarop bewoningssporen. Deze terp was overigens niet de enige in deze omgeving: enkele jaren geleden is namelijk direct ten noorden van de locatie een vergelijkbaar fragment van een terp opgegraven (Jacobs en Guiran 2004).

Van een gebouw zijn enkele palen goed bewaard gebleven, tot een lengte van ca. 1 m. Opvallend is dat enkele palen zijn aangepunt, terwijl andere, met een stompe onderkant, op zogenaamde sloffen zijn geplaatst. De palen vormen vermoedelijk de plattegrond van een, noord-zuid georiënteerd, rechthoekig gebouw met afmetingen van tenminste 7,5 bij 5,5 m. Het is mogelijk dat het gebouw groter was; er zijn enkele kuilen aangetroffen waar mogelijk palen zijn uitgetrokken. Ten noorden van het gebouw bevond zich een slootje met restanten van vlechtwerk. Het vlechtwerk is waarschijnlijk afkomstig van de wand van het gebouw. Het slootje, met een west-oostoriëntatie, buigt af richting het noorden en is daarna nog slechts een aantal meter zichtbaar. Een andere sloot, met een noord-zuidoriëntatie, doorsnijdt de bovenste ophogingslagen van de terp uit de Rotta-periode. Deze sloot markeert daarmee óf de laatste fase van deze periode óf de eerste ontginningsfase na de overstromingen in de 12de eeuw. Het gebied werd na overstromingen in de 12de eeuw verlaten en pas na de afdamming van de Rotte (ca. 1270) weer in gebruik genomen.

Over vrijwel de gehele oppervlakte van de onderzoekslocatie waren mestkuilen en verkavelingssloten aanwezig uit de vroegstedelijke bewoningsfase. De oriëntatie van de sloten was over het algemeen oost-west, haaks op de oever van de Rotte. In de onderste opgravingsvlakken waren deze sloten vaak slecht zichtbaar door talloze vergravingen en ophogingen. In enkele profielen is wel goed te zien dat het verkavelingspatroon ook enkele noord-zuid georiënteerde sloten bevatte. Een enkele sloot had een beschoeiing in de vorm van een rij paaltjes. De mestkuilen leverden over het algemeen veel vondsten op. Een eerste scan van de vondsten uit de sloten en mestkuilen levert een datering op in het eerste en tweede kwart van de 14de eeuw.

Een aantal haardplaatsen van huizen aan de Lombardstraat dateert uit de 14de eeuw. De haardplaatsen werden gevormd door rechthoekige vloertjes van bakstenen. In één pand was sprake van drie van dergelijke haardplaatsen boven elkaar. Van de constructie van de houten panden zelf, zijn poeren (opgebouwd uit hergebruikt constructiehout), houten palen en restanten vlechtwerk teruggevonden. De oudste huizen zullen nog volledig in hout zijn gebouwd. Langs de rooilijn van deze panden bevond zich een gedeelte van de bestrating van de voormalige Lombardstraat, mogelijk zelfs van de oudste fase uit de 14de eeuw. Deze bestond uit bakstenen, geflankeerd door houten balken.

Vrijwel alle muurfunderingen en vloerniveaus kunnen worden toegeschreven aan panden die teruggaan tot de 15de en 16de eeuw. In de westelijke helft van de onderzoekslocatie zijn vier naast elkaar gelegen panden opgegraven. Deze panden, met een breedte van 6 tot 6,5 m en een lengte tussen 15 en 20 m, vormen een gedeelte van de bebouwing aan de oostzijde van de voormalige Lombardstraat. Opmerkelijk is het ontbreken van bakstenen funderingen van de voorgevels van twee van de vier panden. De rooilijn werd hier gevormd door een

Afb. 45. Rotterdam * Binnenrotte, locatie Laurenschhof. Overzicht van de belangrijkste sporen van de opgraving.

aantal houten palen. Dit fenomeen is te verklaren doordat de ‘verstening’ van de houten huizen in eerste instantie de zijgevels betrof. Zo kon bij een brand het vuur minder snel overslaan naar het aangrenzende pand.

Van de vloeren binnen deze panden zijn slechts een paar kleine restanten aangetroffen. Een pand had in het achterhuis een bepleisterde, bakstenen schouw. Voor de rest van het terrein is het beeld van de steenbouwfase uit de 15de en 16de eeuw, door de vele verstoringen en heipalen, fragmentarisch. Op de achtererven van de panden, gelegen aan de Lombardstraat en aan de Botersloot, bevonden zich beerputten, beerkelders en waterputten. Een aantal daarvan was gemetseld, maar er zijn ook enkele putten aangetroffen die waren opgebouwd uit op elkaar gestapelde houten tonnetjes. Tussen de panden waren gedeelten van geplaveide steegjes aanwezig. Deze kunnen mogelijk van belang zijn bij het identificeren van afzonderlijke panden op historische kaarten (afb. 45).

Hoewel de verwachting bestond dat archeologische resten jonger dan de 16de eeuw op de onderzoekslocatie niet meer aanwezig zouden zijn, zijn verspreid over de onderzoekslocatie nog muurfunderingen en beerkelders van 17de-eeuwse panden aangetroffen. Waarschijnlijk is voor deze panden gebruikgemaakt van de funderingen van oudere panden.

Naast aardewerk zijn, vooral door het gebruik van een metaaldetector, veel metalen voorwerpen gevonden. Opvallend is het grote aantal pelgrimsinsignes, naast messen, munten, gespen etc. Een zeer fraaie vondst is de ijzeren lanspunt uit de 11de/12de eeuw, aangetroffen in de laatste ophogingsfase van de terp in de zuidwesthoek van de onderzoekslocatie. Van de andere materiaalcategorieën zijn vooral voorwerpen van leer (o.a. schoenen en versierde messchedes) en enkele houten voorwerpen (een kandelaar, een bord, een lepel en enkele bakjes) goed bewaard gebleven. Een topvondst is een vrijwel compleet bewaard gebleven beursje van zijde.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, P.H.J.I. Ploegaert

Rotterdam – Delfshaven * Stadswerf | Tussen 8 januari en 28 februari en tussen 23 juli en 14 november 2007 is in opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (OBR) een opgraving uitgevoerd op de locatie Stadswerf. In totaal bedroeg de oppervlakte van het plangebied ca. 1,3 ha. Op de locatie zullen appartementen worden gebouwd met een ondergrondse parkeergarage, waarvoor een bouwkuip is aangelegd die tot 4 m onder het maaiveld is ontgraven. Het op te graven areaal binnen de bouwkuip bedroeg ca. 5590 m².

Voorafgaand aan de opgraving in 2007 is in 1999 een bureauonderzoek uitgevoerd naar het archeologische belang van de planlocatie (Carmiggelt 1999). Uit dit onderzoek kwam naar voren dat op grond van de historische gegevens het terrein van buitengewoon grote archeologische betekenis kon zijn. Van de zes VOC-werven in Nederland was de werf in Delfshaven namelijk de laatste die nog onderzocht zou kunnen worden. Van de overige werven zijn alleen die in Amsterdam (Gawronsky 2002) en Rotterdam (Jacobs en Kempenaar 2004) gedeeltelijk opgegraven. De werven in Middelburg, Enkhuizen en Hoorn zijn zonder onderzoek verloren gegaan. Op enkele historische kaarten en prenten uit de 16de tot het begin van de 19de eeuw staan op het terrein in Delfshaven scheepswerven afgebeeld. Een plattegrond van de voormalige VOC-werf uit 1806 vermeldt vijf hellingen; drie houthellingen, een sleehelling en een grote (scheeps)helling. Dezelfde plattegrond laat ook een aantal loodsen zien, zoals een mastenloods en een timmerloods, die de inrichting van het werfterrein completeren.

Een verkennend onderzoek, door middel van proefsleuven en proefputten, naar de kwaliteit van de archeologische resten op het terrein werd uitgevoerd in 1999 (Peeters 1999). Naast de aanwezigheid van een houten constructie van palen en planken, die samen met een soort vloer van natuursteenbrokken mogelijk de zuidelijke begrenzing van de werf vormden, werden de resten van een aantal scheepshellingen aangetroffen. Opmerkelijk genoeg bleken de scheepshellingen niet te bestaan uit een vloer van aaneengesloten rijen liggende planken, zoals deze bijvoorbeeld wel waren aangetroffen in Amsterdam Oostenburg en Zaandam Hogendijk. In Delfshaven was op de hellingen sprake van één of twee werkvloeren van houtsnippers. Mogelijk was het, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Zaandam, door de stevige ondergrond van klei niet nodig om een helling te voorzien van een bekleding met houten planken.

Door de opgraving moesten de conclusies van het proefsleuvenonderzoek enigszins worden bijgesteld. Op enkele plaatsen zijn namelijk wel delen van houten (scheeps)hellingen

Afb. 46. Rotterdam – Delfshaven * Stadtswerf. Fundering van de kaapstander in situ.

aangetroffen. Ter hoogte van de grote scheepshelling, zoals deze op een historische kaart uit 1806 staat afgebeeld, is over een kleine oppervlakte een deel van de helling bekleed met dikke, aaneensluitende planken. Aan het noordelijke uiteinde van de grote helling is de fundering van een kaapstander aangetroffen (afb. 46). Door middel van deze kaapstander konden zware lasten de helling op worden getrokken.

De begrenzing van de grote scheepshelling is tijdens het veldonderzoek niet vastgesteld en zal waarschijnlijk tijdens de uitwerking, aan de hand van de verspreiding van zware houten palen, kunnen worden gereconstrueerd. De overige, kleinere, hellingen waren zichtbaar aan de hand van planken en balken in het vlak met daaronder een laag met grind en kleine keien. Door het ontbreken van houten hellingvloeren op de kleinere hellingen, zijn deze moeilijk te begrenzen. Slechts op een paar plekken zijn beschoeiingen aangetroffen die zich haaks op de kadebeschoeiing bevinden en daarmee mogelijk de begrenzing van de hellingen weergeven. Aan het zuidelijke uiteinde van de hellingen zijn de resten van kadebeschoeiingen aangetroffen (afb. 47). Ze bestaan uit palen met horizontale planken daartegen bevestigd. De kadebeschoeiingen werden op hun plaats gehouden door middel van zogenaamde intochten en gordingen, die haaks op de beschoeiingen waren geplaatst.

Van de werkloodsen die rond de hellingen aanwezig waren, zijn alleen bij de noordelijke grens van de onderzoekslocatie resten aangetroffen: palen, balken, planken en mogelijk bakstenen funderingen.

Tussen de vele vondsten die op en rond de hellingen zijn aangetroffen, bevindt zich een groot aantal gereedschappen die gebruikt zijn bij de scheepsbouw zoals: lepelboren, scha-

Afb. 47. Rotterdam – Delfshaven * Stadswerf. Vooraanzicht van een gedeelte van de kadebeschoeiing.

ven, hamers, beitels, wiggen etc. Bij het afgraven van de voormalige haven, de Buizenwaal, zijn onder andere fragmenten scheepshout, walvisbotten, een blok van een kaapstander, een zogenaamde kneppelkogel en diverse kleinere voorwerpen tevoorschijn gekomen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, P.H.J.I. Ploegaert

Rotterdam * Tweede Maasvlakte | Bij een karterend onderzoek (onderwaterfase) op de Tweede Maasvlakte zijn in maart 2007 negen locaties onderzocht. In totaal zijn twaalf duikinspecties met commerciële duikers uitgevoerd. Er is een scheepswrak aangetroffen. Het betreft een houten schip dat, gezien de hoogte van de planken van de scheepshuid en de verspreiding van de aangetroffen resten, waarschijnlijk niet breder was dan ca. 5 m en niet langer dan ruwweg 15 m. Er kon een scheepswand met scheepshuid, spanten en wegering gevolgd worden over een lengte van net iets meer dan 5 m. Er zijn twee concentraties met stenen (ballaststenen?) en loodbroodjes (waarschijnlijk ook voor ballast) aangetroffen. Hiertussen is nog een constructiedeel aangetroffen, waarschijnlijk een deel van een dek. Een geborgen spant kon helaas niet dendrochronologisch gedateerd worden. Verdere vondsten betroffen een metalen katrol met haak (afb. 48), waarvan onduidelijk is of het tot het schip behoorde, en een koperen handgesmede koekenpan. Aard en datering van het schip blijven daarmee onzeker. Een eerste indruk is dat het een werkmansschip uit de 19de eeuw betreft. Op de overige locaties zijn stenen, netten, ankers en/of ankerkettingen aangetroffen.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Ivar Schute

Afb. 48. Rotterdam * Tweede Maasvlakte. Concretie met metalen katrol (links), haak (rechts) en een houten klos (bovenop).

Strijen * Dordtsche Kil | Tijdens baggerwerkzaamheden ten behoeve van het verdiepen van de vaargeul in de Dordtsche Kil zijn scheepsresten gevonden van een 19de-eeuws schip, ‘De Jonge Jacob’ genaamd, gebouwd rond 1840. Omdat het wrak een obstakel vormt voor de verdiepingswerkzaamheden, was het noodzakelijk de archeologische waarde van het schip vast te stellen door middel van een onderzoek met duikers.

Het onderzoek heeft uitgewezen dat de wraklocatie aan de oppervlakte van de waterbodem voornamelijk bestond uit los wrakhout en een overweldigende hoeveelheid stenen. Het bleek zo te zijn dat de stenenlaag meer dan een meter dik was en dat deze zich over een aanzienlijk grotere zone dan voorzien uitstrekte. Hiermee was vastgesteld dat de stenen behoorden tot de lading van het schip. Het betreft natuursteen uit de Scheldevallei, bedoeld voor waterwerken, zoals kadeversterking en/of beschoeiing.

Bij het vrijzuigen van het sediment van de proefsleuf zijn niet alleen stenen verwijderd, maar is ook een aanzienlijk aantal vondsten gedaan. Hiertoe behoorden blokken, pokhouten schijven, ijzeren ketels, een bokkenpoot (een toestel dat gebruikt wordt bij het strijken van de mast) en drie kleine helmstokken (afb. 49). Daaruit kon worden afgeleid dat in ieder geval een deel van de uitrusting en de inventaris van het schip nog aanwezig was, want vondsten zoals bokkenpoten en ijzeren ketels zijn in vergelijkbare scheepswrakken in het vooronder gevonden. Het gaat hier om werktuigen die behoorden tot de uitrusting van het schip en die gebruikt werden bij het onderhoud van de romp. Het was zodoende aannemelijk dat de proefsleuf zich bevond ter hoogte van het vooronder en dat het schip met zijn voorsteven

Afb. 49. Strijen * Dordtsche Kil.
Een deel van de scheepsinventaris is
boven water gebracht en wordt ter
bescherming in een houten kist be-
waard.

richting het Hollandsch Diep lag. Later bleek echter dat de voorstevén toch richting Dordrecht lag. Het losse scheepshout is aan dek getekend en vervolgens zijn houtmonsters genomen ten behoeve van dendrochronologisch onderzoek. Hieruit bleek dat de kapdatum tussen 1838 en 1840 lag.

Nadat de sleuf voldoende breed was gemaakt, zijn handmatig metingen verricht om de rompvorm vast te stellen: het wrak heeft een lengte van 15,80 m, een breedte van 5,50 m en een holte (dekbalk tot vlak) van 2,0 m. Het schip heeft een volle ronde rompvorm en is vervaardigd uit een zwaar uitgevoerde constructie van scheepshuid, spanten en wegering. Het achterschip was zo goed als volledig intact. Het ruim van het schip verkeert in redelijke staat, maar het voorschip was grotendeels verdwenen. Er kan van worden uitgegaan dat het schip een lengte van ca. 20 m heeft gehad. Dat betekent dat ca. 4 m van het voorschip is vernietigd tijdens of in de periode voorafgaand aan de baggerwerkzaamheden. Dit heeft te maken met de positie van het wrak in de bodem; het achterschip is dieper weggezakt en zodoende beter bewaard gebleven.

Om het achterschip te kunnen lichten werd het eerst volledig opgegraven. Het achteronder was namelijk gevuld met zandige klei en deze zou de constructie uit elkaar drukken wanneer het achterschip met inhoud gelicht zou worden. Het schot tussen het achteronder en het ruim bestond uit losse planken die met een mes en groef verbinding aan elkaar vastza-

Afb. 50. Strijen * Dordtsche Kil. Na 148 jaar kwam 'De Jonge Jacob' weer boven water.

ten. Deze zijn genummerd van bakboord naar stuurboord en vervolgens zijn ze aan dek gebracht. Achter het schot kwamen twee dwarsschotten tevoorschijn die beide zijn ingemeenten. Het achteronder bleek een chaos van losse planken van de binnenbetimmering te zijn. De lichtere verbindingselementen van de planken waren tijdens het wrakvormingsproces losgeraakt, waarna een groot deel van de planken op een willekeurige plaats in het achteronder terecht was gekomen. Tijdens het opgraven is besloten om de duidelijk determineerbare onderdelen zoals deurtjes en ramen als puntvondst in te meten. De overige planken en latten zijn in groepen naar boven gebracht en separaat op één plek verzameld, zodat later op het droge een reconstructie kon plaatsvinden.

De voornaamste reden om alleen het achterschip en niet het hele wrak te lichten was het gevaar van een breuk. Omdat het voorschip zwaar was beschadigd, bestond het risico bij een volledige lichting dat het wrak zou breken en uit de hijsbanden zou vallen. Bovendien zou een intact achterschip met een klein deel van het ruim voldoende informatie opleveren om de scheepsconstructie in verband te bestuderen. Het wrak moest dus onder water worden doorgezaagd en met hijsbanden en een hijsframe op het droge worden gebracht. Het wrak is doorgezaagd met een hydraulische zaag en dit vormde een gecompliceerde operatie wegens de aanwezigheid van vele ijzeren constructie-onderdelen in de wegering, de spanten en de huid.

Het ideale moment was de lichting te beginnen net voor het keerpunt, zodat het wrak in het water zou hangen op het moment dat er geen stroming was. Toen dat moment was aangebroken werd de druk vanuit de kraan op het frame langzaam opgevoerd. Het was zaak niet te snel te hijsen, omdat rekening gehouden moest worden met de kleef van de waterbodem en met de kwetsbaarheid van de scheepsconstructie (afb. 50). Uiteindelijk is het wrak met het

kraanschip zonder al te grote problemen op het droge gezet. Vervolgens is een sprinklerinstallatie aangebracht, die ervoor moest zorgen dat het wrak vochtig bleef. Daarna is een nissenhut over het wrak geplaatst. Met de laatste twee maatregelen kon het onderzoek voortgezet worden zonder invloed van de weersomstandigheden. Uit archiefonderzoek is gebleken dat het schip is gezonken op 3 januari 1858 rond 9.00 uur 's ochtends. Dat gebeurde waarschijnlijk ten gevolge van een te snel uitgevoerde manoeuvre, waarbij het schip – dat richting Hollandsch Diep voer – terug wilde keren naar Werkendam vanwege naderend slecht weer.

ADC ArcheoProjecten bv, Wouter Waldus

Strijen * Kerkstraat 54 | Hier is een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen uitgevoerd. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca. 200 m² en maakt deel uit van een terrein dat in 1982 door middel van archeologische opgravingen werd onderzocht door de Stichting Archeologische Werkgroep Hoeksche Waard. Door gebrek aan financiële middelen werd het terrein toen steekproefsgewijs onderzocht, waarbij de meeste aandacht uitging naar het zuidelijke deel van het terrein, direct grenzend aan de Kerkstraat.

Tijdens dit eerder uitgevoerde onderzoek werd direct grenzend aan de Kerkstraat op sommige plaatsen een diepte van 7 m bereikt. Op grotere diepte waren zeer waarschijnlijk ook nog sporen van bewoning aanwezig, maar dat kon in 1982 door tijdgebrek niet verder worden onderzocht. De oudst aangetroffen bebouwingssporen werden toen gevonden direct grenzend aan de Kerkstraat, op een diepte van ca. 7 m beneden het maaiveld, en dateren uit ca. 1250. Op basis van de onderzoeksresultaten kon in 1982 worden gesteld dat de dorpskern van Strijen, en dan met name een zone in de directe nabijheid van de dorpskerk, deel uitmaakt van een terpachtig lichaam. Om gevrijwaard te blijven van overstromingen is deze terp in ieder geval in de 13de eeuw en 14de eeuw zo'n zeven meter opgehoogd. De meeste ophooglagen bestonden uit stalmest en zijn in de 14de eeuw aangebracht. De terp is in de loop der tijden onder zijn eigen gewicht metersdiep het veen ingezakt. Ontdekt werd dat op deze locatie al vanaf het midden van de 13de eeuw in steen werd gebouwd. Dat gebeurde in Nederland in die tijd alleen bij gebouwen van belang en de conclusie is dan ook dat op deze locatie tot in de 16de eeuw sprake moet zijn geweest van een bestuurscentrum. Dit beeld is ook overeenkomstig het vondstmateriaal uit die periode. Dit wordt fraai geïllustreerd door de vondst van meer dan honderd stuks glaswerk in een afvaltonnetje uit het eind van de 15de eeuw. In de Middeleeuwen was glas zeldzaam en in deze omvang alleen in gebruik bij de elite. Ook de vondst van een met barnsteen ingelegd presenteermes uit de 13de eeuw duidt op welvaart. Ook was het opvallend dat de bebouwing van voor ca. 1500 niet was georiënteerd op de huidige perceelsgrenzen, maar daar haaks op stond, en zich deels ter plaatse van de huidige Kerkstraat bevond. Blijkbaar dateert de huidige verdeling van weg en bebouwing uit ca. 1500. Daarvoor heeft de bebouwing meer het karakter van een terp, met de bebouwing op het hoogste punt, gehad.

Overigens werd op de plaats van het huidige onderzoeksgebied in 1982 nauwelijks onderzoek verricht. Dit deel van het werd namelijk in 1982 grotendeels gebruikt als opslag voor de depotgrond. Wel werden toen enkele gootsystemen, daterend uit de 17de en 18de eeuw, deels blootgelegd. Deze gootsystemen kwamen uit op de Oude Haven.

Op basis van de gegevens van het nu uitgevoerde booronderzoek kan worden gesteld dat ter plaatse van het onderzoeksgebied een 0,20 tot 0,70 m dik pakket subrecent bouwzand, op een pakket grijze klei met een dikte van ca. 0,65 tot 1,10 m, op een pakket veen en mest

met een dikte tussen 2,75 m en 3,80 m, op Hollandveen voorkomt. In het pakket veen en mest komen soms zand- en kleibandjes voor. Het aangetroffen profiel is intact, zodat kan worden aangenomen dat ter plaatse van het onderzoeksgebied het bodemarchief onverstoord aanwezig is.

Het subrecente bouwzand kan worden gerelateerd aan de aanleg van het parkeerterrein in 1983. Het daaronder gelegen pakket grijze klei kent, mede op basis van de diepteligging ten opzichte van N.A.P., geen natuurlijke oorsprong. Het is derhalve opgebracht. In dit pakket klei bleken, zo werd tijdens de opgravingen in 1982 vastgesteld, een aantal gemetselde goten uit de 17de en 18de eeuw te zijn ingegraven. Op basis van dit gegeven kan de top van dit grijze kleipakket waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als zijnde een leefniveau, minimaal daterend uit de 17de eeuw. In dit pakket werden archeologische indicatoren aangetroffen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd.

Onder het kleipakket werd een omvangrijk pakket veen en mestachtig materiaal aangetroffen. Ook dit kan niet worden beschouwd als een natuurlijk pakket. Het pakket had een dikte van ca. 2,75 m tot 3,80 m. Soms werden duidelijke mestlagen aangetroffen met stro. In het veen- en mestachtig materiaal werden archeologische indicatoren aangetroffen. Het betrof hier bot, puinbrokjes en een mossel. Mede op basis van archeologische archiefgegevens kan dit pakket worden geïnterpreteerd als een ophoogpakket dat is aangebracht in de 13de, 14de en 15de eeuw.

De aangetroffen ophoogpakketten rusten op natuurlijk Hollandveen. Het betreft hier bosveen met houtresten. De top van het natuurlijke veen werd aangetroffen op een diepte tussen 3,79 m onder N.A.P. en 4,25 m onder N.A.P. Dit is vrij diep wanneer in ogenschouw wordt genomen dat ten noorden van het onderzoeksgebied, op een afstand van ca. 1,5 km, tijdens de uitvoering van een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen, de top van het intacte Hollandveen op een diepte van ca. 2,40 m onder N.A.P. werd aangetroffen. Deze diepe ligging kan waarschijnlijk worden verklaard aan de hand van het gegeven dat zich op het Hollandveen gedurende eeuwen een metersdik ophoogpakket bevindt. Hierdoor zal het veen substantieel zijn ingeklonken.

Op basis hiervan kunnen we concluderen dat het onderzoeksgebied deel uitmaakt van de middeleeuwse kern van Strijen en van een intact bewaard gebleven deel van de middeleeuwse terp. In het onderzoeksgebied bevindt zich informatie die direct in relatie staat tot de ontstaansgeschiedenis van Strijen en meer licht zou kunnen werpen op de nog onduidelijke stichtingsperiode van Strijen.

SOB Research, J. Ras & L.R. van Wilgen

Strijen * Kerkstraat (kadastraal perceel 3710) | Ten behoeve van de vergunningverlening voor de bouw van een dubbele garage werd een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen uitgevoerd. Het plangebied heeft een oppervlakte van ca. 85 m². In het kader van de uitvoering van de bouwplannen zal de bodem tot een diepte van 0,8 m worden verstoord. Er zal niet worden geheid.

Op basis van de gegevens van het booronderzoek kan worden gesteld dat op het onderzoeksgebied een 0,40 tot 0,60 m dik pakket subrecent straatzand, op een gefaseerd ophoogpakket (voornamelijk klei) op Hollandveen aanwezig is. Het aangetroffen profiel is intact, zodat kan worden aangenomen dat ter plaatse van het onderzoeksgebied het bodemarchief onverstoord aanwezig is.

Het subrecente zand kan worden gerelateerd aan de aanwezige bestrating. Het daaronder gelegen pakket klei kent, mede op basis van de diepteligging ten opzichte van N.A.P., geen natuurlijke oorsprong. Het is derhalve opgebracht. In dit pakket werden archeologische indicatoren aangetroffen uit de Nieuwe Tijd. Soms werd een duidelijke mestlaag aangetroffen. De aangetroffen ophoogpakketten rustten op natuurlijk Hollandveen. Het betreft hier mosveen met houtresten. De top van het natuurlijke veen werd aangetroffen op een diepte van 2,65 m onder N.A.P.

Geconcludeerd kan worden dat het onderzoeksgebied deel uitmaakt van de middeleeuwse kern van Strijen. Tevens maakt het deel uit van een intact bewaard gebleven deel van het hier aanwezige middeleeuwse terplachaam. In het onderzoeksgebied bevindt zich dan ook informatie die direct in relatie staat tot de ontstaansgeschiedenis van Strijen. Mogelijk betreft het informatie die meer licht kan werpen op de, momenteel nog steeds onbekende, daadwerkelijke stichtingsperiode van Strijen. De (aangetoonde) aanwezigheid van dateerbare archeologische indicatoren in de ophoogpakketten is hierbij van groot belang.

SOB Research, J. Ras & L.R. van Wilgen

Vlaardingen * Ex Libris | Op de locatie Ex Libris is in gezamenlijke opdracht van de gemeente Vlaardingen en Waterweg Wonen een archeologisch onderzoek verricht door het archeologische bedrijf BAAC met medewerking van Heliniumleden (Spijker et al 2008). Uit het archeologische onderzoek is gebleken dat deze locatie op de rand van een fossiele kreekrug is gelegen. Deze kreek zal actief zijn geweest van de Midden-IJzertijd (mogelijk al eerder) tot tenminste in de Romeinse Tijd. De oudste bewoningssporen betreffen twee greppels die op basis van twee C14-dateringen geplaatst kunnen worden in de 3de-4de eeuw na Chr. De datering van de oudste greppel ligt hoogstwaarschijnlijk tussen 220 en 355 na Chr., terwijl de jongste greppel in ieder geval dateert van na 242 na Chr. Deze dateringen passen goed in het hypothetische beeld dat de bewoning in de Romeinse Tijd opschuift met de opslibbende kreek richting de Maas. Uit de vullingen van de greppels zijn monsters genomen voor pollen- en macrobotanisch onderzoek dat uitgevoerd is door BIAx. Er zijn geen resten van cultuurgewassen gevonden. Wel zijn er aanwijzingen voor bemesting en betreding. Vermoed wordt dat de greppels een tuin hebben omgeven waarin groente geteeld werd. Uit het pollenonderzoek kan worden opgemaakt dat de greppels in een half-open tot bosrijke omgeving gelegen waren. Er is stuifmeel aangetroffen van cultuurgewassen, voornamelijk tarwe/gerst (*hordeum/triticum*) en van de walnoot (*juglans regia*). Zowel het macrobotanisch onderzoek als het pollenonderzoek hebben aanwijzingen opgeleverd dat het water in de greppels enigszins brak is geweest. Theoretisch zouden de indicatoren voor brak water ook via bemesting op de locatie terecht kunnen zijn gekomen. De bewoningsresten die bij de verkaveling zullen hebben gehoord, liggen vermoedelijk ten noorden van het opgravingsterrein. Uit de twee pollenmonsters kan worden opgemaakt dat de aanleg van de oudste fase in een bosrijke omgeving plaatsvond. De jongste greppel is aangelegd in een landschap dat veel meer open was, graslanden omvatte en ook akkers in de nabije omgeving moet hebben gekend.

Verrassend was de vondst van een gracht met vondstmateriaal uit de periode 1375-1450 en de 15de -16de eeuw. De gracht toont aan dat het hier gaat om een verdedigbare boerderij die in de vakliteratuur wordt ingedeeld in het type 'moated sites'. De bewoners op de *moated sites* behoren ofwel tot de verarmde adel die zich een kasteel niet meer konden veroorloven en

zich moesten verlagen tot het boerenbestaan, ofwel tot de boerenstand die in goede welstand leefde en het zich kon veroorloven hun boerderij te versterken. Uit het vondstmateriaal blijkt geen enorme welstand. Dit beeld komt eveneens naar voren op basis van het onderzoek naar de dierlijke resten afkomstig uit de grachtvulling van 1375-1450. De bewoners hadden de beschikking over een gevarieerd aanbod van voedsel, maar het was zeker niet overdadig.

Wel is er in de oudste grachtvulling een botje aangetroffen van een sperwer. Het houden van sperwers was voorbehouden aan de adel en burgers van aanzien. Uit aanvullend historisch onderzoek dat verricht is door A. Verburg valt er iets te zeggen over de oudste bewoners. In 1434 is er in de bronnen sprake van 'een woning welke Hendrick Jan Willemsz. en zijn kinderen toebehoort'. Voor deze Hendrick Jan verbouwde zijn vader Willem Hendricksz. al gewassen op deze locatie. Deze Willem wordt in de bronnen tussen 1388 en 1415 genoemd. Om enigszins de sociale positie te duiden: de dochter van Hendrick Jan was getrouwd met Adriaen Baeck, baljuw van Vlaardingen. Ook lijkt er uit de bronnen een relatie te zijn met het nabijgelegen terrein van 'd' Engelsche Boomgaert' waar in 1998 een kasteelterrein uit de periode 1275-1350 is opgegraven. Het is mogelijk dat de bewoners van de *moated site* die opgegraven is, behoren tot een verarmde adellijke tak.

Er zijn op het terrein diverse kuilen aangetroffen uit de periode 14de -17de eeuw waaruit monsters genomen zijn voor archeobotanisch onderzoek. Door deze brede datering zijn de resultaten helaas niet meer zekerheid aan de oudste fase (1375-1450) te verbinden. Uit de resultaten blijkt dat het gaat om een zeer open graslandschap, waarbij sprake is van weidegebieden en hooilanden. Ook moet er akkerland zijn geweest. Er zijn resten gevonden van verschillende cultuurgewassen: hennep, tuinboon, haver, rogge, en voornamelijk tarwe/gerst. De functie van de kuilen zelf is onduidelijk. Mogelijk betreft het mestkuilen.

Het onderzoek heeft aannemelijk gemaakt dat de versterkte boerderij aan het einde van de 16de eeuw of het begin van de 17de eeuw is gesloopt. Mogelijk hangt de sloop nauw samen met de oorlogshandelingen ten tijde van de Nederlandse Opstand (in het bijzonder in de jaren 1572-1574). Nadien verrezen er opnieuw boerderijgebouwen op deze locatie. Ook deze resten zijn onderzocht en gedocumenteerd. De boerderijlocatie bleef tot in de jaren veertig van de 20ste eeuw in gebruik.

Gemeente Vlaardingen, VLAK, Tim de Ridder

Vlaardingen * Krabbepas | In 1990 zijn door spelende kinderen bij de aanleg van de Krabbepas in Vlaardingen menselijke resten gevonden. Uit onderzoek bleek het te gaan om een ca. 43-jarige man die ongeveer 3300 jaar geleden heeft geleefd. Uit de ruim 3300 jaar oude schedel zijn twee kiezen getrokken voor DNA-onderzoek. Deze zijn onder leiding van P. de Knijff van het Leids Universitair Medisch Centrum, en door mw. E. Altena, onderzoekster van oud DNA, met de nieuwste technieken onderzocht. In de kiezen bleek nog DNA aanwezig te zijn. Het is het oudste menselijke DNA dat tot op heden in Nederland is aangetroffen.

Gemeente Vlaardingen, VLAK, Tim de Ridder

Vlaardingen * Markt | In opdracht van het VLAK is door Groundtracer bv begin 2007 de grond onder de Markt in kaart gebracht. Op het plein en in de zijstraten werd de georadar ingezet. Onverwacht stuitte men op een grote ingraving die ooit het grootste gedeelte van de Markt heeft omringd. Mogelijk gaat het hier om een oude onbekende waterpartij uit de 15de

of 16de eeuw. In de zijstraten, net achter deze gracht, is opnieuw muurwerk gevonden. Ten slotte kon het traject van de 15de-eeuwse keermuur gevolgd worden tot in de Kerksteeg en mogelijk zelfs tot de Smalle Havenstraat. De hypothese dat de burcht van Dirk III ten zuidoosten van de tufstenen kerk en onder de huidige Markt lag, kon niet door het onderzoek bevestigd worden. Dit betekent overigens niet dat deze hypothese wordt afgeschreven. De grachten van de burcht van graaf Dirk III zullen namelijk op minstens vier tot vijf meter diepte liggen en die oude waterpartijen lijken niet met georadar of de groundtracer op te sporen. In 2008 zal er booronderzoek verricht gaan worden.

Het onderzoek in de 'Grote Kerk' kon dankzij medewerking van het kerkbestuur worden uitgevoerd. Ondanks de vloerverwarming in het gebouw, gaf de tracer een redelijk gedetailleerd beeld. Zo bleek dat de middeleeuwse tufstenen kerk na de opgraving in 1967 in situ bewaard was gebleven. Het onderzoek leverde geen bewijzen voor oudere kerken op deze locatie. Wel werden er op een diepte van ca. 3,5 m twee cirkelvormige structuren aangetroffen. Deze cirkels, met een diameter van 18 en 27,5 m, stellen de onderzoekers voor een raadsel. Omdat er geen informatie voor handen is over de samenstelling of diepte van deze structuren, is het moeilijk om een verklaring te geven voor hun aanwezigheid. Mogelijk zijn deze cirkels de weerslag van greppels rond een grafheuvel of een vroegmiddeleeuwse kerk. Of zijn dit de grachten die de burcht van Dirk III omgaven? Zonder nader archeologisch onderzoek kan hierover geen uitsluitsel gegeven worden.

Gemeente Vlaardingen, VLAK, Tim de Ridder

Wassenaar ★ ABF-terrein | In verband met voorgenomen bodemingrepen is een archeologische begeleiding uitgevoerd in de gemeente Wassenaar. Het ging hier om een vervolg op een inventariserend archeologisch onderzoek door middel van boringen en proefsleuven, dat eerder in het gebied is uitgevoerd. Op basis van dit onderzoek bleek dat in het plangebied een restant van een akkercomplex aanwezig is dat vermoedelijk dateert uit het Laat Neolithicum en/of de Bronstijd. Hoewel er geen sprake is van een behoudenswaardige vindplaats is onder andere op basis van de zeldzaamheid aanbevolen om binnen een bepaalde zone de aanwezige archeologische waarden veilig te stellen door middel van een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden.

Tijdens de archeologische begeleiding zijn op enkele locaties in de te begeleiden zone de akkerlaag en bijbehorende eergetouwkrassen aangetroffen. Ten noordwesten van de te begeleiden zone zijn eveneens enkele locaties geïnspecteerd. Hier is sprake van een veenlaag direct op lichtgrijs zand. De akkerlaag is hier niet aangetroffen. Dit is in overeenstemming met de resultaten van het proefsleuvenonderzoek: de begrenzing van de akkerlaag aan deze zijde was al vastgesteld op de overgang naar de nattere strandvlakte, waar in de periode van akkerbewerking waarschijnlijk al veengroei plaatsvond. In het veen zijn dan ook vele houtskoolspikkels aangetroffen. Ten zuidoosten van de te begeleiden zone zijn ook enkele stukken buiten de zone geïnspecteerd op het voorkomen van de akkerlaag. Zoals al werd verwacht op basis van het proefsleuvenonderzoek was de akkerlaag hier niet meer aanwezig. De strandwal ligt hier zeer dicht aan het maaiveld, waardoor een eventuele akkerlaag in de bouwvoor is opgenomen. Diepere grondsporen kunnen nog wel aanwezig zijn. Deze zijn echter niet aangetroffen. In een deel van de zone waarvoor een archeologische begeleiding was aanbevolen, was een begeleiding niet mogelijk (onder andere vanwege wateroverlast). In de delen waar wel een begeleiding heeft plaatsgevonden zijn geen aanwijzingen aange-

troffen voor andere sporen dan de eergetouwkrassen. Eén of meerdere huisplaatsen worden verwacht buiten het plangebied. In de akkerlaag is tijdens de begeleiding slechts één klein fragment aardewerk aangetroffen, dat sterk is afgerond. Dit aardewerk dateert eveneens uit de periode Neolithicum-Bronstijd. In het verlengde van de tijdens de archeologische begeleiding onderzochte zone (en het gebied ten zuidoosten ervan, hoger op de strandwal) heeft het akkercomplex zich waarschijnlijk doorgezet. Indien op de strandwal en/of op de flanken ervan nog intacte bodems aanwezig zijn, is de kans zeer groot dat hier ook eergetouwkrassen worden aangetroffen. Daarnaast worden nog één of meerdere huisplaatsen verwacht behorend bij het akkercomplex. De locatie ervan is echter niet te voorspellen.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Cathelijne Kruidhof

Wassenaar * Hofcampweg 65-67 | Naar aanleiding van nieuwbouwplannen is op de locatie Hofcampweg 65 -67 een inventariserend booronderzoek uitgevoerd (Jacobs 2007a). Tijdens het onderzoek kon worden vastgesteld dat het perceel Hofcampweg 65, de locatie van een dependance van het Bronovo Ziekenhuis, tot op een diepte van 1,20 tot 2 m onder het maaiveld geheel is omgezet. Op de locatie van de huidige bebouwing zal deze verstoring vanwege de aanwezigheid van kelders zelfs nog dieper reiken. Alleen aan de oostzijde en in de zuidoosthoek bleek op dit perceel nog sprake van een min of meer ongestoorde bodemopbouw. Aan de westzijde van het onderzoeksgebied, het perceel Hofcampweg 67 en het daarachter gelegen terreindeel, was wel sprake van een min of meer ongestoorde bodemopbouw. Binnen de ongestoorde terreindelen is op een diepte van 0,20 tot 0,60 m onder het maaiveld een akkerpakket aangesneden, dat gezien de daarin aangetroffen vondsten vermoedelijk uit de Late Middeleeuwen of Nieuwe Tijd dateert. Een oudere datering kan evenwel niet uitgesloten worden. Evenmin kan uitgesloten worden dat het akkerpakket oudere bewoningssporen uit de Prehistorie, Romeinse Tijd of Vroege Middeleeuwen afdekt. De voorgenomen ontwikkeling, die plaatselijk tot 1,60 m onder het huidige maaiveld zal reiken, sluit behoud in situ van eventueel aanwezige archeologische waarden uit.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, Eric Jacobs

Wassenaar * Jagerslaan 13 | Naar aanleiding van nieuwbouwplannen is op de locatie Jagerslaan 13 een inventariserend booronderzoek uitgevoerd (Jacobs 2007b). Bekende archeologische en historische gegevens geven aan dat in de regio van het huidige Wassenaar al in de Bronstijd sprake is van bewoning. Het huidige Wassenaar zelf is pas in de 12de eeuw na Chr. ontstaan. De hier besproken onderzoekslocatie valt echter buiten deze middel-eeuwse kern.

Tijdens het booronderzoek kon worden vastgesteld dat op de locatie sprake is van een vrijwel ongestoord bodemprofiel. Verder bleek dat op de onderzoekslocatie, in overeenstemming met de bekende gegevens, sprake is van de aanwezigheid van Duinafzettingen. De top hiervan bevindt zich tussen de 0,65 tot 1,60 m onder het maaiveld. Dit betreft niet de oorspronkelijke top aangezien deze bewerkt is en opgenomen in een bovenliggend licht humeus zandpakket. De gemiddelde dikte van laatstgenoemd pakket bedraagt 0,30 tot 0,70 m. In het pakket werd een klein fragment Pingsdorf-aardewerk aangetroffen, evenals kleine spikkels baksteen en verbrand leem. Gezien het geringe aantal vondsten en het ontbreken van houtskool gaat het hier vermoedelijk om een akkerpakket en zijn de vondsten waarschijnlijk meegevoerd met de mest waarmee de akker verrijkt is. Vooralsnog wordt het ge-

bruik van de akker op basis van het er in aangetroffen aardewerk aan het begin van de Late Middeleeuwen, ca. 1050-1250 na Chr. geplaatst. Een dergelijke datering sluit aan bij de door de Stichting Historisch Centrum Wassenaar verrichte waarnemingen in de nabijheid van de onderzoekslocatie. Bij die waarnemingen is ook ouder materiaal uit de IJzertijd aangetroffen. Het kan niet uitgesloten worden dat het gebruik van de akker een langere periode beslaat en dat zij oudere bewoningssporen afdekt.

Samenvattend kan gesteld worden dat op de locatie mogelijk sprake is van de aanwezigheid van archeologische waarden. Het gaat daarbij waarschijnlijk om een akkerpakket dat aan het begin van de Late Middeleeuwen, ca. 1050-1250 na Chr. gedateerd kan worden. Een oudere datering kan, onder andere vanwege bekende archeologische waarden in de directe omgeving van de onderzoekslocatie, vooralsnog echter niet uitgesloten worden. Gezien het feit dat de top van het akkerpakket zich slechts op zo'n 0,10 tot 0,65 m beneden huidige maaiveld bevindt, zal dit bij de voorgenomen ontwikkeling van de locatie beschadigd worden.

Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau, Eric Jacobs

Wassenaar * Konijnenlaan 53 | Op 11 mei 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd ter hoogte van Konijnenlaan 53. In het plangebied is tijdens het inventariserend veldonderzoek één archeologische vindplaats uit de periode Laat Neolithicum-Vroege Middeleeuwen aangetroffen. In zes van de zeven boringen zijn archeologische indicatoren (handgevormd aardewerk, verbrand bot en houtskool) aangetroffen. In drie boringen zijn de indicatoren in een (duidelijke) licht(bruin)grijze laag aangetroffen op ca. 1 m onder het maaiveld; de laag is ca. 30 cm dik en geïnterpreteerd als een cultuurlaag. Mogelijk is vindplaats 1 een nederzettingsterrein daterend uit de periode Laat Neolithicum-Vroege Middeleeuwen. Vermoedelijk hoort de vindplaats bij het CMA-terrein ten oosten van het plangebied, waar archeologische resten (en cultuurlagen) uit de Midden en Late IJzertijd en de Vroege Middeleeuwen zijn aangetroffen. Buiten de locatie van het huidige huis lijkt de vindplaats een hoge gaafheid en mate van conservering te hebben.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Jeroen van Eijk

Wassenaar * Langstraat | Tussen 9 november 2006 en 8 maart 2007 is een archeologische begeleiding uitgevoerd van de sloop- en graafwerkzaamheden aan de Langstraat. In het kader van de aanleg van een ondergrondse parkeergarage is het plangebied vlakdekkend ontgraven tot 2,8 m onder het maaiveld (0,8 m onder N.A.P.). De graafwerkzaamheden zijn archeologisch begeleid.

In het plangebied zijn tijdens de archeologische begeleiding resten aangetroffen van bebouwing (kelders) en van beer- en waterputten daterend vanaf de Nieuwe Tijd. De vindplaats betreft de dieper ingegraven structuren die deels verband houden met de pas gesloopte bebouwing die zijn oorsprong heeft in de 17de eeuw. Het gaat om de restanten van twee kelders, vijf waterputten en twee beerputten (afb. 51). Op basis van de aard en afmetingen van de bouwmaterialen, de bouwtechniek en de vondsten afkomstig uit de putvullingen kunnen deze structuren gedateerd worden in de periode na 1650. Een vierkante beerput zou mogelijk al vanaf het begin van de 17de eeuw in gebruik zijn geweest. Verder geeft het uit de putvullingen afkomstige materiaal een indruk van het afval van de bewoners van dit deel van Wassenaar.

Hoewel gering in aantal, leveren de vondsten uit de eerste helft van de 17de eeuw (uit één beerput) aanwijzingen op voor een meer dan gemiddelde welstand van de toenmalige be-

Afb. 51. Wassenaar * Langstraat. Eén van de 17de-eeuwse waterputten.

woners. In de rest van de (beer)putten (uit de tweede helft van de 17de eeuw) is voornamelijk alledaags gebruiksgoed aangetroffen. Het is onduidelijk of dit verschil te maken heeft met een dalende conjunctuur in het algemeen of met economische verschillen op huishoudniveau.

Het onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat de Langstraat niet tot de oudste middeleeuwse dorpskern behoorde. In de loop van de 17de eeuw verloor het middeleeuwse geestdorp zijn typische langgerekte vorm (noordoost-zuidwest georiënteerd) en is de Langstraat (vroegere Suytstraat) die globaal noordwest-zuidoost georiënteerd is, bebouwd. Vermoedelijk concentreerde de oudste (middeleeuwse) bebouwing zich langs de noordoost-zuidwest georiënteerde Weststraat (nu Schoolstraat en Gang). Er zijn geen archeologische grondsporen, structuren of vondsten aangetroffen ouder dan de 17de eeuw. Evenmin zijn er oude bodemhorizonten op een dieper niveau (tot 0,8 m onder N.A.P.) in de strandwal aangetroffen.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Mina Jordanov

Westland – Maasdijk * Honderdland | In verband met voorgenomen ontwikkeling van een bedrijventerrein in de polder Honderdland is een bureau- en inventariserend veldonderzoek gedaan. Het betreft het vervolg op een eerdere fase van het inventariserend onderzoek dat bestond uit een verkennend en karterend booronderzoek. Op grond van de resultaten daarvan is geconcludeerd dat er mogelijk belangrijke archeologische waarden/grondsporen aanwezig zijn in het centrale deel van het plangebied daterend uit de Vroege en Late Middeleeuwen.

Uit het proefsleuvenonderzoek bleek dat er waardevolle en goed bewaarde archeologische resten uit de Late Middeleeuwen in de ondergrond aanwezig zijn. Van de (zeldzamere)

vroegmiddeleeuwse vindplaats is gebleken dat het hier om opgebracht materiaal gaat. Tevens bleken zich binnen het plangebied verspoelde vindplaatsen uit de Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen bevinden. Vindplaats 1 betreft een redelijk gave en geconserveerde vindplaats die gekenmerkt kan worden als een rurale nederzetting uit de 10de eeuw tot en met het eerste kwart van de 12de eeuw. Deze vindplaats ligt dicht aan het huidige maaiveld. Vindplaats 3 betreft een vindplaats van vroegmiddeleeuws aardewerk dat aan het oppervlak ligt, doordat in het verleden grond is opgebracht waarin zich dit materiaal bevond. Deze grond is opgebracht om de structuur van de bodem te verbeteren en wordt een tuineerddek genoemd. Op een dieper niveau zijn enkele sporen aangetroffen die een jongere datering hebben. Het betreft hier een verspoelde laatmiddeleeuwse nederzetting. Bij vindplaats 2 zijn geen grondsporen aangetroffen. De geologie doet daarnaast vermoeden dat deze locatie in het verleden niet geschikt is geweest voor bewoning, maar dat de bewoning heeft plaatsgevonden naast een nabijgelegen kreek of op de oeverwallen van de zuidelijker gelegen zijtak van de Maas. De tijdens het onderzoek aangetroffen scherven zijn vermoedelijk verspoeld.

De archeologische lagen in vindplaats 1 betreffen twee oude loopoppervlakken. Beide dateren vanaf de 10de eeuw tot en met het eerste kwart van de 12de eeuw. De conserveringstoestand van de archeologische laag is op basis van de grondwaterstand en het aantreffen van botmateriaal redelijk te noemen. De archeologische laag in vindplaats 2 betreft een verspoelde laag waarin enkele fragmenten laatmiddeleeuws materiaal zijn aangetroffen. Deze laag is vanwege de bedijkingsgeschiedenis van het plangebied vermoedelijk ontstaan in de Late Middeleeuwen en vóór 1400.

Op alle drie de vindplaatsen is aardewerk aangetroffen. Het vondstmateriaal is onder te verdelen in vier groepen: aardewerk (inclusief dakpannen en tegels), natuursteen (inclusief bouwmateriaal en maalstenen), metaal en bot. De vondstdichtheid ter hoogte van vindplaats 1 is redelijk hoog, terwijl die van vindplaats 3 middelhoog is. De vondstdichtheid ter hoogte van vindplaats 2 is daarentegen laag. De conserveringstoestand van het niet-organische materiaal is goed tot redelijk, terwijl die van het organische materiaal redelijk is.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Jan-Willem de Kort

Zoetermeer * Rokkeveenseweg/Den Hoorn 29 | Op 29 augustus 2007 is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de bouw van acht woningen aan de Den Hoorn 29. Uit het bureauonderzoek bleek dat het plangebied binnen de historische kern van het buurtschap Den Hoorn ligt, waarbinnen op historische kaarten in ieder geval vanaf 1615 bebouwing staat aangegeven. Vondsten die betrekking hebben op deze bebouwing zijn in de directe omgeving van het plangebied al eerder opgegraven. Op grond van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. In overeenstemming met wat verwacht werd, is in het plangebied tijdens het bureau- en inventariserend veldonderzoek een archeologische vindplaats uit de Nieuwe Tijd aangetroffen. De vindplaats heeft waarschijnlijk een omvang van 800 m² en beslaat daarmee het hele plangebied. Zeer waarschijnlijk betreft het resten van de bebouwing die op de historische kaarten staat aangegeven. Aangezien op de vindplaats geen bodemverstoringen dieper dan 0,9 m onder het maaiveld zijn waargenomen, lijkt de gaafheid en conservering van de vindplaats goed te zijn.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Rogier de Groot

Literatuur

- Bakker, J.A. & Brandt, R.W., 1966: 'Opgravingen te Hoogkarspel III. Grafheuvels en een terp uit de Late Bronstijd ten ZW van het Medemblicker Tolhuis (voorlopige mededeling) 1'. *Westfriesche Oudheden IX*. Overdruk uit: *West-Frieslands Oud en Nieuw XXXIII*. p. 167-228.
- Bloemers, J.H.F., 1978: 'Rijswijk-De Bult (Z.H.), 'De Bult', eine Siedlung der Cananefaten', *Nederlandse Oudheden* 8.
- Boer, G.H. de & J.W. de Kort, 2007: Villapark Stevenshof, gemeente Dordrecht: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-rapport 1457).
- Borger, G.J., 1975: *De Veenhoop*. Een historisch-geografisch onderzoek naar het verdwijnen van het veendek in een deel van West-Friesland, Amsterdam, p. 211.
- Bosman, W., 2005: 'De schatkamer onder de Jonge Duinen; Verstuivingsprojecten en de archeologie van de duinen in Zuid-Kennemerland', *Natura* 102 (5), p. 156-158.
- Brandt, R.W., 1980: 'De kolonisatie van West-Friesland in de Bronstijd', in: J.M. Bos, C.A. Kalee, Tj. Pot & O.J. Wittewaall 1980 (red.), *Nederzettingenarcheologie in Nederland*, Haarlem.
- Carmiggelt, A., 1999: Het archeologisch belang van de planlocatie 'Stadtswerf' te Delfshaven, Rotterdam (BOOR-rapport 39).
- Dasselaar, M., 2006: Archeologisch bureauonderzoek Raoul Wallenbergplantsoen te Gouda, Capelle aan den IJssel.
- Diederik, F., 2002: 'Schervengericht', een onderzoek naar inheems aardewerk uit de late derde en vierde eeuw in de Kop van Noord-Holland (AWN-reeks no. 3).
- Diederik, F., 2006: 'Schagen * Regioplein', *Archeologische Kroniek Noord-Holland* 2006, *Holland* 38, p. 44-46.
- Dijkstra, M.F.P., 2007: Inventariserend veldonderzoek plangebied Limmen 'Schoolweg 5', gemeente Castricum (Noord-Holland), Amsterdam (AACnotities 51).
- Dragendorff, H., 1896: 'Terra sigillata', *Bonner Jahrbuch* 96/97, 1895/96, p. 18-155.
- Eijk, J.H.M., van & I.R.P.M. Briels, 2007: Plangebied Gouwsluisseweg 52-58, gemeente Alphen aan den Rijn; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-notitie 2376).
- Eijk, J.H.M. van, 2007: Plangebied Konijnenlaan 53 te Wassenaar, gemeente Wassenaar: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-notitie 2240).
- Gawronsky, J., 2002: 'Waar traditie en vernieuwing samenkomen. Oostenburg, de VOC scheepswerf in Amsterdam', in: M.H. Bartels, E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.), *Hollanders Uit en Thuis*, Hilversum.
- Groenendijk, M., 2007: Programma van Eisen DO Jeruzalemkapel Gonzgedeelte, Graf Raet, Gouda.
- Groot, R.W. de, 2007: Plangebied Kerkstraat 77 te Oude Wetering, gemeente Alkemade: archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek met toetsend veldwerk, Amsterdam (RAAP-notitie 2039).
- Groot, R.W. de, 2007: Plangebied Rokkeveenseweg/Den Hoorn 29, gemeente Zoetermeer; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-notitie 2379).
- Hagers, J.K. & M.M. Sier, 1999: Castricum-Oosterbuurt, bewoningssporen uit de Romeinse tijd en middeleeuwen, Amersfoort (RAM 53).
- Heeringen, R.M., van, 1992: *The Iron Age in the Western Netherlands*, Amersfoort.
- Hissel, M., 2008: Restanten van een Romeinse limesweg tussen Albaniana en Pullum Nigrum, archeologisch onderzoek naar sporen van een Romeinse limesweg en nederzettingssporen bij de toekomstige overslagterminal in Alphen aan den Rijn (Zuid-Holland), Amsterdam (AACpublicaties 38).
- Holthausen, O., 2007: 'Paulineburch. Voorlopige resultaten van het proefsleuvenonderzoek op de locatie Klaroenstraat te Rijswijk', *Briefrapport*.
- Holwerda, J.H., 1923: *Arentsburg: Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg*, Leiden.
- Jacobs, E. & A.J. Guiran (met bijdragen van O. Brinkkemper, A. Carmiggelt, C. van Driel-Murray, E. Esser & P. van Rijn), 2004: *Van Rotta tot Rotterdam. Een archeologisch onderzoek langs de Binnenrotte in Rotterdam tijdens de aanleg van de bouwput voor het complex "City-Building"*, Rotterdam (BOORrapport 110).
- Jacobs, E. & G.F.H.M. Kempenaar, 2004: *De VOC-werf aan de Oostzeedijk in Rotterdam. Archeologisch onderzoek tijdens de aanleg van de bouwput voor het complex 'De Admiraal'*, Rotterdam (BOORrapport 114).
- Jacobs, E., 2007: Locatie 'Van der Aartweg', gemeente Haarlem. Een inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 145).

- Jacobs, E., 2007a: Locatie 'Hofcampweg 65-67', gemeente Wassenaar. Een inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (Jacobs & Burnier, Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 141).
- Jacobs, E., 2007b: Locatie 'Jagerslaan 13', gemeente Wassenaar. Een inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (Jacobs & Burnier, Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 161).
- Jacobs, E., 2008: Locatie 'Oosteinde 67' te Oosthuizen, gemeente Zeevang. Een inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 165).
- Jansen, B., 2007: Plangebied Zuidlarenstraat e.o., gemeente Den Haag: archeologisch vooronderzoek: een bureau-onderzoek en karterend booronderzoek, Weesp (RAAP-rapport 1555).
- Jansen, B. & S. de Kruijff, 2008: Plangebied Rijnsoever-Noord, gemeente Katwijk; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-rapport 1462).
- Jelgersma, S. e.a., 1970: 'The coastal dunes of the Western Netherlands; geology, vegetational history and archeology', Mededelingen Rijks Geologische Dienst, N.S. 21, p. 93-167.
- Jordanov, M., 2007: Plangebied Kerkstraat, Digrosterrein, gemeente Noordwijk; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven), Amsterdam (RAAP-rapport 1424).
- Jordanov, M., 2007: Plangebied Nobelstraat 89 en 91, gemeente Brielle: archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven), Amsterdam (RAAP-rapport 1408).
- Jordanov, M.S., 2007: Plangebied Centrum Noord-Langstraat, gemeente Wassenaar: een archeologische begeleiding, Weesp (RAAP-rapport 1575).
- Kleij, P. & J.P.L. Vaars, 2003: Zaanstad-Krommenie * Poort Clamdijcke, Archeologische Kroniek Noord-Holland 2003, Holland 36, p.64-65.
- Kleij, P., 2005: Oostzaan * Kerkbuurt, Archeologische Kroniek Noord-Holland 2005, Holland 38, p.42-43.
- Koot, J.M., 2007: 'Rijswijk * Sir Winston Churchilllaan', Archeologische Kroniek van Zuid-Holland, Holland 39, p. 92-94.
- Kort, J.W. de, 2007: Oegstgeesterweg kavels C3825 en C4998 te Rijnsburg, gemeente Katwijk: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (RAAP-notitie 2075).
- Kort, J.W. de, 2007: Onderzoeksgebied Honderdland, fase 1B te Maasdijk, vindplaatsen 1,2 en 3, gemeente Westland, archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (proefsleuven), Amsterdam (RAAP-rapport 1426).
- Kruidhof, C.N., 2007: Onderzoeksgebied bouwput Buurtweg 20-Johannesschool te Akersloot, gemeente Castricum: een archeologische begeleiding (protocol Opgraven), Amsterdam (RAAP-rapport 1526).
- Kruidhof, C.N., 2007: Plangebied Smalle Einde te Ouddorp, gemeente Goedereede: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (RAAP-notitie 2045).
- Kruidhof, C.N., 2007: Onderzoeksgebied ABF-terrein, gemeente Wassenaar; een archeologische begeleiding, Amsterdam (RAAP-notitie 2353).
- Lesparre-de Waal, M.S., 2007: Plangebied Smalle Einde te Ouddorp, gemeente Goedereede; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven, Weesp (RAAP-rapport 1580).
- Londen, H. van, (in voorbereiding): Het Romeins cultuurlandschap in de Kerpolder, Archeologisch onderzoek in de Kerpolder, gemeente Midden-Delfland (Zuid-Holland), Amsterdam (AACpublicaties 46).
- Magendans, J.R. & J.R. Waasdorp, 1989: Franken aan de Frankenslag, Den Haag (VOM-reeks 1989-2).
- Médard, A., 2007: Definitief onderzoek (DO) Den Haan-terrein locatie 1, gemeente Gorinchem, Zanddijk (Hollandia-reeks 172).
- Molenaar, S., 2007: Plangebied Doggersvaart 27, gemeente Den Helder: archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-notitie 2364).
- Molenaar, S., 2007: Plangebied Louis Davidscarre, gemeente Zandvoort: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-rapport 1521).
- Molenaar, S., 2007: Plangebied Spanbroekerweg 116 te Spanbroek, gemeente Opmeer; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (RAAP-notitie 2150).
- Mulder, E.F.J. de, M.C. Geluk, I.L. Ritsema, W.E. Westerhof & T.E. Wong, 2003: De ondergrond van Nederland, Groningen.
- Nieuwenhuizen, Th., 2006: Archeologisch onderzoek nieuwbouw Velserduin, Vechtstraat / Scheldestraat IJmuiden, Haarlem.
- Ostkamp, S., R. Roedema & R. van Wilgen, 2001: Gebruikt en gebroken. Vijf eeuwen bewoning op drie lokaties

- in het oostelijk stadsdeel, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie nr. 10), p.10-47.
- Oude Rengerink, J.A.M. & I. Vossen, 2006: Inventariserend veldonderzoek woningbouwlocatie Zuidland, gemeente Bernisse, Heerenveen (Archeologische Rapporten Oranjewoud 2006/2).
- Pelsdonk, J.E.L., 2003: Pennincxkens van Loo de, een onderzoek naar in Nederland gevonden loden muntachtige voorwerpen uit de Middeleeuwen en de 16e eeuw, aangevuld met een overzicht van de modernere penningen (documentaalscriptie), Goudswaard, p. 150, afb. 320, p. 194.
- Peters, F.J.C., 1999: Een verkennend archeologisch vooronderzoek op het VOC-terrein te Delfshaven, Rotterdam, Archeologie op de planlocatie 'Stadswerf', Rotterdam (BOORrapport 45).
- Raczynski-Henk, Y. & G.H. de Boer, 2007: Plangebied S.M. Hugo van Gijnweg, gemeente Dordrecht: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-rapport 1517).
- Ras, J. & L.R. van Wilgen, 2007: Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van grondboringen Uitbreidingslocatie Kerkstraat 54, Strijen, Gemeente Strijen, Heinenoord.
- Ras, J., 2007: Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van grondboringen Bouwlocatie Viserszijde 2, Geervliet, Gemeente Bernisse, Heinenoord.
- Ras, J. & L.R. van Wilgen, 2007: Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van grondboringen Bedrijventerrein Harregat 2, Zuidland, Gemeente Bernisse, Heinenoord.
- Ras, J., 2007: Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van grondboringen Kadastraal Perceel N 3710, Strijen, Gemeente Strijen, Heinenoord.
- Rieffe, E.C., 2007: Riioelvervanging Frederik Hendriklaan en omgeving. Archeologische Begeleiding, Den Haag (Intern rapport afdeling Archeologie).
- Roefstra, J., 2005: Archeologisch onderzoek gewenst bij de herinrichting van het Nielenplein te Heemskerk, Beverwijk, Nieuwsbrief Historisch Genootschap Midden-Kennemerland (HGMK) en Museum Kennemerland te Beverwijk, jaargang 13, nr. 36.
- Roessingh, W., 2006: Heemskerk-Burgemeester Nielenplein, Amersfoort (ADC-rapport 653).
- Schamp, C.R.C. & G.H. de Boer, 2007: Onderzoekslocatie Kruissloot te Sint Pancras, gemeente Langedijk: een archeologische begeleiding van de aanleg van een riolering, Amsterdam (RAAP-rapport 1502).
- Schiltmans, D.E.A., 2007: Plangebied Doortocht, gemeente Bodegraven; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (RAAP-notitie 2198).
- Schrickx, C., 2007: 'De vrouw met de appel', in: C. Schrickx en T. van de Walle-van der Woude, Hoogtepunten uit Hoornse bodem, Hoorn, p. 61-65.
- Schute, I.A. & R. Timmerman, 2005: Plan Tuitjenhorn-West, gemeente Harenkarspel: een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart, Amsterdam (RAAP-rapport 1103).
- Schute, I.A., 2007: Aanleg Tweede Maasvlakte, gemeente Rotterdam: archeologisch vooronderzoek: Maritiem inventariserend veldonderzoek (MIVO), onderwaterfase (karterend), Weesp (RAAP-rapport 1524).
- Spijker, K., R. van der Mark, E.A. Schorn, S.A.L. Peters, E. Esser & K. Hänninen, 2008: Vlaardingen. Ex Libris. Definitief archeologisch onderzoek, Deventer (BAAC rapport A-07.0067).
- Taayke, E., 1996: Die Einheimische Keramik der Nördlichen Niederlande 600 v. Chr. bis 300 n. Chr., Amsterdam.
- Timmerman, R., 2007: Plangebied Bleekersstraat Zaandam, gemeente Zaanstad; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, Weesp (RAAP-notitie 2224).
- Vanoverbeke, R.W., 2007: Inventariserend veldonderzoek proefsleuven (IVO-P), Rosmolensteeg-hoek Kortendijk, gemeente Gorinchem, Zaanwijk (Hollandia-reeks 202).
- Vons, P. & A.V.A.J. Bosman, 1988: 'Inheemse boeren bezochten de verlaten Romeinse versterkingen Velsen I en II', *Westerheem* 37, p. 1-16.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe & E.E.B. Bulten, 2007: Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk, Den Haag.
- Vossen, I., e.a., 2008: Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven te Zuidland (gem. Bernisse), Heerenveen (Archeologische Rapporten Oranjewoud 2007/85).
- Waasdorp, J.A., 2003: 'III M.P. naar M.A.C.. Romeinse mijlpalen en wegen', in: V.L.C. Kersing (red.), *Haagse Oudheidkundige Publicaties* 8.
- Warning, S. & C.M. Soonius, 2005: Plangebied de Boogaert, gemeente Castricum, Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend onderzoek, Amsterdam (RAAP-notitie 1273).

- Wilgen, L.R. van, 2006: Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven Uitbreiding C1000, Ouddorp, Gemeente Goedereede, Heinenoord.
- Wilgen, L.R. van, 2007: Archeologische Begeleiding Industrierrein Hoogerwerf, 3de Fase, Oud-Beijerland, Gemeente Oud-Beijerland, Heinenoord.
- Zee, R.M. van der, 2007: Locatie 'Weiver 3' te Westzaan, gemeente Zaanstad. Een inventariserend veldonderzoek, Amsterdam (Jacobs & Burnier Standaard Archeologisch Rapport (STAR) 135).

Index

Akersloot zie Castricum		* Villapark Stevenshof	56
Alkemade		Drechterland	
– Oude Wetering * Kerkstraat 77	43	– Hoogkarspel * Reigersborg Zuid V	23
Alkmaar		Geervliet zie Bernisse	
* Laat 50	3	Giessenlanden	
* Langestraat 3-5/Kraanbuurt 1	4	– Schelluinen * Voordijk 40	57
* Spanjaardlaan 1-3	7	Goedereede	
Alphen aan den Rijn		– Ouddorp * Molenweg 4	57
* Gouwsluisseweg 54-58	43	– Ouddorp * Smalle Einde	59
* Plangebied OTA (N207)	43	Gorinchem	
Amsterdam		* Den Haan-terrein	60
* Leidsekade	9	* Rosmolensteeg/Kortendijk	60
* Nieuwe Jonkerstraat	10	Gouda	
* Nieuwe Kerk	11	* Raoul Wallenbergplantsoen	61
* Nieuwmarkt	11	Haarlem	
* Noord/Zuidlijn	12	* Van der Aartweg	23
* Oudezijds Voorburgwal 28	15	Harenkarspel	
* Spuistraat 32	15	– Dirkshorn * Golfbaan Dirkshorn	26
* Spuistraat 256-258	15	* Tuitjenhorn-West	26
Assendelft zie Zaanstad		Heemskerk	
Bernisse		* Burgemeester Nielenplein	26
– Geervliet * Visserszijde	45	* Tolweg 4	28
– Zuidland * Harregat	45	Hoogkarspel zie Drechterland	
– Zuidland * Kreken van Nibbeland	46	Hoorn	
Beverwijk		* Klooster Bethlehem	28
– Wijk aan Zee * Dorpsweide	16	IJmuiden zie Velsen	
Bloemendaal		Jisp zie Wormerland	
* Groot-Olmen	16	Katwijk	
Bodegraven		– Rijnsburg * Oegstgeesterweg	65
* Doortocht	46	* Rijnsoever-Noord	66
Brielle		Langedijk	
* Nobelstraat 89, 91	47	– Sint Pancras * Kruissloot	32
Castricum		Leiden	
* De Boogaert	19	* Aalmarkt	66
– Akersloot * Buurtweg 20 (Johannesschool)	21	* Hooglandse Kerkgracht/Middelweg	67
– Limmen * Schoolweg 5	22	* Roomburg	68
Delfshaven zie Rotterdam		Leidschendam-Voorburg	
Den Haag		– Voorburg * Forum Hadriani	68
* Frederik Hendriklaan	47	Limmen zie Castricum	
* Grote of St. Jacobskerk	49	Maasdijk zie Westland	
* Zuidlarenstraat	50	Midden-Delfland	
Den Helder		* Harnaschpolder-Harnaschkade	68
* Doggersvaart 27	23	* Harnaschpolder-Woudselaan	70
Dirkshorn zie Harenkarspel		* Kerkpolder (Golfterrein)	72
Dordrecht		Noordwijk	
* Amnesty Internationalweg	50	* Kerkstraat (Digrosterrein)	72
* S.M. Hugo van Gijnweg 6	55	Oegstgeest	

* Rijnfront-zuid	73	Vlaardingen	
Oosterland zie Wieringen		* Ex Libris	90
Oosthuizen zie Zeevang		* Krabbeplas	91
Oostzaan		* Markt	91
* Kerkbuurt 1-6	33	Voorburg zie Leidschendam-Voorburg	
Opmeer		Wassenaar	
– Spanbroek	33	* ABF-terrein	92
– Spanbroek * Spanbroekerweg 116	33	* Hofcampweg 65-67	93
Oud-Beijerland		* Jagerslaan 13	93
* Kwakseweg (Industrieterrein Hoogerwerf)	76	* Konijnenlaan 53	94
Ouddorp zie Goedereede		* Langstraat	94
Oude Wetering zie Alkemade		Westland	
Papendrecht		– Maasdijk * Honderdland	95
* Bosch	76	Westzaan zie Zaanstad	
* Westeind	76	Wieringen	
Rijnsburg zie Katwijk		– Oosterland	36
Rijswijk		Wormerland	
* Klaroenstraat	77	– Jisp * Dorpsstraat 33-35	36
* Sir Winston Churchilllaan	78	Wijk aan Zee zie Beverwijk	
* Sir Winston Churchilllaan/Eisenhowerplein	78	Zaandam zie Zaanstad	
* Vrijebanselaan/Molenhof	78	Zaandijk zie Zaanstad	
Rotterdam		Zaanstad	
* Binnenrotte, locatie Laurenschhof	79	– Assendelft * Communicatieweg 22a	39
– Delfshaven * Stadtwurf	82	– Assendelft * Dorpsstraat 453a, 469	39
* Tweede Maasvlakte	84	– Assendelft * Kreekrijk	39
Schagen		– Westzaan * Weiver 3	40
* Regioplein	33	– Westzaan * Weiver 122a	40
* Rozenlaan	35	– Zaandam * Bleekerstraat	41
Schelluinen zie Giessenlanden		– Zaandam * Het Kalf 62a	41
Sint Pancras zie Langedijk		– Zaandam * Sluispad 18	41
Spanbroek zie Opmeer		– Zaandam * Vechtersstraat	41
Strijen		– Zaandijk * Beukenlaan 23	41
* Dordtse Kil	85	Zandvoort	
* Kerkstraat 54	88	* Louis Davidsarré	41
* Kerkstraat (kadastraal perceel 3710)	89	Zeevang	
Texel		– Oosthuizen * Oosteinde 67	42
* De Waal	35	Zoetermeer	
Velsen		* Rokkeveenseweg/Den Hoorn 29	96
– IJmuiden * Vechtstraat	36	Zuidland zie Bernisse	

TIJDSCHAAL HOLLAND

	Geologie		Klimaat Landschap Vegetatie		Archeologische perioden			
2000	Duinkerke III/ Tiel III		Subatlantic koeler vochtiger	loof- bos	Nieuwe Tijd			
1500					Late Middeleeuwen B			
1000					Late Middeleeuwen A			
500					Vroege Middeleeuwen			
0					Romeinse tijd			
500					Late IJzertijd			
1000					Midden-IJzertijd			
1500					Vroege IJzertijd			
2000					Late Bronstijd			
2500					Midden-Bronstijd			
3000	Vroege Bronstijd							
3500	Calais IV/ Gorkum IV		Subboreaal koeler droger	Mesolithicum	Laat Neolithicum			
4000					Midden-Neolithicum			
4500					Vroeg Neolithicum			
5000								
5500						Calais I/ Gorkum I		
6000								
6500								
7000								
7500								Boreaal warmer
8000					Preboreaal warmer			berk
8500								
9000	Kreftenheye	Pleistoceen	Late Dryas kouder	toen- dra	Laat-Paleolithicum			
9500								

Inhoud

40e jaargang, 2008

Archeologische kroniek Holland 2007

Inleiding	1
Noord-Holland TGV teksten en presentatie	3
Zuid-Holland TGV teksten en presentatie	43
Literatuur	97
Index	101
Tijdschaal Holland	103

Aan dit nummer werkten mee:

Drs. ing. R.A. van Eerden, Provinciaal Archeoloog van de provincie Noord-Holland. Adres: Zorg, Welzijn en Cultuur, cluster Monumenten en Archeologie, Houtplein 33, 2012 DE Haarlem, e-mail: eedenr@noord-holland.nl

Drs. R.H.P. Proos, Provinciaal Archeoloog van de provincie Zuid-Holland. Adres: Directie Strategie, Zorg en Cultuur, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, e-mail: proos@pzh.nl

TGV Teksten en Presentatie. TGV verzorgt publicaties en presentaties op het gebied van cultuurhistorie en archeologie. Adres: Middelstegegracht 89-0, 2312 TT Leiden, e-mail: postbus@tgv-presentaties.demon.nl

Omslagontwerp: Het Lab, Arnhem

Productie: Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, telefoon 035-6859856, fax 035-6836557, e-mail info@verloren.nl.

HOLLAND

